

УКРАЇНСЬКА ХАРТІЯ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ В СИСТЕМІ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОГО ЧАСУ

НАУКОВІ СТАТТІ, ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ
ТА ІНШІ МАТЕРІАЛИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ, ПРИУРОЧЕНОЇ ПАМ'ЯТІ
БОГДАНА ГАВРИЛИШИНА

22 травня 2026 року
м. Тернопіль

УДК (082): 37.035:172.15
У 45

У 45 Українська Хартія вільної людини в системі цінностей українського суспільства в умовах війни та повоєнного часу: збірник наукових статей, тез доповідей та інших матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, приуроченої пам'яті Богдана Гаврилишина / Редколегія: О. М. Петровський, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, Н. Б. Стрийвус. Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В., 2026. 270 с.

У збірнику публікуються наукові статті, тези доповідей та інші матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Українська Хартія вільної людини в системі цінностей українського суспільства в умовах війни та повоєнного часу», що приурочена пам'яті Богдана Гаврилишина, проведеної Тернопільським обласним комунальним інститутом післядипломної педагогічної освіти 22 травня 2026 р.

Усі матеріали збірника подаються в редакції авторів. Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен та інших даних несуть автори.

*Рекомендовано до друку науково-методичною радою Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти
(протокол №4 від 18 червня 2026 р.)*

УДК (082): 37.035:172.15

©Тернопільський обласний комунальний інститут післядипломної педагогічної освіти, 2026

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КОМУНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

НАУКОВИЙ, МЕТОДИЧНИЙ, ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЗБІРНИК

**НАУКОВІ СТАТТІ, ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ ТА ІНШІ МАТЕРІАЛИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ,
ПРИУРОЧЕНОЇ ПАМ'ЯТІ БОГДАНА ГАВРИЛИШИНА**

***УКРАЇНСЬКА ХАРТІЯ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ В
СИСТЕМІ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОГО ЧАСУ***

22 травня 2026 року

З М І С Т

<i>Петровський О. М.</i> Гуманістичні цінності у світоглядній концепції Богдана Гаврилишина.....	с. 7
<i>Аніщенко В. О., Олефір Л. І.</i> Засуджені за колабораційну діяльність: виклики для кримінально-виконавчої системи України та формування громадянської ідентичності.....	с. 16
<i>Антків В. В.</i> Цінності свободи та відповідальності у формуванні стійкого українського суспільства: спадщина Богдана Гаврилишина.....	с. 19
<i>Бабійчук Т. В.</i> Роман «Ренегат» Петра Білоуса, або думки про патріотичне виховання.....	с. 24
<i>Бабовал Н. Р., Мацюк С. О.</i> Педагогічні підходи до підтримки ментального здоров'я учасників освітнього процесу крізь призму цінностей Української хартії вільної людини.....	с. 29
<i>Бажаткіна О. М.</i> Українська хартія вільної людини як ціннісна основа утвердження української національної та громадянської ідентичності на уроках «Захист України» (основи медичних знань).....	с. 32
<i>Борисюк З. В.</i> Духовне перезавантаження влітку: як відновити внутрішній ресурс крізь призму цінностей Української хартії вільної людини.....	с. 41
<i>Брик Р. С., Брик Ю. Р.</i> Ціннісний підхід до формування мотивації навчання учнів в реаліях сьогодення	с. 45
<i>Буняк С. М.</i> Збереження і підтримка ментального здоров'я учасників освітнього процесу крізь призму цінностей Української хартії вільної людини в умовах сучасних викликів.....	с. 50
<i>Вацяк А. С., Чередниченко О. Ю.</i> Роль позашкільної освіти у національно-патріотичному вихованні молоді в умовах війни та відбудови України.....	с. 53
<i>Гаврилишин П. М., Гаврилишин Т. Ю.</i> Секрет успіху Богдана Гаврилишина.....	с. 57
<i>Гаврилюк-Єнсен Л. В., Живко М. А.</i> Ідеї Богдана Гаврилишина у формуванні нової моделі освітньої дипломатії та економічної реконструкції України.....	с. 67
<i>Гайда В. Я.</i> Імплементация цінностей Української хартії вільної людини у процесі STEM-орієнтованого підвищення кваліфікації вчителів природничої освітньої галузі.....	с. 88
<i>Глинська Г. В.</i> Богдан Гаврилишин: наукова, освітня та суспільно-політична спадщина у становленні демократичної України.....	с. 93
<i>Глядик М. Б., Свистун О. О.</i> Ментальне здоров'я осіб із особливими освітніми потребами як складова успішної соціалізації	с. 96
<i>Горяча Н. В.</i> Шкільний музей – майданчик формування національних цінностей, державної та громадянської ідентичності учнівської молоді на засадах Української хартії вільної людини.....	с. 101
<i>Гринда В. В.</i> Аксиологічні паралелі Пластового закону та Декларації відповідальності людини Богдана Гаврилишина в контексті формування	

свідомої нації.....	с. 105
Гупан Н. М. Підручник з історії України для 8 класу як простір формування національних цінностей та громадянської ідентичності в контексті Хартії вільної людини.....	с. 109
Дем'янюк О. Б. Глобальні орієнтири Богдана Гаврилишина для повоєнної реконструкції та демократичного розвитку України.....	с. 113
Джеджула О. М. Ментальне здоров'я учасників освітнього процесу в умовах війни: виклики та стратегії підтримки.....	с. 116
Дутчак І. Я. Як виховати справжню людину: практичне впровадження цінностей Хартії у шкільному житті.....	с.121
Зісельс Й. С. Самообмеження та самопожертва.....	с.126
Кавецький В. Є. Психологічне благополуччя педагога через призму реалізації ідей Української хартії вільної людини.....	с. 129
Качуровська І. С. Виховний потенціал Української хартії вільної людини в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення.....	с. 133
Ковалик І. М. Сучасні трансформаційні процеси українського суспільства і держави та актуалізація Української хартії вільної людини в освітньому просторі.....	с. 138
Колодійчук О. Я. Відображення ідей Богдана Гаврилишина в контексті розвитку STEM-освіти.....	с. 147
Корицька Г. Р. Цінності Української хартії вільної людини у формуванні громадянської стійкості молоді (на матеріалі новели Галини Гузовської-Корицької «Бранка з-над Дніпра»).....	с. 151
Коротюк З. М., Ярмолицька С. О. Сила волі як психологічний ресурс самоконтролю та виживання особистості в умовах війни.....	с. 154
Красна Н. В., Поморська А. В. Формування ціннісного освітнього простору ліцею.....	с. 158
Лебедик Л. В. Українська хартія вільної людини як інструмент формування громадянської ідентичності майбутніх психологів у курсі «Основи психокорекції та психореабілітації».....	с. 162
Магера Т. В. Національно-патріотичне виховання молоді: синергія цінностей УХВЛ та сентенцій Дмитра Донцова.....	с. 167
Маринович М. Ф. Богдан Гаврилишин як речник відповідальної свободи... Марфут Л. М. Формування національної ідентичності на засадах Української хартії вільної людини.....	с. 171
Менько С. М., Карпишин Н. І. Національно-ціннісне виховання молоді в умовах сучасних освітніх трансформацій.....	с. 178
Озтюрк Ярен, Карпишин Н. І. Освітня концепція лідерства Богдана Гаврилишина як чинник формування нової української еліти.....	с. 181
Олійник О. Й. Збереження та підтримка ментального здоров'я учасників освітнього процесу в умовах сучасних викликів.....	с. 183
Остапишин С. В. Громадянська освіта та національно-патріотичне виховання молоді на основі цінностей Української хартії вільної людини в умовах війни та повоєнної відбудови: досвід Монастириського будинку	

дитячої та юнацької творчості.....	с. 187
Плакса О. О., Карпишин Н. І. Внесок Богдана Гаврилишина у становлення демократичної України.....	с. 194
Пометун О. І. Громадянська освіта в умовах війни: що кажуть дані емпіричних досліджень і як це стосується позашкільної роботи.....	с. 196
Починок Ю. М. Ментальне здоров'я крізь призму цінностей Української хартії вільної людини.....	с. 198
Стрельніков В. Ю. Професійний розвиток вчителя у системі цінностей Української хартії вільної людини.....	с. 202
Стрийвус Н. Б., Шот Г. Г. Ідеї Богдана Гаврилишина та Українська хартія вільної людини як ціннісна основа розвитку освіти України в умовах війни та повоєнного відновлення.....	с. 206
Ступніцька І. В. Ціннісний фундамент Української хартії вільної людини в контексті сучасної освітньої трансформації.....	с. 211
Тих З. М. Формування громадянської ідентичності учнів на уроках англійської мови на основі цінностей Української хартії вільної людини...	с. 214
Ткачишина О. Р. Збереження ментального здоров'я в умовах війни.....	с. 216
Трубавіна І. М., Калгушкін Ю. Л., Острєцов В. В. Поняття про громадянське виховання в умовах війни.....	с. 220
Трубавіна І. М., Лисенко М. М., Редько С. О., Пірлік К. А. Поняття про безпекові простори і психосоціальну підтримку в них.....	с. 224
Фалович Н. М. Система цінностей Української хартії вільної людини у вимірах громадянськості та університетської свободи.....	с. 227
Харламов М. І., Чиркіна-Харламова М. А. Вплив Української хартії вільної людини на світогляд молодих українських рятувальників ДСНС України.....	с. 231
Хмельницька Є. В., Карпишин Н. І. Етика відповідальності Української хартії вільної людини: від світоглядного спадку Богдана Гаврилишина до виховання та психологічної стійкості молоді.....	с. 233
Хома С. О. Доброволець як приклад громадянського лідерства для молоді.	с. 236
Чередниченко О. Ю. Військово-патріотичне виховання як один із елементів забезпечення національної безпеки держави.....	с. 241
Чернецька Є. І., Карпишин Н. І. Спадщина Богдана Гаврилишина в дії: принципи відповідальності як основа громадянської активності української молоді.....	с. 245
Чорна М. І. Ідеї свободи та відповідальності Богдана Гаврилишина у парадигмі національного спротиву.....	с. 248
Шевчишена О. В. Стреси у професійній діяльності педагога та шляхи їх подолання.....	с. 255
Шеремета В. В. Українська школа стійкості: підтримка ментального здоров'я через цінності Української хартії вільної людини.....	с. 261
Шерстій О. О. Ідеї Богдана Гаврилишина та Українська хартія вільної людини: формування цінностей відповідального суспільства в умовах війни та повоєнної відбудови України.....	с. 266

Петровський Олександр Миколайович,
кандидат історичних наук, доцент,
директор Тернопільського обласного
комунального інституту післядипломної
педагогічної освіти, м. Тернопіль

ГУМАНІСТИЧНІ ЦІННОСТІ В СВІТОГЛЯДНІЙ КОНЦЕПЦІЇ БОГДАНА ГАВРИЛИШИНА

Анотація. У статті зроблено спробу проаналізувати гуманістичні цінності у світоглядній концепції Богдана Гаврилишина. Розкрито сутність його людиноцентричної моделі суспільного розвитку, заснованої на поєднанні свободи, відповідальності, моральності та служіння спільному благу. Визначено роль гуманістичних ідей мислителя у формуванні громадянської та національної ідентичності, суспільної стійкості й демократичної культури українського суспільства. Обґрунтовано, що освітнє середовище є ключовим чинником трансляції цінностей відповідального громадянства та виховання молодого покоління в умовах сучасних викликів.

Ключові слова: Богдан Гаврилишин, гуманістичні цінності, світоглядна концепція, людиноцентризм, відповідальність, свобода, освіта.

«Будь вільною людиною, тобто будь сам суддею того, що є правда, а що ні, що є добре, а що зле. Водночас продовжуй випробовувати свій розум, щоб впевнитись, що він відповідає моральним та етичним принципам»

Богдан Гаврилишин

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується масштабними соціальними трансформаціями, зумовленими війною московії з Україною, глобалізаційними процесами та необхідністю збереження української національної та громадянської ідентичності. У цьому зв'язку особливої актуальності набуває проблема формування гуманістичних цінностей і суспільної стійкості як здатності народу зберігати внутрішню єдність, моральні орієнтири та громадянську відповідальність перед викликами сучасності.

Одним із найвідоміших українських мислителів, які розглядали проблему ціннісних засад суспільного розвитку, є Богдан Гаврилишин – економіст

світового рівня, громадський діяч, меценат і патріот України. Його світоглядна спадщина ґрунтується на переконанні, що майбутнє держави визначається не лише економічними показниками чи політичними інститутами, а насамперед системою цінностей громадян [4, с. 37]. Для сучасної системи освіти це означає зміну парадигми: перехід від репродуктивної передачі знань до виховання ціннісно-орієнтованого та свідомого громадянина. Педагог сьогодні є транслятором гуманістичних смислів, які допомагають молоді долати травми війни, протидіяти деструктивній пропаганді та формувати інтелектуальну україноцентричність.

Особливого значення набувають ідеї Богдана Гаврилишина в контексті положень «Української хартії вільної людини», одним із ініціаторів створення якої він був. У документі наголошується на нерозривному зв'язку свободи та відповідальності, необхідності служіння спільному благу, збереження історичної пам'яті та розвитку української нації [15]. Принципи «Я – вільна людина вільного народу», «Я відповідальний за спільне благо», «Я поважаю інших і пам'ятаю історію» виступають моральними орієнтирами для сучасного українського суспільства [15].

Науковому осмисленню спадщини Богдана Гаврилишина присвячені праці П. Гаврилишина [9, 10], С. Грабовського [11, 12] та інших дослідників. У цих працях розкриваються різні аспекти його наукового доробку, зокрема концепція ефективного суспільства, проблематика розвитку людського потенціалу, роль освіти та громадянської відповідальності у процесах суспільної трансформації.

Водночас у власних працях мислителя [3; 4; 5; 6; 7; 8] простежується ґрунтовне осмислення гуманістичних засад суспільного розвитку, що дозволяє розглядати його концепцію як цілісну світоглядну систему, побудовану на принципах людиноцентризму, свободи та відповідальності. Разом із тим гуманістичний вимір його світоглядної концепції в контексті сучасних соціальних викликів потребує подальшого наукового аналізу, систематизації та інтерпретації.

Мета статті – проаналізувати гуманістичні цінності у світоглядній концепції Богдана Гаврилишина та визначити їх роль і значення для формування національної стійкості українського суспільства.

Світоглядна концепція Богдана Гаврилишина сформувалася на перетині міжнародного управлінського досвіду, національної свідомості та гуманістичної філософії. У праці «До ефективних суспільств» учений доводить, що ефективність держави залежить від гармонійної взаємодії системи цінностей, політичного устрою та економічної моделі [4, с. 9–11].

У цьому зв'язку, погоджуємось із твердженням ще одного із авторів Української хартії вільної людини, члена ініціативної групи Євгена Сверстюка, що «... хартії завжди є провісниками приходу нових часів й розриву з минулим». «Ми повинні відвернутися від імперії, побудованої на утилітарних цінностях та карликуватих кремлівських ідей відновлення імперії зла, – наголошував Є. Сверстюк, – й повернутися до традиційних українських цінностей: любові та служіння заради спільної справи». Вбачаємо в цьому твердженні відхід від патерналізму: усвідомлення власної відповідальності за своє життя, успіх, добробут і щастя, які залежать від глибини, масштабу та творчого хисту, – а також визнання потреби у формуванні моральних та духовних цінностей [13].

Українська хартія вільної людини виступає джерелом ціннісної стійкості, визначає ключові морально-етичні засади співіснування громадян у демократичному суспільстві: «Ми, українці, відчуваємо свою відповідальність за збереження і розвиток української нації – як культурної, мовної, духовної спільноти». Цей принцип особливо актуалізується в умовах війни, коли на карту поставлено саме існування української національної ідентичності. УХВЛ закликає не до конформізму, а до активного громадянства – вільного, освіченого, відповідального. Особливу вагу вбачаємо в постулаті Хартії: «Я – вільна людина вільного народу» [13], що в умовах російсько-української війни трансформується у заклик до активної участі в обороні держави, її цінностей та культури. Хартія акцентує увагу: свобода – це не лише право, а й обов'язок

бути відповідальним за спільне благо, що підсилює ідеологічну основу стійкості українського суспільства.

Ідеї, висвітлені в Хартії, необхідно інтегрувати в освітній процес, бо саме освіта здатна протистояти пропаганді, маніпуляціям та деморалізації, формуючи вільну людину з національною гідністю та критичним мисленням. Необхідно розвивати інтелектуальну, духовну та політичну україноцентричність, дбати про українську мову, спілкуватися нею, бо вона перетворює нас із населення в єдиний народ, а регіональні особливості лише збагачують національну спільність [13]. Ми, освітяни, відіграємо ключову роль у цьому процесі, бо саме в освітньому середовищі формується ціннісна основа майбутніх поколінь.

«Україна зробила б Європі величезну послугу – привнесла б цінності, яких бракує... Ми могли би багато чого зробити для світу, бо він загалом хворий. Недуга – це коли людина не має жодної духовної цінності. Збереглися тільки матеріальні. А ми не такі», – стверджував Богдан Дмитрович. Тож роздумуючи про цінності, що їх Україна несе у світ, мимоволі згадується вислів Богдана Гаврилишина «Будь вільною людиною» [14]. Сьогодні ці слова підсилюються новими сенсами. Українці обирають правду і право бути тими, ким є і завжди були.

На переконання мислителя, саме цінності визначають характер суспільних відносин і перспективи розвитку держави. Він наголошував, що майбутнє суспільства залежить не лише від економіки чи політики, а передусім від системи переконань і моральних орієнтирів громадян [4, с. 21-22, 37; 10, с.192-193].

Важливою складовою гуманістичної концепції мислителя є його людиноцентризм. Він розглядав людину як головну цінність суспільного розвитку, а політичні та економічні інститути – як засоби реалізації людського потенціалу. На його думку, ефективне суспільство створюють не інституції самі по собі, а громадяни, які керуються моральними принципами та працюють заради спільного блага [4 , с.36-38].

Особливого значення у концепції Богдана Гаврилишина набуває свобода як фундаментальна гуманістична цінність. Його вислів: «Будь вільною людиною, тобто будь сам суддею того, що є правда, а що ні, що є добре, а що зле» відображає розуміння свободи як внутрішньої моральної автономії особистості. Свобода, на думку вченого, не може існувати без відповідальності. Вільна людина повинна усвідомлювати власні обов'язки перед суспільством, державою та майбутніми поколіннями [3]. Вчений переконував, що демократичне суспільство можливе лише за умови активної участі громадян у суспільному житті. Відповідальність за власні рішення, громаду та державу є необхідною умовою ефективного функціонування суспільства [3, с. 52].

Богдан Гаврилишин розглядав освітню систему як стратегічний інструмент виховання відповідального громадянина, здатного до критичного мислення, соціальної активності та захисту демократичних цінностей. Він наголошував, що традиційні інституції виховання мають адаптуватися до нових умов інформаційного суспільства та посилювати моральний складник освіти [4, с. 21, 35-38]. Тому освіта повинна сприяти розвитку україноцентричного світогляду, поваги до української мови, культури та державності.

Особливу увагу Богдан Гаврилишин приділяв моральному виміру суспільного розвитку. На його думку, криза суспільства починається із занепаду моральних цінностей, тоді як відродження держави неможливе без духовного поступу. Саме тому важливими для освітнього процесу є виховання чесності, толерантності, поваги до людської гідності та патріотизму. Ці ідеї суголосні положенням «Української хартії вільної людини», де зазначено, що свобода особистості нерозривно пов'язана з відповідальністю перед суспільством. Учений підкреслював: «Ефективне суспільство творять люди, які відчувають відповідальність за себе, свою громаду і свою державу» [3, с. 52]. З огляду на це освіта повинна бути спрямована не лише на передачу знань, а й на розвиток критичного мислення, емоційного інтелекту, соціальної активності та здатності до прийняття відповідальних рішень.

Важливим аспектом освітніх ідей Богдана Гаврилишина є розвиток національної ідентичності як чинника суспільної консолідації. Формування почуття приналежності до української нації, поваги до культури, історії та державності сприяє зміцненню соціальної згуртованості, громадянської єдності та спротиву агресії.

Важливим елементом гуманістичної концепції мислителя є його віра в молодь як суб'єкта суспільних змін. Через діяльність Благодійного фонду Богдана Гаврилишина реалізовувалися програми розвитку молодіжного лідерства, спрямовані на виховання нового покоління відповідальних громадян. Погоджуємося з твердженням вченого, що молодим людям необхідно надати можливість самостійно формувати бачення майбутнього держави, спираючись на принципи порядності, компетентності та служіння суспільству.

«Існує кілька прототипів цінностей, форм правління та економічних систем; кожен з них має свої переваги і недоліки. Одні з них привабливіші з гуманістичної точки зору; інші – з політичної, філософської або соціальної; ще інші зумовлюють кращі економічні досягнення», – зазначав Б. Гаврилишин. Він виокремив три групи цінностей, притаманні будь-яким сучасним суспільствам. Це цінності індивідуалістсько-конкуренційні, групово-кооперативні та егалітарно-колективістські. У різних суспільствах згадані цінності перебувають у різних сполученнях, але цілісно-культурні орієнтири повсюдно є достеменно засадничими для розвитку економіки: «Соціальна життєздатність суспільства вимагає певної відповідності між прагненнями, сподіваннями і досягненнями-здійсненнями, між мріями і реальністю, усвідомленням своїх прав і їх реалізацією. Соціальна природа людини зумовлює те, що все назване залежить від стосунків між людьми на різних рівнях структури суспільства. Стосунки, в свою чергу, формуються під впливом переконань-цінностей, що відповідає ustalеним потребам і уявленням про справедливість» [4, с. 10-11].

Світоглядна платформа Богдана Гаврилишина формувалася на перетині глобального управлінського досвіду та національної ідентичності. Аналізуючи архітектуру успішних держав у своїй фундаментальній праці «До ефективних

суспільств», вчений дійшов висновку, що трикутник «цінності – політична архітектура – економічна система» є життєздатним лише тоді, коли його першоосновою є етичні імперативи.

Під час інавгураційної лекції в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» Б. Гаврилишин наголошував, що Україна має потенціал стати державою, у якій гармонійно поєднуються та взаємно підсилюються політична свобода, економічна ефективність, соціальна справедливість і екологічно збалансоване співіснування з природним середовищем [2].

Серед найважливіших висловлювань видатного українця, що набули значення його духовного життєвого кредо, варто виокремити такі: «Ми [українці] могли би багато чого зробити для світу, бо він загалом хворий. Недуга – це коли людина не має жодної духовної цінності. Збереглися тільки матеріальні. А ми не такі» [1]; «Мистецтво життя – це здатність поєднувати те, чого ми прагнемо, з тим, що можемо, раціональне й емоційне в нас, особисті досягнення і вплив на життя людей поряд з нами» [1]; «Що для мене означало стати вільною людиною? Це означало, що мій власний розсудок є остаточним суддею того, що є добро і зло». Також мислитель підкреслював: «Україна не була для мене лише географічним поняттям – Україна була в моєму серці, там, де я. Тому все моє життя, де б я не був, я діяв як українець». І, нарешті, його переконання про духовну унікальність України: «Україна є понад світом. У світі таких цінностей, які з'явилися у нас після Майдану, ще немає» [1]

Таким чином, гуманістичний вимір концепції Б. Гаврилишина розкривається через кілька ключових констант:

1. Пріоритет свободи через призму особистої відповідальності. На відміну від класичного ліберального трактування свободи як відсутності зовнішніх обмежень, Б. Гаврилишин інтерпретував її через категорію внутрішнього самоконтролю. Його відоме життєве кредо – «...щоб мій власний розсудок був остаточним суддею того, що є добро і зло» – фіксує перехід від патерналістської моделі поведінки до автономної, зрілої особистості. Вільна людина, за Гаврилишиним, це людина відповідальна. Саме цей принцип ліг в

основу створеної ним «Декларації обов'язків людини» (2014), де індивідуальні права врівноважуються обов'язками перед родиною, суспільством, довкіллям та людством.

2. Етичний людиноцентризм в економіці та політиці. Мислитель критикував дикий капіталізм і сухий технократизм. На його переконання, ефективне суспільство творять не інституції самі по собі, а люди, які керуються мотивом служіння спільному благу. Гуманізм Гаврилишина виявляється у вимозі підпорядкувати політичні та економічні інструменти меті розкриття творчого й духовного потенціалу кожної особистості.

3. Віра в молодь як суб'єкт історичної трансформації. Гуманістична педагогіка Б. Гаврилишина (реалізована через програми його Благодійного фонду) базувалася на принципі довіри та свободи вибору. Він наголошував, що молоді не потрібно нав'язувати готових догм, її завдання – самостійно визначити архітектуру майбутньої України, спираючись на порядність, компетентність та візіонерство.

Отже, гуманістичні цінності у світоглядній концепції Богдана Гаврилишина постають не лише як морально-етичні орієнтири, а й як дієві механізми суспільної трансформації. Інтеграція його ідей, зокрема балансу прав і обов'язків, подолання патерналістських установок та утвердження культури відповідального громадянства, в сучасний освітній процес і державні стратегії є надзвичайно актуальною.

Спадщина Богдана Гаврилишина становить вагомий інтелектуальний ресурс для розбудови гуманної, демократичної та ціннісно стійкої України, здатної ефективно відповідати на сучасні виклики й реалізовувати власний цивілізаційний потенціал. Належне осмислення та рецепція його ідей сприятимуть консолідації зусиль держави й громадянського суспільства у напрямі формування гуманної, ефективної та ціннісної повоєнної України. Влучним підсумком цієї концепції є крилатий вислів мислителя: «Мислити глобально – діяти локально».

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому аналізі практичних механізмів імплементації гуманістичних ідей Богдана Гаврилишина в освітню та суспільну практику України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Богдан Гаврилишин: про духовні цінності, мрії та Україну. URL: <https://velychlviv.com/bogdan-gavrylyshyn-pro-duhovni-tsinnosti-mriyi-ta-ukrayinu/>
2. Богдан Гаврилишин про стан України і світу. URL: <https://kmbs.ua/ua/article/bogdan-gavrilishin-pro-stan-ukrajini-i-svitu>
3. Богдан Гаврилишин. Декларація відповідальності людини. 26.01.2018. URL: <https://bhfamily.org/deklaratsiya-obovyazkiv-lyudyny/>
4. Гаврилишин Богдан. До ефективних суспільств : доп. Римському Клубові / Б. Гаврилишин; упоряд. В. Рубцов. – 3-тє укр. допов. вид. Київ: Пульсари, 2009. 246, [1] с. : табл.
5. Гаврилишин Б. Залишаюсь українцем: спогади. Київ : Університетське видавництво «Пульсари», 2011. 288 с.; Богдан Гаврилишин. Пропонована Декларація Обов'язків Людини. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/gawrylyshyn/552f67473786e/>
6. Гаврилишин Б. Україна: 20 минулих і 20 майбутніх років державотворення // *Той, хто відродив Могилянку* : збірник до 60-річчя В. Брюховецького. Київ : Києво-Могилянська академія, 2007. С. 245–257.
7. Гаврилишин Б. Українські дороговкази на роздоріжжях цивілізації // *Сучасність*. 2007. № 10. С. 58–64.
8. Гаврилишин Б. Як визначити українські дороговкази на роздоріжжях цивілізації? // *Народний депутат*. 2007. № 10. С. 78–82.
9. Гаврилишин П. Покращення ефективності українського суспільства у поглядах та діяльності Богдана Гаврилишина // *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. 2023. Т. 34 (73). № 1. С. 18–23.
10. Гаврилишин, П., & Дерещук, Т. (2022). Ефективність суспільства у поглядах Богдана Гаврилишина. *Літопис Волині*, (27), 190-195. URL: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.27.32>
11. Грабовський С. Ідеї Богдана Гаврилишина у контексті сучасних суспільних трансформацій // *Українознавчий альманах*. 2021. № 29. С. 45–51.
12. Грабовський Сергій. Іронічний оптиміст Богдан Гаврилишин. 25.10.16. URL: <https://tsn.ua/blogi/themes/zhittya/ironichniy-optimist-bogdan-gavrilishin-792639.html>
13. Петровський О. М. Національна свідомість як ключовий ідеологічний чинник стійкості українського суспільства крізь призму Української хартії вільної людини в умовах війни: збірник наукових статей, тез доповідей та інших матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Українська Хартія вільної людини в системі цінностей українського суспільства в умовах війни та повоєнного часу» / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, Н. Б. Стрийвус, М. І. Чорна. Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В., 2025. С. 7–17.
14. Сьогодні в Україні формується нова ціннісна картина світу: пригадуємо інтерв'ю Богдана Гаврилишина. URL: <https://bhfamily.org/sogodni-v-ukrayini-formuyetsya-nova-tsinnisna-kartyna-svitu-pryghaduemo-interv-yu-bogdana-gavrylyshyna/>
15. Українська хартія вільної людини. Львів : Університет банківської справи НБУ, 2012. 16 с.

Аніщенко Вікторія Олександрівна,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри формування та розвитку
професійної компетентності персоналу
ДКВС України Інституту професійного
розвитку Пенітенціарної академії України,
м. Чернігів;

Олефір Людмила Іванівна,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри формування та розвитку професійної
компетентності персоналу ДКВС України
Інституту професійного розвитку
Пенітенціарної академії України, м. Чернігів

ЗАСУДЖЕНІ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ: ВИКЛИКИ ДЛЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ТА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Повномасштабна збройна агресія рф проти України обумовила появу нових викликів для національної системи кримінальної юстиції та діяльності установ виконання покарань. Одним із таких викликів стало виконання покарання щодо осіб, засуджених за колабораційну діяльність. Після внесення змін до Кримінального кодексу України законодавство було доповнено статтею 111-1 «Колабораційна діяльність» [1], яка встановлює кримінальну відповідальність за співпрацю з державою-агресором, окупаційними адміністраціями або незаконними збройними формуваннями.

Колабораціонізм у науковій літературі визначається як свідомо співпраця громадян із державою-агресором чи окупаційною владою, що має наслідком підриг національної безпеки та суверенітету. Він охоплює не лише передачу інформації чи матеріальну допомогу, а й інформаційне виправдання агресії, пропаганду та інші форми підривної діяльності. Верховний Суд неодноразово наголошував на підвищеній суспільній небезпечності колабораціонізму та необхідності належної кримінально-правової оцінки таких діянь [2].

Особливість засуджених за колабораційну діяльність полягає у тому, що значна частина їхньої злочинної поведінки була спрямована безпосередньо

проти інтересів держави та безпеки громадян України. На практиці окремі засуджені передавали представникам держави-агресора інформацію про розташування підрозділів Збройних Сил України, маршрути переміщення військової техніки, результати обстрілів, координати об'єктів критичної інфраструктури, сприяли діяльності окупаційних адміністрацій або здійснювали інформаційну підтримку держави-агресора [3].

У зв'язку з цим виникає необхідність формування диференційованого підходу до роботи із зазначеною категорією осіб у місцях позбавлення волі. На відміну від більшості інших засуджених, колаборанти можуть становити додаткові ризики для безпеки установ виконання покарань, поширювати антидержавні погляди, виправдовувати збройну агресію РФ або здійснювати негативний вплив на інших засуджених.

Національна ідентичність розглядається як інтегральна характеристика особистості, що відображає її належність до певної нації, усвідомлення спільних цінностей, історії, культури та правових норм. Вона включає:

- емоційно-ціннісний компонент (почуття патріотизму, ставлення до державних символів, територіальної цілісності);
- когнітивний компонент (знання історії, культури, правової системи);
- поведінковий компонент (готовність дотримуватися законів, підтримувати державні інституції).

Деформація громадянської ідентичності у засуджених за колабораціонізм проявляється у відсутності належної ідентифікації з українською державою, виправданні агресії та поширенні антидержавних установок. Саме тому питання формування громадянської свідомості та переоцінки антидержавних переконань має стати одним із ключових напрямів соціально-виховної та психологічної роботи.

Одним із перспективних напрямів удосконалення роботи із засудженими за колабораційну діяльність може стати використання індексу громадянської реінтеграції як інструменту оцінки рівня сформованості громадянської ідентичності та готовності особи до соціальної інтеграції після звільнення. З

цією метою було проведено анкетування в установах виконання покарань України. У результаті дослідження отримано 1950 анкет-відповідей, які стали емпіричною основою для аналізу рівня громадянської ідентичності засуджених та визначення ефективних напрямів соціально-виховної роботи [4].

Це дозволило зробити висновок, що необхідно застосовувати комплексні методи впливу на свідомість засуджених за колабораціонізм, де поєднані педагогічні, психологічні та соціально-виховні інструменти:

- індивідуальне мотиваційне консультування для переоцінки антидержавних переконань;
- використання індексу громадянської реінтеграції як діагностичного інструменту;
- групові тренінги та дискусії, що формують правову обізнаність і критичне мислення;
- когнітивно-поведінкові техніки для зниження агресії та опору;
- педагогічні програми, орієнтовані на історичну пам'ять та цінності Української хартії вільної людини.

Важливого значення також набуває професійна підготовка персоналу ДКВС України до роботи із зазначеною категорією засуджених. Працівники повинні володіти навичками виявлення проявів радикалізації, антидержавної пропаганди, психологічного впливу та маніпуляцій. В умовах воєнного стану діяльність персоналу має поєднувати функції забезпечення режиму, безпеки та превенції повторних кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки.

Таким чином, засуджені за колабораційну діяльність становлять особливу категорію осіб у системі виконання покарань, що потребує диференційованого підходу до ресоціалізації, оцінки ризиків та формування громадянської ідентичності. Використання сучасних соціально-психологічних та педагогічних інструментів, зокрема індексу громадянської реінтеграції, може сприяти більш ефективній організації роботи із цією категорією засуджених та підвищенню рівня безпеки в установах виконання покарань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. №2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
2. Відповідальність за колабораціонізм. Позиції Верховного Суду. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1568372/> (дата звернення: 06.05.2026).
3. Колабораційна діяльність та пособництво державі-агресору: розмежування кримінальних правопорушень і доказова база. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1298517/> (дата звернення: 06.05.2026).
4. Гейда О. С. Дослідження громадянської ідентичності засуджених як підґрунтя для педагогічної роботи з ними. Міждисциплінарні підходи та педагогічна майстерність у підготовці здобувачів вищої освіти та підвищенні кваліфікації персоналу: матеріали III Міжнародної наук.-практ. конф. (Чернігів, 29 квіт. 2026 р.). Чернігів: ПАУ, 2026.

Антків Володимир Васильович,
молодший науковий співробітник
Державного науково-дослідного
інституту інформатизації та моделювання
економіки, менеджер спільноти Фонду
родини Богдана Гаврилишина

ЦІННОСТІ СВОБОДИ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ФОРМУВАННІ СТІЙКОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: СПАДЩИНА БОГДАНА ГАВРИЛИШИНА

Україна переживає період глибоких трансформацій, спричинених війною, глобальними безпековими викликами та необхідністю переосмислення суспільних цінностей. Війна стала не лише випробуванням для державних інституцій, економіки чи системи міжнародної безпеки, але й перевіркою зрілості українського суспільства, його здатності до самоорганізації. У цих умовах особливого значення набувають ідеї свободи, відповідальності, людської гідності та громадянської єдності, які становлять основу Української хартії вільної людини. Значний внесок у формування цієї системи цінностей здійснив Богдан Гаврилишин – економіст, мислитель, громадський діяч та один із авторів Хартії.

Ідеї Богдана Гаврилишина сьогодні набувають особливої актуальності, оскільки вони формують морально-ціннісну основу для розвитку демократичного суспільства, здатного протистояти зовнішнім загрозам і внутрішнім кризам. У своїх працях та виступах він наголошував, що успішне суспільство не може існувати виключно на економічних показниках чи

політичних механізмах. Визначальним чинником розвитку є рівень довіри між громадянами, відповідальність еліт, повага до людської гідності та готовність людей брати участь у суспільних процесах. Саме тому його спадщина виходить далеко за межі економічної теорії та стає важливим дороговказом для формування нової суспільної культури в Україні.

Світогляд Богдана Гаврилишина формувався під впливом складного історичного досвіду ХХ століття, зокрема еміграції, життя в демократичних країнах Заходу та багаторічної міжнародної діяльності. Ще у молодому віці він усвідомив цінність свободи як базову умову людського розвитку. У своїх спогадах він зазначав: «Свобода – це велике благо, яке люди часто недооцінюють». Для Богдана Дмитровича вона означала вільно думати, висловлювати свої думки без страху, вільно вибирати професію, місце праці. Цей досвід сформував його розуміння свободи не лише як політичної категорії, а й як внутрішнього стану людини, здатної мислити незалежно та брати відповідальність за власні рішення.

Важливий вплив на формування світогляду Богдана Гаврилишина мало усвідомлення ролі критичного мислення та особистої відповідальності за власні переконання. Описуючи навчання у Канаді, він згадував слова професора філософії Маркуса Лонба про те, що «остаточним суддею того, що є правда чи неправда, що є добре, а що зле, – має бути власний розум кожної людини». Для самого Гаврилишина це стало, за його словами, «остаточним інтелектуальним чи філософічним визволенням», що сформувало його як незалежну особистість. Такий підхід є надзвичайно актуальним і для сучасного українського суспільства, яке в умовах інформаційної війни та глобальних викликів потребує розвитку культури критичного мислення та громадянської відповідальності.

Український літературознавець, академік НАН України Іван Дзюба, характеризуючи постать Богдана Гаврилишина, зазначав: «У своїх спогадах Богдан Гаврилишин говорить, що непереборний інтерес до навколишнього і потяг у широкі світи зродилися у нього ще з дитинства». Спершу він задовольняв його читанням книжок, а згодом пізнавати світ довелося ціною

власного, часом гіркого, досвіду. Тяжкою працею він утвердив себе в чужих краях, став визнаною у світі людиною, але не позбувся українського кореня і потреби у рідній землі». Ця характеристика особливо точно відображає поєднання глобального мислення та глибокої національної ідентичності, які визначали діяльність Богдана Гаврилишина протягом усього життя.

Особливо важливим є наголос Івана Дзюби на принципі, яким керувався Богдан Гаврилишин: «Мислити глобально, діяти локально». Сам Богдан Гаврилишин у своїх спогадах також наголошував: «...в клубі [Римському] маємо таке мотто: думай глобально, а дій локально. Кожна людина може одночасно думати про цілий світ, розуміти проблематику в світовому контексті, але треба й діяти у більш специфічному контексті». Саме цей підхід дозволив йому поєднати міжнародний досвід із практичним прагненням змінювати українське суспільство. Попри успішну міжнародну кар'єру, він активно долучався до розвитку України, підтримував освітні та молодіжні ініціативи, сприяв поширенню демократичних цінностей та формуванню відповідального лідерства.

Водночас Богдан Гаврилишин послідовно наголошував на важливості збереження української ідентичності, розвитку демократичних інституцій та виховання відповідального громадянина. Він підкреслював: «Україна для мене завжди існувала, хоча б і в думках». Де б я не був, що б не робив, я завжди думав про те, що можна було б корисного зробити для України. Ці слова демонструють його глибокий зв'язок із Батьківщиною та усвідомлення власної відповідальності перед українським суспільством.

Особливе місце у спадщині Богдана Гаврилишина займає ідея відповідальності як необхідної умови свободи. На його переконання, свобода без відповідальності може перетворюватися на хаос, тоді як відповідальність формує здатність суспільства до самоорганізації, взаємної довіри та довгострокового розвитку. Саме тому він активно підтримував створення та популяризацію «Декларації відповідальності людини» – документа, який доповнює традиційне розуміння прав людини усвідомленням обов'язків перед

суспільством, державою та майбутніми поколіннями.

Варто зазначити, що Богдан Гаврилишин розглядав відповідальність не як обмеження свободи, а як її невід'ємну складову. У його баченні відповідальна людина – це особистість, здатна мислити стратегічно, поважати інших, усвідомлювати наслідки власних дій та брати участь у творенні спільного блага. Він наголошував: «Головне в тому, щоб дати людям не почуття власності тієї машини або заводу, а почуття «власності за свою працю», можливість вирішувати, як її виконувати, відповідальності за неї». Ці ідеї знайшли своє відображення в Українській хартії вільної людини, яка акцентує увагу на свободі, гідності, патріотизмі, професійності, єдності та відповідальності як базових принципах розвитку українського суспільства.

У своїх працях Богдан Гаврилишин також підкреслював взаємозв'язок між системою цінностей та ефективністю держави. Він зазначав: «Щоб проаналізувати ефективність суспільства, треба добре розуміти співвідношення між цими трьома складовими елементами суспільства – системою цінностей, економічною системою та системою управління». Це твердження є особливо актуальним для України в умовах післявоєнного відновлення, коли успіх реформ залежатиме не лише від фінансових ресурсів чи міжнародної підтримки, а й від якості суспільних цінностей та рівня відповідальності громадян і політичних еліт.

В умовах війни цінності свободи та відповідальності набули для українського суспільства не лише світоглядного, а й практичного значення. Масовий волонтерський рух, самоорганізація громад, підтримка Збройних Сил України, участь молоді у громадських ініціативах та міжнародній адвокації стали прикладами формування нової культури громадянської відповідальності. Українське суспільство продемонструвало високий рівень стійкості саме завдяки здатності громадян об'єднуватися навколо спільних цінностей і спільної відповідальності за майбутнє держави.

Війна за незалежність України також актуалізувала питання національної єдності та громадянської ідентичності. Українці змушені не лише захищати

територіальну цілісність держави, а й відстоювати власне право на свободу, демократичний вибір та культурну самобутність. Символічними у цьому контексті є слова Богдана Гаврилишина: «Та ситуація, що української мови не було чути на вулицях, засмучувала мене. Я вирішив, що ані слова не скажу в Україні російською мовою». Ця позиція демонструє важливість мови як елемента національної ідентичності та духовної незалежності.

У цьому контексті ідеї Богдана Гаврилишина набувають особливої актуальності для освітнього та молодіжного середовища. Формування громадянської ідентичності, розвиток культури відповідального лідерства, підтримка молодіжних ініціатив та популяризація цінностей Української хартії вільної людини є важливими елементами післявоєнного відновлення України. Освіта сьогодні має виконувати не лише функцію передачі знань, але й сприяти вихованню активних громадян, здатних ухвалювати відповідальні рішення та діяти в інтересах суспільства.

Особливу роль у цьому процесі відіграють громадські організації та освітні ініціативи, спрямовані на розвиток молодого покоління. Богдан Гаврилишин наголошував: «Для мене люди, які щось роблять у молодому віці, є найкращою базою для передбачування майбутності». Саме молодь, яка сьогодні бере активну участь у волонтерстві, громадській діяльності та міжнародній комунікації, стає одним із ключових носіїв майбутньої трансформації України.

Таким чином, спадщина Богдана Гаврилишина є важливим інтелектуальним і ціннісним орієнтиром для сучасної України. Його ідеї свободи, відповідальності, людської гідності та служіння суспільству формують основу стійкості українського народу в умовах війни та створюють підґрунтя для демократичного розвитку держави у післявоєнний період. Осмислення та практичне впровадження цих цінностей є важливим завданням для держави, освітнього середовища, громадянського суспільства та молодого покоління українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Богдан Гаврилишин. The Ukrainians : вебсайт. URL: <https://theukrainians.org/bohdan-havrylyshyn/> (дата звернення: 15.05.2026).
2. Богдан Гаврилишин – Іван Дзюба. Діалог. Київ : Вид. Укр. Всесвіт. Координац. Ради та Респ. асоц. українознавців, 1995. 159 с. (Додаток до журналу «Сучасність» 1995. Січень, ч. 1).
3. Гаврилишин Б. Залишаюсь українцем: спогади. Київ : Пульсари, 2011. 288 с.
4. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: Доповідь Римському Клубові. : 3-тє вид., допов. Київ : Пульсари. 2009. 248 с.
5. Історія створення Декларації відповідальності людини. Human Responsibility : вебсайт. URL: <https://www.humanresponsibility.org/uk/idea/> (дата звернення: 15.05.2026).
6. Місія Свобода: документальний фільм про Богдана Гаврилишина. YouTube : відеохостинг. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-gtonqrnN54> (повна версія) (дата звернення: 15.05.2026).
7. Українська хартія вільної людини : ініціатива «Першого грудня» офіційний сайт. URL: <https://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoji-liudyny> (дата звернення: 15.05.2026).

УДК 377.8.016:821.161.2:371. 333

Бабійчук Тамара Василівна,
кандидат педагогічних наук, викладач-методист Бердичівського педагогічного фахового коледжу, м. Бердичів

РОМАН «РЕНЕГАТ» ПЕТРА БІЛОУСА, або ДУМКИ ПРО ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ

Московсько-українська війна вивела з тіні багато проблем (не всі!), що їх за тридцять років так і не змогла вирішити незалежна Українська держава. З-поміж них – проблема патріотичного виховання громадян упродовж усього життя. Патріотичне питання в Україні вважалося непотрібним, незручним, дискусійним (?!), навіть небезпечним, анахронічним у добу глобалізації, тому, навіть згадуючи мимохіть про нього, доєднували інтернаціональне (маючи на меті, звичайно, проповідь вічної дружби зі «старшим братом»), а ще наголошували на толерантності до всіх і вся, тобто на вмінні комфортно існувати в «мінливому» світі, у власній бульбашці (какаяразніца), де немає місця духовному, зате задовольняються базові біологічні і матеріальні потреби. Про національні пріоритети в Україні ніхто ні на якому рівні не згадував...

Навіть проводячи нібито патріотичну роботу, уникали, наприклад, справжніх героїв називати героями і продовжували героями величати бандитів;

уникали «незручних» періодів історії, бо «так історично склалося», уникали оприлюднювати діяння зрадників і озвучувати ідеї цих перевертнів, бо «не все так однозначно». Багато негараздів, на наш погляд, – від того, що українці ставали космополітами, яких Україна не тільки не цікавила – дратувала. Хоч і з великим запізненням, але мусимо повертатися до початку – того стану, з якого постали сучасні європейські держави, – до ствердження і плекання в громадян власної історії, пам'яті, ідентичності, державної мови.

Важке завдання поставив перед собою Петро Білоус – знаний у світі медієвіст і водночас талановитий прозаїк із Житомирщини – дати портрет Феофана Прокоповича, одного з найбільших зрадників України, який досі іменується визначним діячем епохи бароко, письменником, полемістом, богословом, філософом, гуманістом. Петро Білоус у романі «Ренегат» [1], по-перше, обґрунтовує своє бачення Прокоповича саме як ренегата, по-друге, допомагає читачеві побачити першопричини народження і подальшого становлення майбутнього українського відступника, наголошує на таких життєвих «цінностях» останнього, як егоїзм, кар'єризм, пихатість, честолюбство, злопам'ятство, жорстокість, крутість, лицемірство, насамперед – грошолубство.

Петро Білоус також виокремлює усі ті «досягнення» псевдовченого, який у своїх проповідях і описах постає як ідеолог тієї диявольської імперії, яка досі тримає Україну у своїх «братських» лецатах і продовжує безжально знищувати нашу державу.

Роман Петра Білоуса дозволяє оголити одну із причин нинішньої кровопролитної війни проти московських загарбників – це зрада. Передусім зрада розумних, талановитих українців, які свідомо працювали і продовжують працювати на ствердження сили і величі держави-терориста, держави-монстра.

Окремі думки щодо вищезазначеного, які проходять через роман.

Автор наголошує, що патріотичне виховання має починатися з раннього дитинства і бути системним, здійснюватися за участі і контролю дорослих (особливо це стосується шкільного періоду; навчання без виховання – небезпечна

і шкідлива річ). Так, Феофан Прокопович був відмінником, йому подобалося здобувати знання – здебільшого через самоосвіту, однак любови до рідного краю його ніхто не вчив, хіба що іноді сусід дід Данило розповідав про славу історію нашу. Так зростав космополіт, а не козак, патріот.

Виховання моральних цінностей повинно становити органічну частину патріотичного виховання. Може, саме тому Феофанові Прокоповичу так легко було грати різні ролі в непередбачуваних ситуаціях, що ще з дитинства не було в нього надійного опертя на любов, правду, вірність, дружбу, благородство, честь, совість, вдячність. Прийшов час – і чоловік, який, як у грі в хамелеон, швидко ставав то католиком, то православним, то єзуїтом (зраджував віру), то пілігримом, то послушником, то монахом, без найменших докорів сумління носитиме маску раба (вірного, запопадливого слуги) так довго, що, врешті, полюбить її і не збиратиметься скидати.

Перш ніж стати зрадником велетенського масштабу (зрадником Вітчизни), Феофан Прокопович порушить кілька заповідей: не вкради (він вкраде сімейні реліквії – листи Леонардо да Вінчі до коханої, вкраде всі гроші у свого римського благодійника); не убий (на страсну п'ятницю він уб'є дівчину, яка носила під серцем його дитину; своїм відступництвом і боягузством морально він уб'є свого вчителя Йосаафа Кроковського).

Феофан Прокопович постійно лицемірив. Навіть на сповіді ніколи не обмовився про свої гріхи. А створюючи лекції для студентів, проповідував те, чого сам ніколи не робив. Ганьбив розпусництво, а сам розбещував свою служницю, докоряв розкішню, а сам мав повні скрині золота, вимагав вірити в Бога, а сам зневажив усі Божі заповіді.

Казав, що рабське підлабузництво гидке, а сам насправді стелився під ноги кожному, хто мав у цьому світі силу і владу. У своєму лакействі Феофан Прокопович був неперевершеним. Чого варта ода на честь Петра I, у якій вправний віршомаз зобразив Полтавську битву як подинок Добра і Зла (Божі сили, безперечно, уособлював цар-садист, а бісівські – Мазепа і українці). Це той

Мазепа, якому Феофан Прокопович нещодавно співав гімни (поки той був у згоді з царем)...

Однак вершиною лакейства стала ода про ганебний для царя Прутський похід, у якій автор говорив про нібито велику... перемогу і висловлював упевненість у нездоланності московитів і їхньої зброї. І ця очевидна брехня сподобалася жалюгідному напівбожевільному Петру I. Так Феофан Прокопович став головним ідеологом царя-вбивці.

Він не тільки виправдовував жорстокі, садистські кроки самодура Петра I, Феофан Прокопович переконував, що цар робить усе ради власної держави і її державного інтересу, її успіху, *«бо в політиці, де не існує морального суду, судять за результатами»*.

Негідник з України вклав у голову біснுவатому рузкому самодержцеві думку про сильну монархію з абсолютистською владою, про те, що народ слід переконати, що влада царя – від Бога: *«... володар править народом, який мусить йому незаперечно коритися. ...народ не має права засуджувати володаря, що б той не чинив; народ не може нічого вказувати володареві і повставати проти нього; народ мусить підкорятися спадкоємцям влади незалежно від того, правильно чи неправильно чинить володар»*.

У цій монархії влада правителя – непорушна. Так Феофан Прокопович закладав основи московської тоталітарної держави, держави, у якій авторитет монарха – не підвладний ні законам, ні часові, ні людям.

У своїх «працях» Прокопович заохочував сильну монархію вести постійні загарбницькі війни, адже їх, мовляв, світ все одно схвалить і не засудить.

Саме Прокопович запропонував Петру I ідею назвати державу росією...

Саме Прокопович обґрунтував необхідність замінити в Московії патріархат на духовну колегію, якою керував би цар: *«Християнство вимагає від людини тільки терпіння, а не мужності у вчинках, тому державу має очолювати не церковник, а володар, наділений доблестю і мужністю»*.

Феофан Прокопович, який добре знав історію рідного краю, світову історію, за велінням Петра I став писати історію государства російського. У цій історії

мусила бути *«її древність, подвиги, династії, слава та велич. Феофан розумів, що московська історія доволі куценька, що Московія скроєна із клатів неслов'янських племен, довгий час була частиною монголо-татарської Золотої Орди, сама стала ордою»*, однак не відмовився творити не бачену у світі фальсифікацію.

Працював довго, але натхненно, він *«першим приєднав історію Русі до історії Московії і цим поклав початок присвоєння чужої історії московитами, які й донер вважають Русь своєю»*.

Фальсифікатор свідомо ігнорував або перебріхував історичні факти так, *«що виходило, ніби історія Русі разом з Києвом – початок «русского государства»... України... у цій концепції не було»*.

Український ренегат Феофан Прокопович першим вклав у голови всім майбутнім рузкім імператорам, історикам, письменникам, усьому рузкому народу та й, чого гріха таїти, усьому світові безальтернативну брехливу ідею: України ніколи не було, немає і не може бути.

Хлопчика при хрещенні назвали Єлеазаром, що означало «Божа допомога». Для України Феофан Прокопович став прокляттям...

Останні слова Петра Білоуса з роману «Ренегат» спонукають до серйозних роздумів і, звичайно, дій:

«Прокопович став ідеологом російської імперії. Парадокс у тому, що саме українець за походженням (але не за менталітетом) став московським прислужником, кинув свій інтелект на до підніжжя царського трону, аби імперія росла і піднімалась, завойовувала нові території, грабувала, вбивала своїх сусідів та палила їхні домівки. Ця імперія і досі таке робить».

То Прокопович навчив Петра I бути деспотом, диктатором, руйнівником, обґрунтувавши суть імперської влади. Щоправда, царя і не треба було спеціально вчити, адже він від природи був схильний до насильства, грубоців, жорстокості, знуцання, ненависті до нормальних людей. Бо у самій природі московитів все це є, тільки по-різному проявляється. І стає очевидно пекельна вісь у московській історії: Петро I – Катерина II – Ленін – Сталін – Путін».

Чи обірветься коли-небудь ця вісь, яку започатковував Прокопович?»

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Білоус П. В. Ренегат : роман / Петро Білоус. Київ : Друк. двір. О. Федорова, 2025. 283 с.

УДК 37.013.42:159.9

Бабовал Надія Ростиславівна,
кандидат економічних наук, доцент, в. о.
завідувача кафедри менеджменту і
методології освіти Тернопільського
обласного комунального інституту
післядипломної педагогічної освіти,
м. Тернопіль;
Мацюк Софія Олександрівна,
здобувач вищої освіти бакалаврського
рівня Тернопільського національного
технічного університету імені
Івана Пулюя, м. Тернопіль

ПЕДАГОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПІДТРИМКИ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ

*«Здоров'я заради здоров'я не потрібне, воно цінне тим,
що складає неодмінну умову ефективної діяльності,
через яку досягається щастя» [2]*

Н.М. Амосов

Сучасні виклики, пов'язані з воєнними подіями, інформаційним перевантаженням, соціальною нестабільністю та емоційним виснаженням, актуалізують проблему збереження і підтримки ментального здоров'я учасників освітнього процесу. Освітнє середовище сьогодні має бути не лише простором здобуття знань, а й середовищем психологічної безпеки, підтримки та розвитку особистості. У цьому контексті особливого значення набувають цінності Української хартії вільної людини, серед яких – гідність, свобода, відповідальність, взаємоповага, толерантність та людиноцентризм.

Ментальне здоров'я є важливою складовою гармонійного розвитку особистості та ефективного функціонування освітнього середовища. Підтримка психологічного благополуччя здобувачів освіти й педагогів потребує

впровадження сучасних педагогічних підходів, орієнтованих на створення безпечного та сприятливого освітнього простору.

Регулярна рефлексія над своїми виборами та емоціями допомагає зберегти ментальне здоров'я. Практики, такі як медитація, ведення щоденника чи терапія, можуть сприяти усвідомленню власних переживань і виборів, що підвищує адаптивність [1, 98].

Війна є одним із найбільш потужних стресогенів, що впливають на психіку дитини та підлітка. Водночас, потрібно пам'ятати, що травматичний стрес – це нормальна реакція на події, які виходять за межі життєвого досвіду особистості. Подолання наслідків потенційно травмівної події має свої циклічність та етапність, які залежать від індивідуальних особливостей кожної людини. Водночас внутрішні ресурси організму, притаманні людям від народження, забезпечують їм вихід з кризових станів [3].

Важливого значення набуває компетентнісний підхід, який орієнтує педагогів на формування в учнів навичок емоційної саморегуляції, критичного мислення, стресостійкості та ефективної комунікації. Такі компетентності допомагають здобувачам освіти адаптуватися до сучасних викликів і зберігати психологічну рівновагу.

Ефективним є партнерський підхід, що ґрунтується на співпраці між педагогами, здобувачами освіти, батьками та психологічною службою закладу освіти. Підтримка доброзичливих взаємин і відкритого діалогу сприяє профілактиці конфліктів, емоційного виснаження та проявів психологічного насильства.

Особливої актуальності набуває впровадження здоров'язбережувальних технологій, інтерактивних методів навчання, арттерапевтичних практик, вправ емоційного розвантаження та елементів медіаграмотності. Це дозволяє зменшити рівень тривожності, розвивати емоційний інтелект і формувати навички психологічної стійкості.

Цінності Української хартії вільної людини є важливим орієнтиром у формуванні психологічно безпечного освітнього середовища. Вони сприяють

утвердженню людської гідності, поваги до прав людини, розвитку відповідальності та культури взаємопідтримки.

Табл. 1.

Цінності Української хартії вільної людини	Педагогічні підходи до підтримки ментального здоров'я	Практична реалізація в освітньому процесі	Очікуваний результат
Гідність людини	Особистісно орієнтований підхід	Повага до думки здобувачів освіти, підтримка безпечної атмосфери, недопущення приниження	Формування психологічного комфорту та впевненості
Свобода	Демократичний стиль взаємодії	Надання права вибору, розвиток ініціативності та самовираження	Зниження тривожності, розвиток внутрішньої мотивації
Відповідальність	Компетентнісний підхід	Формування навичок саморегуляції, відповідального ставлення до власного психічного стану	Розвиток емоційної стійкості
Повага та толерантність	Інклюзивний підхід	Створення атмосфери прийняття, підтримка різноманітності, профілактика булінгу	Покращення міжособистісних взаємин
Патріотизм і громадянська свідомість	Виховний та ціннісний підхід	Проєкція тематичних заходів, волонтерських ініціатив, громадянських проєктів	Формування соціальної гуртованості та позитивної самоідентифікації
Самореалізація	Розвивальний підхід	Підтримка творчості, проєктної діяльності, розвитку здібностей	Підвищення самооцінки та психологічного благополуччя
Довіра та партнерство	Педагогіка партнерства	Співпраця педагогів, батьків і здобувачів освіти, відкритий діалог	Формування емоційної безпеки та взаємопідтримки
Духовність і мораль	Гуманістичний підхід	Бесіди про моральні цінності, розвиток емпатії та взаємодопомоги	Розвиток позитивного емоційного клімату
Здоровий спосіб життя	Здоров'язбережувальний підхід	Психоемоційні вправи, руханки, профілактика стресу та емоційного вигорання	Збереження психічного та фізичного здоров'я

Підтримка ментального здоров'я учасників освітнього процесу є одним із пріоритетних завдань сучасної освіти. Реалізація педагогічних підходів, заснованих на гуманістичних та ціннісних засадах Української хартії вільної людини, сприятиме створенню психологічно безпечного освітнього середовища, розвитку стресостійкості, емоційного благополуччя та гармонійного розвитку особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Кононенко А. О. Проблема життєвого вибору задля збереження ментального здоров'я та адаптації особистості в умовах невизначеності. *Психолого-педагогічні аспекти підтримки ментального здоров'я та адаптації особистості в умовах воєнного і повоєнного часу*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної заочної конференції, 23-25 жовтня 2024 року. Дніпро, 2024. С. 97-98.
2. Ментальне здоров'я: виклики та перспективи сьогодення. За загальною редакцією проф. Бойчука Ю. Д. : збірник наукових праць. Х. : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2024. 119 с.
3. Методичні рекомендації щодо надання психологічної підтримки учасникам освітнього процесу. URL: <file:///C:/Users/nadia/Downloads/10.05.pdf> (дата звернення: 20.05.2026 р.).

УДК 37.017.4:355.233.2:614.8(477)

Бажаткіна Ольга Миколаївна,
викладачка Врадіївської філії
Маринівського професійного аграрного
ліцею Миколаївської області, здобувачка
I курсу групи ПВШ-25-11-зМ
спеціальності А1 Освітні науки
Білоцерківського інституту неперервної
професійної освіти ДЗВО «УМО» НАПН
України

УКРАЇНСЬКА ХАРТІЯ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ ЯК ЦІННІСНА ОСНОВА УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НА УРОКАХ «ЗАХИСТ УКРАЇНИ» (ОСНОВИ МЕДИЧНИХ ЗНАНЬ)

Анотація. У тезах розглянуто значення Української хартії вільної людини як ціннісної основи формування національної та громадянської ідентичності здобувачів освіти у процесі викладання предмета «Захист України» (Основи медичних знань) у закладах професійної освіти. Обґрунтовано роль національно-патріотичного виховання, громадянської

відповідальності, гуманістичних і безпекових цінностей у сучасному освітньому просторі. Визначено педагогічний потенціал предмета щодо формування свідомого громадянина України в умовах воєнних викликів та трансформації сучасної освіти.

***Ключові слова:** Українська хартія вільної людини, громадянська ідентичність, національна ідентичність, «Захист України», Основи медичних знань, професійна освіта, національно-патріотичне виховання, громадянська відповідальність.*

Сучасний етап розвитку української держави супроводжується глибокими суспільними, соціальними, політичними та безпековими трансформаціями, переосмисленням національних цінностей та посиленням уваги до проблем формування громадянської й державної ідентичності молодого покоління. В умовах інформаційних викликів та глобалізаційних процесів особливого значення набуває виховання особистості, яка усвідомлює власну відповідальність перед громадою, суспільством і державою, поділяє цінності свободи, людської гідності, патріотизму та взаємодопомоги [5].

У цьому контексті важливим ідейним орієнтиром виступає Українська хартія вільної людини, у якій визначено систему базових цінностей українського суспільства: свобода, відповідальність, верховенство права, гідність, взаємоповага до людини, патріотизм та служіння суспільству, громаді та державі. Ці положення є особливо актуальними для системи сучасної освіти, оскільки формування громадянської свідомості молоді сьогодні виступає одним із пріоритетних завдань державної освітньої політики, зокрема у сфері національно-патріотичного та громадянського виховання здобувачів професійної освіти [2].

Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України наголошує на необхідності формування самодостатнього громадянина-патріота, здатного до виконання громадянських і конституційних обов'язків, утвердження національної ідентичності, активної громадянської позиції та готовності до захисту держави [1]. У сучасних умовах це завдання набуває

особливої актуальності для закладів професійної освіти, де здійснюється підготовка молоді до активної професійної та суспільної діяльності.

Особливе місце у формуванні громадянської компетентності молоді посідає предмет «Захист України» (Основи медичних знань), який має значний виховний та практико-орієнтований потенціал. Його зміст спрямований не лише на формування знань і практичних навичок із домедичної допомоги та безпеки життєдіяльності, а й на розвиток відповідального ставлення до людського життя та власного здоров'я, готовності до служіння державі, взаємодопомоги, стійкості та соціальної активності, на формування культури безпеки, готовності до дій у надзвичайних ситуаціях. Водночас навчальна дисципліна сприяє розвитку патріотичної свідомості, дисциплінованості, психологічної стійкості та готовності до виконання громадянського обов'язку [3].

Викладання Основ медичних знань в умовах сучасних викликів сприяє утвердженню гуманістичних цінностей і вихованню особистості, здатної діяти в кризових ситуаціях, приймати відповідальні рішення та виявляти громадянську зрілість, адже надання домедичної допомоги ґрунтується на повазі до людського життя, взаємодопомозі, милосерді та відповідальності. Практичні заняття, моделювання кризових ситуацій, відпрацювання алгоритмів домедичної допомоги формують у здобувачів освіти не лише необхідні компетентності, а й соціальну зрілість, готовність діяти в інтересах суспільства та держави, не лише професійні вміння і навички, а й емпатію, повагу до людського життя, готовність підтримати інших у надзвичайних ситуаціях.

Ідеї Української хартії вільної людини можуть ефективно інтегруватися у зміст уроків «Захист України» через використання інноваційних технологій навчання, інтерактивних методів навчання, аналіз життєвих ситуацій, моделювання надзвичайних подій, волонтерські ініціативи, обговорення морально-етичних аспектів громадянського обов'язку та відповідальності, прикладів героїзму українських військових і медиків. Такий підхід сприяє формуванню стійкої громадянської позиції, національної самосвідомості,

утвердженню цінностей демократичного суспільства та готовності до активної участі у суспільному житті [4].

Ефективне формування національної та громадянської ідентичності здобувачів освіти потребує поєднання теоретичної підготовки з активною практичною діяльністю. Саме практикоорієнтоване навчання забезпечує розвиток відповідальності, готовності до дій у кризових ситуаціях, патріотизму, взаємодопомоги та громадянської свідомості. У цьому контексті доцільним є впровадження таких педагогічних методів і практичних рекомендацій:

1. Поєднання теоретичного матеріалу із практичними тренуваннями.

Викладання предмета «Захист України» повинно базуватися на принципі практичної спрямованості навчання. Теоретичний матеріал доцільно одразу закріплювати практичними вправами, тренуваннями та відпрацюванням алгоритмів дій.

Наприклад, після вивчення теми щодо зупинки кровотеч необхідно проводити практичне відпрацювання накладання турнікета, пов'язок та алгоритму дій при критичних станах. Під час вивчення тем із серцево-легеневої реанімації студенти мають працювати з тренувальними манекенами, моделювати ситуації надання допомоги та виконувати дії відповідно до сучасних протоколів.

Такий підхід сприяє:

- формуванню стійких практичних навичок;
- розвитку впевненості у власних діях;
- підвищенню готовності до реагування в екстремальних умовах;
- усвідомленню цінності людського життя.

2. Використання сучасних симуляційних методик.

Сучасна освіта потребує застосування інноваційних методів навчання, що дозволяють максимально наблизити освітній процес до реальних життєвих ситуацій. Ефективними є:

- симуляційні тренінги;
- навчальні квести;

- VR- та AR-технології;
- ситуаційне моделювання;
- інтерактивні сценарії дій у надзвичайних ситуаціях.

Симуляційні методики дозволяють створити безпечне освітнє середовище, у якому здобувачі освіти можуть відпрацьовувати практичні навички без ризику для життя та здоров'я. Особливу увагу доцільно приділяти:

- алгоритмам евакуації постраждалих;
- діям під час обстрілів;
- роботі в умовах обмеженого часу;
- взаємодії в команді.

Використання симуляцій формує стресостійкість, здатність швидко приймати рішення та діяти в умовах психологічного напруження.

3. Створення ситуацій, наближених до реальних умов.

Практичні заняття повинні моделювати реальні виклики сучасного суспільства. Важливо організовувати навчання таким чином, щоб студенти могли відчувати відповідальність за власні дії та зрозуміти значення взаємодопомоги.

Доцільно використовувати:

- сценарії надзвичайних ситуацій;
- роботу в малих групах;
- евакуаційні тренування;
- моделювання дій при масових ураженнях;
- тактичні вправи з домедичної допомоги.

Наближеність до реальних умов сприяє розвитку психологічної готовності до кризових ситуацій та формує навички безпечної поведінки.

4. Інтеграція національно-патріотичного компонента у практичні заняття.

На уроках «Захист України» важливо поєднувати практичну підготовку із національно-патріотичним вихованням. Значний виховний потенціал мають:

- аналіз прикладів героїзму українських військових медиків;
- ознайомлення з діяльністю рятувальників і волонтерів;

- обговорення громадянської відповідальності в умовах війни;
- виховні бесіди про служіння суспільству та державі.

Практичні вправи можуть супроводжуватися рефлексією щодо моральних аспектів допомоги постраждалим, ролі громадянина у захисті держави та значення людської гідності.

Такий підхід сприяє:

- формуванню патріотизму;
- розвитку національної самосвідомості;
- вихованню поваги до держави;
- утвердженню громадянських цінностей.

5.Залучення здобувачів освіти до волонтерських і соціальних проєктів.

Одним із ефективних засобів формування громадянської активності є участь молоді у волонтерській діяльності. Доцільно залучати студентів до:

- соціальних ініціатив;
- допомоги військовим і внутрішньо переміщеним особам;
- благодійних акцій;
- інформаційно-просвітницьких заходів із безпеки життєдіяльності;
- проведення тренінгів із домедичної допомоги для інших здобувачів

освіти.

Участь у таких проєктах сприяє формуванню:

- соціальної відповідальності;
- громадянської свідомості;
- емпатії;
- активної життєвої позиції;
- готовності працювати на благо громади та держави.

6.Формування психологічної готовності до дій у кризових ситуаціях.

Сучасні умови потребують розвитку психологічної стійкості молоді. На уроках доцільно використовувати:

- вправи на розвиток самоконтролю;
- техніки стабілізації емоційного стану;

- тренування швидкого прийняття рішень;
- командні вправи в умовах обмеженого часу;
- моделювання ситуацій стресу.

Важливо навчати здобувачів освіти:

- зберігати спокій;
- діяти послідовно;
- контролювати емоції;
- підтримувати інших у кризових умовах.

Формування психологічної готовності сприяє розвитку впевненості, витривалості та здатності до ефективної взаємодії в складних ситуаціях.

7.Розвиток культури взаємодопомоги та відповідального громадянства.

Курс «Основи медичних знань» має значний потенціал для виховання культури взаємопідтримки та відповідального ставлення до суспільства. Через командні вправи, волонтерську діяльність і практичні ситуації студенти усвідомлюють важливість людської солідарності та взаємної підтримки.

Доцільно формувати:

- повагу до людського життя;
- готовність допомагати іншим;
- навички командної взаємодії;
- усвідомлення громадянського обов'язку;
- відповідальне ставлення до безпеки суспільства.

Розвиток культури взаємодопомоги сприяє утвердженню цінностей Української хартії вільної людини та формуванню свідомого громадянина, здатного діяти в інтересах держави й суспільства.

Практична складова предмета «Захист України» є ефективним інструментом формування національної та громадянської ідентичності молоді, оскільки поєднує набуття життєво необхідних компетентностей із вихованням відповідальності, патріотизму, взаємодопомоги та готовності діяти в інтересах суспільства. Для реалізації цінностей Української хартії вільної людини доцільно використовувати такі практичні методи та вправи:

1. Ситуаційне моделювання: метод передбачає відтворення реальних або наближених до реальності надзвичайних ситуацій. Приклади: «Надання допомоги постраждалому під час обстрілу»; «Алгоритм дій при масовому ураженні»; «Евакуація пораненого із небезпечної зони».

Формує:

- відповідальність;
- стресостійкість;
- командну взаємодію;
- готовність до громадянського обов'язку.

2. Тренінгові технології: практичне відпрацювання навичок домедичної допомоги. Теми тренінгів:

- серцево-легенева реанімація;
- зупинка критичної кровотечі;
- накладання турнікета;
- допомога при опіках і травмах;
- психологічна підтримка постраждалого.

Ціннісний компонент: усвідомлення цінності людського життя та взаємодопомоги.

3. Метод кейсів (Case-study): аналіз конкретних життєвих ситуацій із прийняттям рішень. Приклад кейсу: «Студент став свідком надзвичайної ситуації: як діяти відповідально та безпечно?»

Розвиває:

- критичне мислення;
- громадянську свідомість;
- моральну відповідальність;
- навички прийняття рішень.

4. Рольові ігри: імітація діяльності рятувальників, медиків, волонтерів, військових. Приклади: «Робота евакуаційної групи»; «Взаємодія команди під час надзвичайної ситуації»; «Дії волонтера в кризових умовах».

Сприяє формуванню:

- лідерських якостей;
- комунікації;
- патріотизму;
- соціальної активності.

5. Командне навчання: виконання практичних завдань у групах.

Вправа «Цінність людського життя»: Студенти аналізують ситуації, у яких необхідно швидко прийняти рішення щодо допомоги постраждалому. Мета: формування гуманістичних цінностей та емпатії.

Вправа «Громадянська відповідальність»: Обговорення ситуацій: «Що означає бути відповідальним громадянином під час війни?»; «Як молодь може допомагати державі та громаді?». Результат: усвідомлення ролі громадянина у суспільстві.

Вправа «Герої сучасної України»: Студенти досліджують приклади діяльності військових медиків, рятувальників, волонтерів. Мета: формування патріотизму та національної свідомості.

Вправа «Командна місія»: Група отримує завдання: організувати евакуацію, надати допомогу постраждалим, забезпечити взаємодію команди. Розвиває: лідерство, командну роботу, дисциплінованість, психологічну стійкість.

Практико-орієнтоване викладання курсу «Захист України» (Основи медичних знань) забезпечує не лише формування життєво важливих навичок, а й утвердження цінностей Української хартії вільної людини, розвиток національної свідомості, громадянської відповідальності та готовності молоді до активної участі у суспільному житті держави.

Отже, Українська хартія вільної людини виступає важливою ціннісною платформою для формування національної та громадянської ідентичності здобувачів освіти, для розвитку свідомого громадянина України. Інтеграція її ідей у процес викладання предмета «Захист України» (Основи медичних знань) забезпечує поєднання громадянського, патріотичного та гуманістичного виховання, сприяє розвитку відповідального громадянина, особистості, здатної

до відповідальної діяльності в умовах сучасних суспільних викликів та усвідомлювати свою роль у розбудові демократичної України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Загальнотеоретичні аспекти захисту прав людини в умовах сьогодення : матеріали наук.-практ. круглого столу. Київ : НАВС, 2024.
2. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України : наказ МОН України від 06.06.2022 № 527.
3. Методичні рекомендації щодо викладання предмета «Захист України» у 2024/2025 навчальному році // Міністерство освіти і науки України. 2024.
4. МОН затвердило нову концепцію патріотичного виховання // Нова українська школа. 2022.
5. Право людини на свободу та особисту недоторканність // Національна академія внутрішніх справ. 2024.
6. Система освіти: затверджено заходи щодо національно-патріотичного виховання дітей та молоді // Міністерство освіти і науки України. 2022.

УДК 159.923.2:17

Борисюк Зоряна Володимирівна,
методист центру виховної роботи, захисту прав дитини та громадянської освіти Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Тернопіль

ДУХОВНЕ ПЕРЕЗАВАНТАЖЕННЯ ВЛІТКУ: ЯК ВІДНОВИТИ ВНУТРІШНІЙ РЕСУРС КРІЗЬ ПРИЗМУ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ

Українська хартія вільної людини пропонує десять життєвих орієнтирів. Вони допомагають перетворити літній відпочинок на свідому практику відновлення духу та подолання внутрішньої кризи [1].

Десять орієнтирів Хартії для літнього перезавантаження

Бути вільною людиною: візьміть повну відповідальність за свій відпочинок. Звільніть літні дні від нав'язаних суспільством обов'язків та стереотипів.

Бути українцем: відновлюйте сили через пізнання своєї ідентичності. Подорожуйте історичними місцями України та підтримуйте місцеві громади.

Бути активним громадянином: поєднуйте особисте відновлення з користю для суспільства. Долучайтеся до локальних толок чи екологічних ініціатив.

Плекати мислення: влаштуйте літній детокс від соцмереж. Замініть стрічку новин глибоким читанням української та світової класики [5].

Бути господарем: наведіть лад у власному просторі. Почніть літо з очищення дому від зайвих речей та структурування планів на майбутнє.

Бути лідером: візьміть ініціативу в організації сімейного чи дружнього відпочинку. Створіть якісне середовище спілкування навколо себе.

Очистити мову: зробіть літо часом культури слова. Відмовтеся від брутальної лексики, суржику та мовного сміття у повсякденному житті.

Шанувати закон: практикуйте відповідальне ставлення до природи під час подорожей. Дотримуйтеся правил безпеки та екологічної культури.

Бути солідарним: діліться своїм часом і теплом із тими, хто цього потребує. Підтримайте поранених воїнів чи людей у складних життєвих обставинах [4].

Прагнути добробуту через чесну працю: сприймайте відпочинок як інвестицію в майбутню продуктивність. Належне відновлення – це основа якісної праці восени.

Доцільно спланувати корисний відпочинок у літні місяці своєї відпустки.

План трансформації на літо

Червень: плекання розуму та простору.

Дії: масштабне прибирання, формування списку книг, перші вихідні без гаджетів.

Результат: Звільнення ментального простору від хаосу.

Липень: дослідження ідентичності та природи.

Дії: мандрівка місцями сили України, вивчення локальних традицій, еко-волонтерство.

Результат: глибокий зв'язок із рідною землею та культурою.

Серпень: солідарність та підготовка до дії.

Дії: участь у благодійних заходах, менторство, підбиття підсумків літа.

Результат: наповненість ресурсом для подальшої праці та боротьби.

Рекомендуємо скористатися програмою ментального відновлення у відпустці.

Програма ментального відновлення «Інтелектуальне літо педагога»

✓ Ментальний детокс та очищення простору (Орієнтири: Бути господарем, Очистити мову)

Головна мета – зменшити когнітивне навантаження після завершення навчального року.

Інформаційне розвантаження: створіть 5-денну повну паузу від робочих чатів, освітніх платформ та перевірки пошти [3, с.107].

Екологія мови: практикуйте свідоме мовлення. Проведіть тиждень без професійного жаргону («НМТ», «курси», «звіти», «журнали»).

Ревізія методик: викиньте або архівуйте застарілі конспекти та матеріали. Звільніть фізичний і цифровий простір для нових ідей.

✓ Плекання мислення та пошук нових сенсів (Орієнтири: Плекати мислення, Бути вільною людиною).

Головна мета – повернути радість від самостійного навчання, яка не пов'язана з примусом чи атестацією.

Повільне читання (Slow Reading): оберіть 2-3 фундаментальні книги (філософія, художня класика, біографії видатних українців), які ви давно відкладали. Читайте без поспіху, роблячи нотатки на берегах.

Інтелектуальне мистецтво: відвідуйте музеї, театри, художні галереї. Аналізуйте побачене не для того, щоб розповісти учням, а для власного естетичного задоволення [3, с.154].

Свобода від оцінок: дозвольте собі побути в ролі учня в абсолютно новій, не пов'язаній з педагогікою сфері (архітектура, астрономія, гра на музичному інструменті). Це повертає гнучкість мисленню.

✓ Інтелектуальне лідерство та солідарність (Орієнтири: Бути лідером, Бути солідарним). Головна мета – акумулювати досвід та м'яко підготувати розум до нового етапу творчої праці [2, с.89].

Професійне рефлексивне есе: напишіть для себе (або колег) короткий текст про те, які внутрішні цінності ви хочете транслювати дітям у новому році. Що для вас зараз означає «виховувати вільну людину»?

Обмін смислами: організуйте неформальну каву з колегами-однодумцями. Обговоріть не проблеми школи, а прочитані влітку книги чи культурні відкриття.

Творче проєктування: придумайте один нестандартний проєкт на осінь, який надихає особисто вас. Справжній лідер веде за собою власною захопленістю. Практичні інструменти для щоденного використання [3, с.186].

Щоденник рефлексії: записуйте щовечора три власні думки або спостереження за день, які не стосуються роботи.

Правило «30 хвилин тиші»: щодня пів години проводьте наодинці з собою без жодних джерел інформації (книг, телефонів, музики).

Зміна оптики: спробуйте раз на тиждень дивитися на звичні речі очима дослідника. Фіксуйте нові деталі в архітектурі вашого міста чи в природі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Лубківський Д. Р. Витоки Української хартії вільної людини. Українська Хартія вільної людини – ціннісний базис для національної концепції «Нова українська школа»: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Тернопіль. 2022. С. 127-131.
2. Медіна Джон. Правила мозку для роботи. Наука мислити розумніше в офісі та вдома/ переклад з англійської В. Глінки. Харків: Фабула, 2023. 272 с.
3. Психологічний супровід відновлення освітнього процесу в закладі загальної середньої освіти (з досвіду роботи): практичний посібник/авторський колектив: В.Г. Панок, В.В. Рибалка, С. К. Шандрук та ін. ; за наук. ред. В. Г. Панка. Київ, 2024. 225 с.
4. Українська Хартія вільної людини. URL: <https://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnojiljudynu> (дата звернення: 05.05.2026).
5. Формування національної ідентичності українця через цінності Української Хартії вільної людини (м. Тернопіль, Україна, 20-21 жовтня 2022 року). Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти /Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, С. В. Костюк, Н. Б. Стрийвус, Г. І. Герасимчук. Тернопіль: ТОКШПО, 2022. 491 с.

Брик Роман Степанович,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту і
методології освіти Тернопільського
обласного комунального інституту
післядипломної педагогічної освіти, м.
Тернопіль;

Брик Юлія Ростиславівна,
викладач-методист, викладач біології
ДПТНЗ «Тернопільське вище професійне
училище сфери послуг та туризму»,
м. Тернопіль

ЦІННІСНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ НАВЧАННЯ УЧНІВ В РЕАЛІЯХ СЬОГОДЕННЯ

Сучасна система освіти переживає період глибоких трансформацій, пов'язаних із розвитком цифрових технологій, глобалізацією, соціальними змінами та викликами сьогодення. В умовах інформаційного суспільства традиційні методи навчання вже не завжди забезпечують належний рівень зацікавленості учнів у навчальному процесі. Особливо актуальною стає проблема зниження внутрішньої мотивації до навчання, формального ставлення до здобуття знань та втрати ціннісних орієнтирів серед молоді.

У таких умовах особливого значення набуває ціннісний підхід в освіті, який орієнтує педагогічний процес не лише на передачу знань, а й на формування особистості учня, його моральних переконань, життєвих цінностей, громадянської позиції та відповідального ставлення до власного розвитку. Саме через систему цінностей формується усвідомлене ставлення учнів до навчання, що безпосередньо впливає на рівень їхньої мотивації.

Ціннісний підхід допомагає перетворити навчання з обов'язку на внутрішню потребу, оскільки учень починає розуміти значущість знань для власного життя, майбутньої професії та самореалізації. У сучасних реаліях, коли суспільство потребує не лише освічених, а й духовно зрілих, соціально активних і відповідальних громадян, питання взаємозв'язку цінностей та мотивації навчання стає надзвичайно важливим.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що мотивація навчання учнів завжди була предметом інтересу вчених (С. Занюк, Є. Іллін, Н. Іванова, О. Киричук, Г. Костюк, І. Підласий, В. Онищук, О. Савченко та ін.). Проблема розкриття суті і механізмів застосування ціннісного підходу у навчанні і вихованні учнів привертала увагу та розроблялася як українськими, так і зарубіжними науковцями (І. Бех, О. Вишневський, В. Киричок, І. Коберник, В. Кремень, К. Левківська, О. Савченко, О. Скрипченко, Р. Фрейджер та ін.), у працях яких розкрито наукове розуміння філософських, психолого-педагогічних поглядів на природу цінностей та ціннісних ставлень.

У науковій літературі мотивація навчання розглядається як багатогранне явище, яке має різні визначення в залежності від підходу дослідників. Під мотивацією навчання розуміємо сукупність стимулів, які підвищують рівень зацікавленості учнів та покращують результати навчання. Мотивація у навчанні визначається як окремий вид мотивації, включеної до навчальної діяльності. Вона, як і будь який інший її вид, визначається цілим рядом конкретних для такої діяльності факторів. По-перше, вона визначається самою освітньою системою, освітніми установами, де здійснюється навчальна діяльність; по-друге, організацією освітнього процесу; по-третє, суб'єктивними особливостями школяра (вік, стать, інтелектуальний розвиток, здібності, самооцінка) [4].

Мотивація пов'язана з когнітивними процесами, оскільки її мета – збудити бажання вчитися у контексті навчальної діяльності, яка найчастіше нав'язується, та дозволити захопити увагу здобувача освіти, зацікавити його, щоби дозволити йому включитися у діяльність. Потім це дозволяє суб'єкту прийняти поведінку, яка спонукатиме його активно брати участь у завданні та наполегливо виконувати його [2].

Поняття «цінність» у педагогіці трактується як значущість певних ідеалів, норм, явищ або якостей для особистості та суспільства. Цінності визначають спрямованість діяльності людини, її вибір, поведінкові стратегії та життєві пріоритети. Вони формуються під впливом соціального середовища, виховання,

культурних традицій і особистого досвіду. Саме цінності забезпечують внутрішню цілісність особистості та її здатність до морального саморегулювання.

О. Сухомлинська у своїй праці «Духовно-моральне виховання дітей та учнівської молоді: загальні тенденції й індивідуальний пошук» розглядає цінності як утворення, в основу яких покладено почуття людей, спрямовані на те ідеальне, до чого людина прагне. Цінність – це опосередкований культурою досвід, еталон належного в досягненні актуальних потреб особистості [5].

Пріоритетним завданням закладів освіти в сучасних умовах є цілісний розвиток особистості на засадах гуманістичної спрямованості та особистісно-орієнтованої моделі навчання, вивчення та встановлення індивідуальних рис і потенційних можливостей кожної дитини, створення оптимальних умов для її самовдосконалення та самореалізації.

Реформування загальної середньої освіти полягає у переході від школи знань до школи компетентностей XXI століття. Цей перехід ґрунтується на таких ціннісних орієнтирах, як:

- повага до особистості учня та визнання пріоритету його інтересів, досвіду, власного вибору, прагнень, ставлення у визначенні мети та організації освітнього процесу, підтримка пізнавального інтересу та наполегливості;
- забезпечення рівного доступу кожного учня до освіти без будь-яких форм дискримінації учасників освітнього процесу;
- дотримання принципів академічної доброчесності у взаємодії учасників освітнього процесу та організації всіх видів навчальної діяльності;
- становлення вільної особистості учня, підтримка його самостійності, підприємливості та ініціативності, розвиток критичного мислення та впевненості в собі;
- формування культури здорового способу життя учня, створення умов для забезпечення його гармонійного фізичного та психічного розвитку, добробуту;

- створення освітнього середовища, в якому забезпечено атмосферу довіри, без будь-яких форм дискримінації учасників освітнього процесу;
- утвердження людської гідності, чесності, милосердя, доброти, справедливості, співпереживання, взаємоповаги і взаємодопомоги, поваги до прав і свобод людини, здатності до конструктивної взаємодії учнів між собою та з дорослими;
- формування в учнів активної громадянської позиції, патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, державної мови;
- плекання в учнів любові до рідного краю, відповідального ставлення до довкілля [3].

У матеріалах Міністерства освіти і науки України «Ціннісні орієнтири сучасної української школи» [6] окреслено перелік та характеристику цінностей для утвердження під час організації освітнього процесу: морально-етичні (гідність, рівність, справедливість, толерантність та культурне різноманіття, турбота, чесність, довіра), соціально-правові (верховенство права, нетерпимість до корупції та фаворитизму, патріотизм, екологічно-етична цінність, соціальна відповідальність) та особистісно зорієнтовані цінності (самореалізація, лідерство, свобода).

Ціннісний підхід у навчанні та вихованні у сучасному закладі освіти є важливою складовою методологічного інструментарію Нової української школи. Процес навчання і виховання є наскрізним, повністю охоплює усі моменти функціонування закладу освіти як інституції, формує цінності, дає змогу добре засвоїти новий зміст і набути компетентності для життя [1]. Цінності формують основу мотивації навчання. У межах ціннісного підходу учень розглядається не як пасивний об'єкт навчання, а як активний суб'єкт освітнього процесу. Якщо учень вважає знання важливою цінністю, він буде прагнути досягти успіху в навчанні.

Ціннісний підхід виховує відповідальне ставлення до навчання, праці та власного розвитку. Коли учні усвідомлюють наслідки своїх дій та вчинків, тоді

вони навчаються самостійно організувати освітню діяльність. Позитивне ставлення до школи та навчання загалом забезпечується повагою до думки учня, підтримкою його ініціативи, визнанням індивідуальних досягнень, створенням емоційно комфортного середовища.

Отже, у реаліях сьогодення, коли учні стикаються з інформаційним перенавантаженням, емоційними викликами та швидкими соціальними змінами, формування мотивації до навчання на основі ціннісного підходу є одним із ключових завдань сучасної освіти та передбачає перехід від зовнішнього примусу до внутрішнього усвідомлення. Стійка мотивація виникає тоді, коли учень усвідомлює особистісний сенс навчання, бачить практичну значущість знань, має можливість реалізувати власний потенціал. Ціннісний підхід дозволяє перетворити навчання з формального процесу засвоєння інформації на шлях особистісного розвитку, самопізнання та самореалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Брик Р. С. Ціннісний підхід до організації освітнього процесу в сучасному закладі освіти. *Освіта XXI століття: реалії та перспективи розвитку*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 06 листоп. 2020 р.). Тернопіль: ТОКІППО, 2020. С. 25–30.
2. Іллін Є. П. Мотивація і мотиви. *Серія: (Сходи психології)*. Тернопіль : Навчальна книга - Богдан, 2013. 512 с.
3. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16 січня 2020 р. № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20> (дата звернення: 19.05.2026).
4. Психологічна діагностика мотивації особистості до навчання в умовах інформаційного суспільства: монографія / Н.В. Пророк, Л.О. Кондратенко, Л.М. Манилова та ін.; за ред. Н.В. Пророк. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2020. 131 с.
5. Сухомлинська О. В. Духовно-моральне виховання дітей та учнівської молоді: загальні тенденції й індивідуальний пошук. Київ, 2006. 47 с.
6. Ціннісні орієнтири сучасної української школи. Міністерство освіти і науки України, 2019. 63 с. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/Serpneva%20conferentcia/2019/Presentasia-Roman-Stesichin.pdf> (дата звернення: 18.05.2026).

Буняк Світлана Миколаївна,
методист центру виховної роботи, захисту
прав дитини та громадянської освіти
Тернопільського обласного комунального
інституту післядипломної педагогічної
освіти, м. Тернопіль

**ЗБЕРЕЖЕННЯ І ПІДТРИМКА МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я
УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЦІННОСТЕЙ
УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ
ВИКЛИКІВ**

Сучасний освітній простір України функціонує в умовах постійних суспільних трансформацій, воєнних загроз, інформаційного перевантаження та психологічної нестабільності. У цих реаліях питання збереження ментального здоров'я учасників освітнього процесу набуває особливої актуальності. Освіта сьогодні виконує не лише навчальну функцію, а й стає середовищем психологічної підтримки, формування життєстійкості, моральних орієнтирів і ціннісних засад особистості.

Українська хартія вільної людини визначає десять ключових принципів, які в умовах сучасних викликів набувають особливого значення для збереження та підтримки ментального здоров'я учасників освітнього процесу[4]. Вони формують не лише систему моральних орієнтирів, а й внутрішні психологічні ресурси особистості, що допомагають долати стрес, невизначеність і соціальні потрясіння.

Перший принцип – **«Бути вільною людиною»** – передбачає усвідомлення власної гідності, права на самовираження та відповідальності за власне життя. Для ментального здоров'я цей принцип є надзвичайно важливим, адже внутрішня свобода допомагає людині зберігати психологічну рівновагу навіть у кризових умовах [2]. В освітньому середовищі реалізація цього принципу проявляється у створенні атмосфери довіри, відкритого діалогу, підтримки особистої думки та недопущення психологічного тиску. Учні й педагоги, які мають можливість вільно висловлювати емоції та переконання, менше піддаються тривожності та емоційному виснаженню [3, с. 438].

Другий принцип – **«Бути українцем»** – формує національну ідентичність, почуття єдності та духовної опори. В умовах війни та суспільних потрясінь усвідомлення належності до української нації стає джерелом психологічної стійкості. Для учасників освітнього процесу це означає підтримку культурних традицій, мови, історичної пам'яті та національних цінностей [3, с. 439]. Такі підходи сприяють подоланню почуття безпорадності, зміцнюють віру у майбутнє та формують внутрішній ресурс для протидії стресу.

Третій принцип – **«Бути активним громадянином»** – передбачає відповідальну участь у житті суспільства. Психологічні дослідження доводять, що людина, яка відчуває власну значущість і причетність до спільної справи, легше долає кризові стани [4]. В освітньому процесі цей принцип реалізується через волонтерські ініціативи, громадянські проекти, соціальну активність та участь у житті громади. Такі практики сприяють розвитку життєстійкості, відповідальності та зменшують рівень соціальної ізоляції.

Четвертий принцип – **«Любити»** – є основою психологічного благополуччя людини. Любов у широкому розумінні – це повага, емпатія, турбота, підтримка та здатність будувати довірливі стосунки. У закладах освіти цей принцип реалізується через педагогіку партнерства, культуру взаємоповаги та підтримки. Доброзичлива атмосфера значно знижує рівень емоційної напруги, сприяє профілактиці булінгу та формує відчуття психологічної безпеки [3, с. 439].

П'ятий принцип – **«Мислити»** – набуває особливого значення в умовах інформаційних загроз та постійного емоційного навантаження. Розвинене критичне мислення допомагає людині аналізувати інформацію, протидіяти маніпуляціям і зберігати емоційну рівновагу. Учасники освітнього процесу, які вміють критично оцінювати події та інформаційні потоки, менш схильні до паніки, тривожності та деструктивного впливу негативного контенту [4].

Шостий принцип – **«Бути господарем»** – передбачає відповідальне ставлення до власного життя, праці та простору. Для ментального здоров'я

важливим є відчуття контролю над обставинами та власною діяльністю. У практичному вимірі це означає формування навичок самоорганізації, планування, відповідальності за власний емоційний стан і добробут. Людина, яка усвідомлює себе господарем власного життя, легше адаптується до змін та ефективніше долає стресові ситуації.

Сьомий принцип – **«Бути лідером»** – сприяє формуванню активної, впевненої та психологічно стійкої особистості [4]. Лідерство в сучасному освітньому середовищі полягає не лише в умінні організовувати інших, а й у здатності підтримувати команду, брати відповідальність і конструктивно діяти в кризових ситуаціях. Розвиток лідерських якостей допомагає учасникам освітнього процесу долати страх невизначеності та формує внутрішню впевненість [3, с. 439].

Восьмий принцип – **«Бути відкритим суспільством»** – підкреслює важливість толерантності, взаємоповаги та відкритості до різних думок і культур. Психологічно безпечне середовище формується саме там, де людина не боїться бути собою та відчуває прийняття. У закладах освіти цей принцип реалізується через інклюзивний підхід, розвиток культури діалогу та подолання дискримінаційних практик. Відкрите суспільство сприяє зменшенню психологічної напруги та розвитку емоційного інтелекту [1].

Дев'ятий принцип – **«Бути успішною державою»** – безпосередньо пов'язаний із формуванням у громадян почуття стабільності та впевненості у майбутньому. Для ментального здоров'я людини надзвичайно важливо бачити перспективу розвитку суспільства та відчувати власну значущість у процесі державотворення. Освітній процес має сприяти формуванню оптимізму, віри у власні сили та усвідомлення того, що кожен громадянин може впливати на позитивні зміни в державі.

Десятий принцип – **«Бути учасником демократичної спільноти народів»** – формує відчуття приналежності до світової спільноти, заснованої на цінностях свободи, прав людини та взаємної підтримки. Для учасників освітнього процесу це означає розвиток міжкультурної комунікації,

толерантності та відкритості до міжнародного співробітництва. Усвідомлення того, що Україна є частиною демократичного світу, зміцнює почуття безпеки, надії та соціальної підтримки [3, с. 440].

Отже, принципи Української хартії вільної людини є не лише світоглядними орієнтирами, а й ефективним інструментом підтримки ментального здоров'я учасників освітнього процесу. Їх практичне впровадження сприяє формуванню психологічно безпечного освітнього середовища, розвитку емоційної стійкості, громадянської відповідальності та здатності особистості протидіяти сучасним викликам. Саме ціннісний підхід сьогодні стає важливою основою для зміцнення психологічного ресурсу українського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Загальна декларація прав людини : міжнародний документ від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 13.05.2026).
2. Ментальне здоров'я: важливість самопізнання та розвитку особистості. URL: <https://naurok.com.ua/mentalne-zdorov-ya-vazhlivist-samopiznannya-ta-rozvitku-osobistosti-423753.html> (дата звернення: 13.05.2026).
3. Трубавіна І. М., Каліна К. Є., Чередниченко О. М. УХВЛ – шляхи і перспективи впровадження в систему освіти України // Освітня спільнота як середовище формування українського громадянина в контексті Української Хартії вільної людини : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Тернопіль, 2022. С. 438–442.
4. Українська Хартія вільної людини. URL: <https://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnojji-liudynu> (дата звернення: 13.05.2026).

Вацяк Анастасія Сергіївна,

здобувач вищої освіти Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків;

Науковий керівник:

Чередниченко Олександр Юрійович,

кандидат економічних наук, доцент, професор Інституту Служби безпеки України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків

РОЛЬ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ

Роль системи освіти у національно-патріотичному вихованні молоді в умовах війни та повоєнної відбудови України є надзвичайно багатогранною та стратегічно важливою, адже саме освіта формує не лише інтелектуальний рівень особистості, а й її цінності, громадянську позицію, національну свідомість та готовність до активної участі в житті держави. У сучасних умовах війни освітня система фактично виконує роль одного з ключових інструментів збереження національної єдності, стійкості суспільства та підготовки молодого покоління до майбутньої відбудови країни. Це положення узгоджується із Законом України «Про освіту», у якому визначено, що освіта спрямована не лише на здобуття знань, а й на формування цінностей, громадянської свідомості та патріотизму [1]. Національно-патріотичне виховання в системі освіти спрямоване на формування у молоді усвідомленої та відданої любові до Батьківщини, поваги до державних символів, історії, мови, культури та традицій українського народу. В умовах війни цей процес набуває особливої глибини, оскільки патріотизм перестає бути абстрактним поняттям і перетворюється на реальну життєву необхідність, пов'язану із захистом держави, підтримкою суспільства та участю у його відновленні.

Одним із основних елементів освітнього процесу залишається навчальний матеріал, який реалізується через шкільні та позашкільні дисципліни. Відповідно до Закону України «Про повну загальну середню освіту», освітній процес у школі має бути спрямований на формування ключових компетентностей учнів, зокрема громадянської відповідальності та патріотичних цінностей [2]. Історія України, українська мова та література, громадянська освіта, правознавство та інші предмети покликані формувати цілісне бачення державотворчих процесів, розвитку нації та боротьби за незалежність. Водночас важливо підкреслити, що значна частина навчання в сучасній системі освіти залишається надто теоретизованою. Учні часто отримують великий обсяг інформації у вигляді лекційного матеріалу,

визначень, дат і фактів, однак мають недостатньо можливостей для практичного застосування цих знань.

Ця проблема є однією з ключових у сучасній освіті. Через переважання теоретичного підходу та недостатню інтеграцію практичної діяльності знання часто залишаються формальними та швидко забуваються після вивчення теми або складання контрольної роботи. Учні не завжди бачать зв'язок між навчальним матеріалом і реальним життям, що знижує рівень мотивації до навчання та обмежує формування стійких компетентностей. Саме тому виникає розрив між теоретичними знаннями та їх практичним застосуванням у суспільному житті. У цьому контексті надзвичайно важливою є проблема недостатнього практичного спрямування національно-патріотичного виховання. Хоча в освітніх закладах проводяться виховні заходи, тематичні уроки та проекти, часто вони мають випадковий характер і не завжди забезпечують системну участь учнів у реальній діяльності. Як наслідок, патріотичні цінності інколи залишаються на рівні знань, а не переходять у стабільні поведінкові моделі.

Саме тому особливого значення набуває необхідність посилення практичної складової освіти. Це відповідає положенням Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України, у якій наголошується на необхідності залучення молоді до практичної громадянської діяльності та соціальних ініціатив [4]. Позитивним прикладом можуть бути волонтерські ініціативи, участь у громадських проектах, учнівське самоврядування, співпраця з місцевими громадами та громадськими організаціями. Такі форми діяльності дозволяють учням не лише вивчати поняття патріотизму, громадянськості чи відповідальності, а й реально застосовувати їх у житті, що значно підвищує ефективність виховання.

Окрему роль у подоланні проблеми «сухої теорії» має відігравати позашкільна освіта, яка за своєю природою є більш гнучкою та практично орієнтованою. Саме вона дозволяє реалізувати діяльнісний підхід, коли знання закріплюються через дію: участь у проектах, командна робота та соціальні

ініціативи. У таких умовах молодь отримує реальний досвід громадянської активності, який не лише запам'ятовується, а й формує сталі навички та переконання.

Важливим компонентом є також роль вищої освіти, яка повинна не лише давати професійні знання, а й забезпечувати їх практичне застосування через стажування, проєктну діяльність, практику в громадах, співпрацю з реальним сектором економіки. Проте й тут інколи зберігається проблема теоретизації навчання, коли студенти опановують великий обсяг матеріалу, але недостатньо залучаються до реальних практичних процесів. В умовах війни також особливого значення набуває формування громадянської стійкості та інформаційної грамотності. Освітня система повинна навчати молодь критично мислити, аналізувати інформацію, розпізнавати фейки та протидіяти дезінформації. Це особливо актуалізується у контексті положень Закону України «Про національну безпеку України», який визначає інформаційну безпеку як складову національної безпеки держави [3]. Однак і тут важливо, щоб це не залишалось лише теоретичними знаннями, а супроводжувалося практичними завданнями, аналізом реальних інформаційних кейсів та медіапроєктами.

Ще одним важливим аспектом є психологічний вимір освіти. Війна створює значне емоційне навантаження на учнів, тому освітня система повинна не лише навчати, а й підтримувати, формувати стійкість, здатність до адаптації та відновлення. Це також має реалізовуватися не лише теоретично, а й через практичні психологічні тренінги, групові заняття, командну взаємодію.

У перспективі повоєнної відбудови України роль освіти буде ще більш визначальною, адже саме вона готуватиме покоління, яке відновлюватиме країну. Для цього необхідно змінювати підходи до навчання, посилюючи практичну складову, інтегруючи проєктне навчання, реальні кейси, співпрацю з громадами та бізнесом. Лише так можна подолати проблему відірваності теорії від практики та забезпечити формування справді компетентного, активного та свідомого громадянина.

Таким чином, система освіти є ключовим інструментом національно-патріотичного виховання, однак її ефективність значною мірою залежить від балансу між теоретичним навчанням і практичною діяльністю. Подолання проблеми надмірної теоретизації та недостатньої практики є одним із головних викликів сучасної освіти, вирішення якого безпосередньо вплине на якість формування молодого покоління України в умовах війни та у процесі її повоєнного відновлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Ст. 53 право на освіту; ст. 65 обов'язок захисту Вітчизни. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 19.05.2026).
2. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України : наказ Міністерства освіти і науки України від 06.06.2022 № 527. Положення щодо формування національної свідомості, патріотизму та громадянської активності молоді. URL: <https://mon.gov.ua> (дата звернення: 19.05.2026).
3. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Ст. 6 засади державної політики у сфері освіти; ст. 12 виховання як складова освітнього процесу; ст. 21 формування компетентностей і цінностей здобувачів освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 19.05.2026).
4. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. Ст. 5 мета освіти; ст. 11 виховний процес; ст. 15 формування ключових компетентностей учнів. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20> (дата звернення: 19.05.2026).

УДК 929:005.523Б.Гаврилишин(043.2)

Гаврилишин Петро Михайлович,
orcid.org/0000-0002-1187-9028

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедр міжнародних відносин Карпатського національного університету ім. Василя Стефаника;

Гаврилишин Тетяна Юліанівна,
вчитель історії вищої категорії, «старший вчитель», завідувач Коропецького народного історико-краєзнавчого музею Коропецької ОТГ Чортківського району Тернопільської області

СЕКРЕТ УСПІХУ БОГДАНА ГАВРИЛИШИНА

Очевидно, єдиного «чарівного секрету» як стати успішним не існує. Втім, на нашу думку, таке дослідницьке завдання все ж має право на існування. Вважаємо, «формула успіху» є цілим комплексом різноманітних чинників, що полягає в поєднанні постійного самовдосконалення, чіткого планування цілей, емоційного інтелекту (EQ) та головне – наполегливості в дії. Успішні люди відрізняються тим, що не бояться робити кроки, навіть якщо існує ризик помилки. Дія замість прокрастинації, перехід від роздумів до щоденних кроків. Навіть найменший рух вперед краще за ідеальне очікування.

Спробуємо подивитися на «секрет» успіху, який може нам дати Богдан Дмитрович Гаврилишин (1926–2016) – українець, громадянин Канади, інженер, вчений-економіст, член Римського клубу, заслужений діяч науки і техніки України (з 06.03.1992), іноземний член Національної академії наук України, почесний консул України в Швейцарії (з 20.12.2002), меценат, філантроп, президент Фонду Богдана Гаврилишина (2010 – 2016) [1; 11; 14; 18, арк. 5, 11].

Богдан Гаврилишин належить до найбільш відомих успішних представників української еміграції та діаспори др. пол. ХХ – поч. ХХІ ст. Наукові напрацювання мислителя вивчали О. Геращенко [9, с. 116–120], М. Голянич [10, с. 472–474], біографію вченого описали Т. Гаврилишин і В. Гаврилишин [8, с. 208–214]. У Швейцарії про його життя написала В. Пуаеттон [17]. Короткі статті про Б. Гаврилишина є ще в кількох енциклопедичних виданнях [1; 11; 14]. Втім, у жодній із них немає більш повної інформації про його «секрет» особистого успіху. Одним із авторів вже розглядалося питання особистої ефективності життя і діяльності проф. Б. Гаврилишина на основі аналізу його мемуарів та даних інтерв'ю.

Метою публікації є доповнити наші попередні знання про особисту ефективність вченого, дослідити «таємний» секрет успіху Богдана Гаврилишина, враховуючи нововиявлені джерела, родинну атмосферу та новітні здобутки графології.

Богдан був наймолодшою дитиною серед чотирьох дітей подружжя Дмитра і Теодозії Гаврилишин. Батько, чи не перший в Галичині, вирощував хміль для броварні у Львові, а також експортував свиней до Данії спільно з одним партнером євреєм. Варто відмітити вагомий вплив Дмитра на свого сина в напрямі науки: «Мій батько воював у складі австрійської армії під час Першої світової війни й побував у Чехословаччині, Австрії та навіть у Північній Італії. Він помітив, що люди в тих країнах живуть набагато краще, і пов'язував це з вищим рівнем освіти, ніж той, який був у нас у Галичині (Західна Україна). Він прийшов до висновку, що має зробити все, щоб його діти мали змогу отримати найвищу можливу освіту» [3, с. 12]. Богдан навчався спочатку в с. Жизномирі біля Бучача, куди переїхала сім'я батька, далі в гімназіях Бучача (в 1939 – 1941 рр. – середня школа), Чорткова і Дрогобича.

Наприкінці літа 1944 р. його примусово вивозять як остарбайтера на працю до Австрії, що входила тоді до Третього Рейху. Збереглася копія сертифікату, виданого йому 17 жовтня 1944 р. в м. Лінц (Австрія), що підтверджував його особу як працівника азотного заводу [22, с. 478]. Тут важко працює і погано харчується [19, с. 35]. Після війни перебуває у таборах для переміщених осіб. В них віднаходить свого батька і брата, діє у Пласті, бажаючи у майбутньому вчитись в університеті, завершує повний курс гімназійної освіти. Наприкінці липня 1947 р. виїжджає до Канади працювати лісорубом. Цінним джерелом для нас є його перший щоденник, який юний Богдан вів протягом 1947–1948 рр. [21].

У ньому знаходимо цікавий запис за 18 червня 1948 р.: «Взявся читати «Getting the most out of life» (видавництво Reader's Digest Association, 1946, 250 с.). Це щось в роді «Твоє щастя в Твоїх руках». Я зайвий раз ствердив, що в мене брак стійкості, стабільності і тому постановив за всяку ціну скінчити студії. Книжка мене підбадьорила. Почуваюсь краще, певніший себе, більш нормальним ... Книжка справді добра і має на мене вплив. Буду вчитись черпати насолоду з викінчування розпочатих діл». Отже, юнак читав тогочасну

мотиваційну літературу, те, що ми зараз називаємо «позитивною психологією» [21, арк. 15].

Наведемо цитату із нотаток 19 червня: «Мені дуже сподобалася історія про серце Роберта Брюса, як аналогія до визначування цілей і прямування до них» [21, арк. 15, 15зв.]. Історія про серце короля Роберта Брюса – це середньовічна легенда про вірність присязі та безмежну відданість. Це епічний сюжет про те, як навіть після смерті правитель повів свій народ у бій, надихаючи на перемогу.

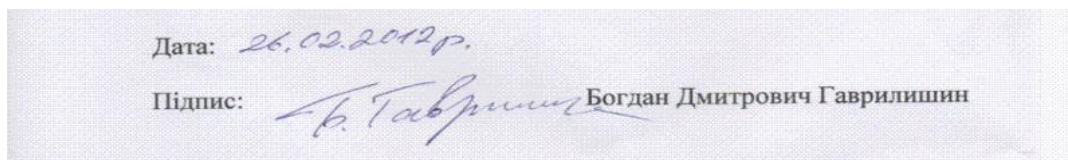
Нотатка 22 червня: «Книжка подобається мені чимраз більше. Я почуваюсь якимсь певнішим себе, сильнішим на душі» [21, арк. 16зв.]. Запис датований 30 червня, свідчить про його міркування над закономірностями внутрішнього світу людини та взаємодію при цьому із зовнішнім: «Пробудився вже в доброму гуморі. Говорив з Синамом про «ups ana downs» в настроях людини. Ця теорія твердить, що в людини є рівномірні періоди доброго і злого настрою і що зовнішні події під час цих періодів різно інтерпретуються. В мене мабуть на черзі періода «up» [21, арк. 19].

Донька вченого Патриція Шморгун-Гаврилишин відзначає вплив дитинства і обох батьків на формування та життєві орієнтири свого тата: «Мабуть я більше дам тобі психологічну картину, бо я психолог за освітою. І я думаю, як кожна історична постать прийшла до тих чи інших станів у своєму житті. Що відбувалося з тією маленькою дитиною в житті? Бо все найголовніше формується до 6 років життя. І я думаю, що найбільш ключова постать для мого батька була його мама Теодозія. На скільки я розумію, мій батько був маленький по росту і дрібненький, делікатний, і наймолодший. І вона завжди ставилася до нього по-особливому. Для кожної маленької дитини найважливішим є мамина безумовна любов. І я ніколи не бачила свою бабусю Теодозію, але я вірю, що вона дуже любила мого тата. І хоча більше до освіти його підштовхував батько. І дідусь чекав 48 років, щоб тато став доктором. І це теж було однією із причин чому всяко намагалися переїхати до Бучача. Дідусь завжди агітував за вищу освіту. Він казав, що без освіти ти – не вільна людина.

І тато закінчив Бучацьку школу, потім в таборі, потім був в університеті в Торонто, став магістром, Женевський університет на французькій мові» (16, арк. 1).

Додамо до нашої публікації в напрямі історії цікавий новітній підхід, що полягає у застосуванні до дослідження біографій методів графології і психології. Психологічний портрет складений на основі графологічного аналізу, що є провідним новітнім методом візуальної психодіагностики. 22 січня 2023 р. його здійснив тернополянин, психолог, графолог і фізіогноміст, в даний час військовослужбовець ЗСУ, старший лейтенант Штокалюк Дмитро Зіновійович (випускник ТНПУ ім. В. Гнатюка 2010–2015 рр. – «вчитель історії», 2015–2017 рр. – магістр «психолог, викладач психологічних дисциплін»). Як графолог брав участь у зйомці документального фільму «Таємниці великих українців. Богдан Хмельницький» та цілому ряді українських та закордонних телевізійних програм.

Наводимо результат аналізу почерку в рукописі Богдана Гаврилишина на документі про дозвіл публікації своїх двох авторських книг «Дороговкази в майбутнє» та «Залишаюсь українцем»:

Зразок №1. Рукопис Б. Гаврилишина. 26 лютого 2012 року.

«Підпис і почерк створено людиною, яка займала активну життєву позицію, була життєлюбом, яка зберігала бодрість духу в складних і стресових ситуаціях. Людина легко знаходила спільну мову з людьми, не залежно від суспільного стану, завдяки своїй комунікабельності і зрозумілості (відсутність фальші і брехні, був прямолінійний у спілкуванні), вмінню зчитувати інших на підсвідомому рівні (подивився кілька секунд і зрозумів хто є хто). Характеризувався як амбітна і пробивна особистість, котра намітивши ціль цілеспрямовано йшла до неї. Життєві труднощі навряд завдавали йому значної

шкоди, після них він відновлювався і йшов вперед. Прагнув займати головні ролі в житті, знаходитись на перших місцях, бути головним, за потреби міг проявити свій жорсткий характер і змагальницьку лінію поведінки, навряд би дозволив «кинути себе під ноги і витерти їх об себе». Надавав перевагу інтелектуальному виду праці, йому легко давалась управлінська діяльність. В організації праці був скрупульозним і відповідальним, ретельно готувався до неї, збираючи спочатку інформацію, розбираючи її, лише потім швидко приймаючи рішення. Був вимогливий в першу чергу до себе, аж потім до інших. Інформацію і навички засвоював легко і швидко.

Бистро та легко змінював і коригував свої плани, якщо цього вимагала ситуація. Навряд любив ускладнювати собі життя, навпаки – спрощував, наскільки це можливо. Йому була властива швидка реакція на будь-який подразник, з однієї сторони це дуже добре, адже ставало в пригоді, коли треба було приймати швидкі рішення, з іншої – йому бракувало емоційної витримки, щоб тримати себе в руках, тобто його було легко спровокувати і вивести на емоції, після чого він «закипав». Зважаючи на логічне і критичне мислення, його було важко ввести в оману, тим більше водити за носа, хоча іноді йому була властива наївність і поверховість. Серед негативних рис слід виділити: себелюбство, гординя, негативне сприйняття порад, зауважень і критики. Останні зазначені риси могли допомогти, коли була деструктивна критика чи вплив, але, коли особа навряд бажає чути про негативну сторону своєї натури це погано. Також під час конфлікту сікся до останнього, доки це було можливо. Навряд, зважаючи на вік 86 років, коли він писав цей рукопис, він зберіг сильний особистісний потенціал, однак похилий вік взяв своє й помітно його фізичне послаблення у вигляді мінливого натиску, але раніше зазначені якості збереглись (великий, розлогий, кутуватий, розбірливий та акуратний підпис у вигляді прізвища з помірною кількістю розривів спрямований вгору, великі і широкі букви, рівна амплітуда почерку, мінливий натиск, перша половина підпису навантажена ініціальними буквами, перша з яких позначає ім'я, друга – прізвище, висока швидкість, правий нахил, шпороподібний розчерк,

підкреслення підпису зверху лінією від заголовних букв, крапка на початку підпису, синій колір чорнила, букви а, б, в, г, и, л, р, цифри 0, 1, 2, 6).

Отже, в екстраверта виявлено ознаки холерично-сангвінічного типу темпераменту, гіпертимного (активна, життєрадісна позиція, позитивне сприйняття світу – рос. «весельчак»), демонстративного, збудливого і афективно-екзальтованого типу (чергування коливань настрою) за К. Леонгардом, епілептоїдного (владна, напориста особистість, яка вміє відстоювати свої інтереси) та істероїдного (жага бути в осередку уваги, потреба похвали оточуючих людей, любитель слави) типів за А. Личко, архетипів Ареса (войовничість і стійкість відстоювання своїх інтересів), Гермеса (легко знаходить спільну мову з людьми) і Зевса (далекоглядність, бачення перспективи, потяг до контактів із сильними світу цього). Екстраверт сенсорного типу (орієнтація на свої 5 відчуттів, войовничість і заповзятливість. На слово не вірив, був схильний до перепроверяння, прискіпливий до дрібниць, любив більше опиратися на перевірені дані, оперував мовою фактів і даних. Спрямований на зовнішній світ, легко знайомиться з людьми, заводить контакт). Типовий логік – говорив мовою фактів, мав звичку планувати заздалегідь, слідувати плану. Дисциплінований і вимагав цього від інших. Мав жорсткий характер – хто його зачепив – потім шкодував – відразу реагував. Йому була властива категоричність і різькість. Мав «гострий язик» – коли його зачепити. В особистому та діловому житті любив керувати. Волелюбний і марнотратний, але при цьому міг бути за потреби ощадливим» [20, арк. 1–2.].

Богдана Гаврилишина можна впевнено назвати ефективною особистістю, адже йому вдалося зробити своє життя гармонійним і збалансованим, де не було прориву в одній сфері за рахунок іншої. Що цікаво, у своїх наукових пошуках теж досліджував питання ефективності, але ефективності не однієї особи, а цілих суспільств [2]. Він жив не тільки навчанням і наукою, а був також і знаним громадським діячем, особливо в Пласті [5]. Під час аналізу його біографії помічається, що він був надзвичайно проактивним та ініціативним. Так, репрезентував Спілку української молоді на загальноканадському рівні та

усю канадську молодь (ще не маючи громадянства Канади), на Світовій асамблеї молоді в Африці. Свідомо вступив здобувати знання у женевський Центр навчання менеджменту (робив кілька спроб), де блискуче себе проявив. За 2 роки Богдан Гаврилишин, на запрошення директора, переїжджає працювати в цій навчальній інституції викладачем. Ставши зрештою сам директором цієї інституції, вчений відвідав багато держав, став званою людиною у світі. Завдяки закликам та бажанню батька здобув науковий ступінь з економіки в університеті Женеві у 1975 р. Пішовши на пенсію, вчений вирішує присвятити себе Україні, застосовуючи напрацьовані дружні контакти та величезний досвід.

Варто відзначити, що Богдан Гаврилишин належить до тих нечисельних постатей української еміграції, які повернулися на Батьківщину та активно включилися в процес її розбудови. Будучи директором навчально-наукової інституції Міжнародний інститут менеджменту у Женеві, він розпочинає співпрацю із Державним комітетом із питань науки і техніки СРСР. Під час візиту до СРСР у 1988 р. вчений почав налагоджувати контакти в Україні, передбачаючи її незалежність та бажаючи присвятити їй решту свого життя. Богдан Гаврилишин стабільно нарощує свій авторитет в Україні, створює ряд інституцій, що і досі сприяють розвитку демократії та громадянського суспільства в Україні: Міжнародний інститут менеджменту в Києві, Міжнародний благодійний фонд «Відродження», Міжнародний центр перспективних досліджень [3, с. 208–223]. Вчений офіційно був радником Л. Кравчука та прем'єр-міністрів В. Ющенка, А. Кінаха та В. Януковича (на короткий час і без офіційної згоди науковця), співпрацював з відомими представниками української еліти періоду незалежності.

Зрештою, отримавши велике розчарування від контактів і співпраці з українськими політиками, вчений кладе єдину надію на молодь. Саме для цього у 2010 р. засновує Благодійний Фонд Богдана Гаврилишина, за мету діяльності якого ставить підготовку української молоді, яка б вивчила як функціонують передові країни Європи, увібрала набутий досвід та змогла, покладаючись на

його теорію ефективності суспільств, успішно реформувати рідну державу [12]. Наступного року після відходу вченого, у 2017 р. фонд перезасновано його дітьми та дружиною з уже підкорегованою назвою Фонд Родини Богдана Гаврилишина [13].

Життєвий шлях Богдана Гаврилишина є нетиповим та надзвичайно цікавим. Він показав неймовірний успіх, пройшовши шлях від народження у звичайному галицькому селі до світових вершин будучи директором Міжнародного інституту менеджменту у Женеві, експертом для урядів та корпорацій, радником для політиків. Маючи вроджену цікавість до пізнання світу, Богдан Гаврилишин зробив на еміграції, в чужих державах, чудову кар'єру. Свої мемуари «Залишаюсь українцем» він завершує роздумами про «Мистецтво життя»: «Просування у нашому особистісному розвитку йде від знання до розуміння і врешті до мудрості. І саме завдяки мудрості ми можемо розвиватися, вчитись мистецтва життя. Ключовими елементами цього мистецтва є здатність суміщати те, що ми хочемо, з тим, що можемо, роботу й сім'ю, раціональне й емоційне в нас, особисті досягнення і вплив на життя людей поряд з нами з метою зробити його кращим, повнішим і щасливішим. Мистецтво життя – це пошук гармонії, уникання конфліктів – внутрішніх та з іншими. Вчитися, мріяти, діяти. З ентузіазмом, оптимізмом, захопленням» [3, с. 282].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Віднянський С. Гаврилишин Богдан Дмитрович. Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Вип. 5. Біографічна частина: А–М / відп. ред. М. М. Варварцев. Київ : Інститут історії України НАН України, 2014. С. 88–89.
2. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: Доповідь Римському Клубові. : 3-тє вид., допов. Київ : Пульсари. 2009. 248 с.
3. Гаврилишин Б. Залишаюсь українцем: спогади. Київ : Пульсари, 2011. 288 с.
4. Гаврилишин Б., Дзюба І. Діалог. Київ : Вид. Укр. Всесвіт. Координац. Ради та Респ. асоц. українознавців, 1995. 159 с. (Додаток до журналу «Сучасність» 1995. Січень, ч. 1).
5. Гаврилишин П. Богдан Гаврилишин і Пласт // *Літопис Волині*. 2022. Вип. 27. С. 37-43.
6. Гаврилишин П. Богдан Гаврилишин та культурне життя в повоєнних таборах Ді-Пі на території Німеччини (1945–1947). Новітня доба / гол. ред. Михайло Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2023. Вип. 11. С. 264–276. DOI: 10.33402/nd.2023-11-264-276

7. Гаврилишин П. Особиста ефективність Богдана Гаврилишина // *Актуальні питання гуманітарних наук*. № 65. 2023. Т. 1 С. 23–30.
8. Гаврилишин Т.Ю., Гаврилишин В.П. Коропець. Історія і спогади. Тернопіль : Воля, 2004. 240 с.
9. Геращенко О. Економіка ХХІ: країни, підприємства, людини. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Фоліо, 2019. 313 с.
10. Голянич Михайло. «Футурологія. Філософія майбуття»: монографія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2017. 540 с.
11. Железняк М. Гаврилишин Богдан Дмитрович. *Енциклопедія Сучасної України* / ред.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. Т. 5. URL : <https://esu.com.ua/article-27985> (дата звернення: 26.12.2022).
12. Історія фонду. URL : <http://bhfoundation.com.ua/ourfoundation/history.html> (дата звернення: 26.12.2022).
13. Місія. URL : <https://bhfamily.org/> (дата звернення: 26.12.2022).
14. Мельничук Б. Гаврилишин Богдан-Володимир Дмитрович. *Тернопільський енциклопедичний словник* : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. Тернопіль : Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2004. Т. 1: А–Й. С. 315–316.
15. На хвилях океану. 30. VII. 1947 (газета). 2 арк. № 329 в інвентарній книзі №2 підрозділу Коропецького народного історико-краєзнавчого музею «кімната-музей Богдана Гаврилишина».
16. Науковий етнографічний архів Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (НЕАФІПМВ ПНУ ім.В.Стефаника). Ф.3. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1–16.
17. Пуаеттон В. Невтомний мандрівник Богдан Гаврилишин : біопр. / пер. з франц. І. Відлер. Київ : Славутич-Дельфін, 2015. 144 с.
18. Центральний державний архів громадських об'єднань та українці. Ф. 334 (Гаврилишин Богдан Дмитрович (1926-2016), громадсько-політичний діяч, економіст). Оп. 1. Спр. 2 (Особисті документи...). 20 арк.
19. Чубай В. Богдан Гаврилишин: «Не національність людини прокладає стежку до певних успіхів, а почуття національної гідності, хоч би якою була ваша національність» : запис інтерв'ю 2015 р. *Наша Перспектива*. № 35, січень-грудень 2021. С. 34–37.
20. Штокалюк Д. Графологічний розбір почерку Богдана Гаврилишина. 2 арк. Домашній архів Петра Гаврилишина.
21. Щоденник Богдана Гаврилишина з 22 липня 1947 до 20 червня 1948. Bременhawen-ATLANTIC- HALIFAX, MINIPUKA. 19 арк. № 328 в інвентарній книзі №2 підрозділу Коропецького народного історико-краєзнавчого музею «Кімната-музей Богдана Гаврилишина».
22. Havrylyshyn P. Zhernokleiev O. Roguski R. Bohdan Hawrylyshyn – the youth of the future economist (1926–1944) // *Historia i Świat*. 2023. 12. P. 469–480. DOI 10.34739/HIS.2023.12.30

Гаврилюк-Єнсен

Людмила Володимирівна,

кандидат економічних наук, доцент,
директор навчально-наукового інституту
міжнародних відносин імені
Б. Д. Гаврилишина, Західноукраїнський
національний університет, м. Тернопіль;

Живко Максим Андрійович,

кандидат економічних наук, доцент,
заступник директора навчально-
наукового інституту міжнародних
відносин імені Б. Д. Гаврилишина,
Західноукраїнський національний
університет, м. Тернопіль

ІДЕЇ БОГДАНА ГАВРИЛИШИНА У ФОРМУВАННІ НОВОЇ МОДЕЛІ ОСВІТНЬОЇ ДИПЛОМАТІЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ УКРАЇНИ

Анотація. У статті досліджено концептуальні ідеї Б. Гаврилишина у контексті формування нової моделі освітньої дипломатії та післявоєнної економічної реконструкції України. Обґрунтовано, що сучасні трансформації світового господарства, посилення геоекономічної нестабільності, криза міжнародних інституцій та зростання безпекових ризиків формують потребу у переосмисленні ролі освіти як інструменту міжнародної комунікації, гуманітарного впливу та стратегічної дипломатії держави. Доведено, що у працях Б. Гаврилишина особливе місце займає концепція відповідальної свободи, морального лідерства, суспільної довіри та розвитку людиноцентричної моделі держави, яка сьогодні набуває особливої актуальності в умовах війни та післявоєнного відновлення України. Встановлено, що освітня дипломатія поступово трансформується із допоміжного інструменту міжнародного співробітництва у важливий елемент формування глобальної конкурентоспроможності держав, м'якої сили та інтелектуального капіталу нації. Проаналізовано взаємозв'язок між цінностями свободи, відповідальності, громадянської свідомості та ефективністю

економічної реконструкції держави. Визначено, що формування нової моделі повоєнного розвитку України потребує не лише фінансової та інфраструктурної модернізації, але й глибокої ціннісної трансформації суспільства, розвитку інституційної довіри, інноваційного мислення та міжнародної академічної інтеграції. Особливу увагу приділено ролі освітньої дипломатії у формуванні нового покоління управлінської та інтелектуальної еліти України в умовах глобальних цивілізаційних змін.

Ключові слова: Богдан Гаврилишин, освітня дипломатія, глобальна економічна фрагментація, післявоєнна реконструкція, міжнародні економічні відносини, цінності свободи, відповідальність, людський капітал, економічна трансформація, гуманітарна безпека, міжнародна інтеграція, м'яка сила держави.

Сучасний етап розвитку світового господарства характеризується глибокими трансформаційними процесами, які супроводжуються посиленням геоекономічної нестабільності, кризою глобальних інституцій та регіоналізацією міжнародних економічних зв'язків. Повномасштабна війна в Україні стала не лише найбільшим безпековим викликом для Європи XXI ст., але й каталізатором переосмислення фундаментальних засад міжнародного співробітництва, ролі держави, суспільства, освіти та ціннісних орієнтирів розвитку. У цих умовах дедалі більшого значення набувають не лише економічні чи військово-політичні механізми відновлення держави, а й гуманітарні, освітні та цивілізаційні чинники формування нової моделі післявоєнної реконструкції України.

Особливої актуальності набуває проблема формування ефективної системи освітньої дипломатії, як інструменту міжнародної комунікації, інтелектуального партнерства, зміцнення глобальної суб'єктності держави та розвитку людського капіталу. У сучасних умовах освітня дипломатія перестає бути виключно елементом культурного чи академічного співробітництва. Вона поступово трансформується у важливий механізм формування міжнародного авторитету держави, розвитку «м'якої сили», інтеграції у глобальний науковий

та інноваційний простір, а також створення нової генерації відповідального суспільного й політичного лідерства. Саме тому питання взаємозв'язку освіти, дипломатії, економічної реконструкції та системи суспільних цінностей сьогодні виходить за межі традиційного гуманітарного дискурсу і стає одним із ключових елементів архітектури національної безпеки та довгострокового розвитку держави.

У цьому контексті особливого значення набуває наукова та суспільна спадщина Б. Гаврилишина – видатного українського економіста, громадського діяча та одного з авторів Української хартії вільної людини. Значна частина його праць присвячена проблемам глобального розвитку, трансформації суспільних систем, відповідального лідерства, моральних основ економічного прогресу та ролі людини у формуванні ефективної моделі держави. На відміну від багатьох представників класичної економічної думки, Б. Гаврилишин розглядав економіку не лише як систему виробництва та розподілу ресурсів, а як складну цивілізаційну модель, у центрі якої перебувають цінності свободи, відповідальності, довіри, гідності та суспільної солідарності.

Особливо важливими в сучасних умовах є його ідеї щодо необхідності формування відповідальної еліти, розвитку критичного мислення молоді, модернізації освітніх систем та побудови людиноцентричної моделі суспільства. Фактично ще задовго до нинішніх глобальних криз Б. Гаврилишин наголошував на тому, що держави, які не інвестують у розвиток людського капіталу, інноваційне мислення та моральну відповідальність суспільства, втрачатимуть конкурентоспроможність у новій світовій системі. Сьогодні ці положення набувають особливого значення для України, яка одночасно проходить етапи війни, економічної трансформації, інтеграції до європейського простору та пошуку нової моделі національного розвитку.

Водночас сучасна післявоєнна реконструкція України дедалі більше виходить за межі класичного відновлення інфраструктури чи фінансової стабілізації. Мова йде про формування принципово нової моделі економічного, інституційного та суспільного розвитку, здатної забезпечити стійкість держави

в умовах глобальної турбулентності. У цьому процесі цінності свободи та відповідальності стають не лише моральними категоріями, а й важливими економічними чинниками, що визначають рівень суспільної довіри, якість державного управління, ефективність інституцій та інноваційну спроможність країни. Саме тому дослідження ідей Б. Гаврилишина у контексті формування нової моделі освітньої дипломатії та економічної реконструкції України є не лише актуальним науковим завданням, але й важливим елементом осмислення майбутньої траєкторії розвитку української держави.

Проблематика взаємозв'язку освіти, дипломатії, цінностей суспільного розвитку та економічної реконструкції держави в умовах глобальних трансформацій дедалі активніше досліджується у науковій літературі. Значний внесок у формування концептуальних засад ефективного суспільства, відповідального лідерства та ціннісно орієнтованого розвитку зробив Б. Гаврилишин, який розглядав конкурентоспроможність держави крізь призму суспільної довіри, політичної культури, моральної відповідальності та якості людського капіталу. Важливими для розуміння сучасних трансформацій є також праці Дж. Ная щодо концепції «м'якої сили» та ролі освіти у міжнародному впливі держав [4], М. Кастельса стосовно мережевого суспільства та трансформації глобальної комунікації [7], Ф. Фукуями у контексті суспільної довіри та інституційної ефективності [5], а також Д. Норта, який обґрунтовував значення інституцій у забезпеченні довгострокового економічного розвитку [6].

Питання післявоєнної реконструкції держав, людського капіталу та соціальної стійкості висвітлювались у працях Дж. Стігліца [8], Д. Родріка [9], М. Портера [10], а також у сучасних дослідженнях Світового банку, Організації економічного співробітництва та розвитку, Програми розвитку ООН, де акцентується увага на тому, що ефективне відновлення держави неможливе без розвитку освіти, інноваційного середовища, інституційної довіри та громадянської відповідальності. Окремі аспекти освітньої дипломатії, академічної мобільності та міжнародної освітньої інтеграції досліджувалися

українськими та зарубіжними науковцями у контексті формування міжнародного іміджу держави, розвитку інтелектуального потенціалу та посилення гуманітарного впливу в системі міжнародних відносин.

Водночас, незважаючи на значну кількість наукових праць, недостатньо дослідженим залишається комплексний взаємозв'язок між ідеями Б. Гаврилишина, освітньою дипломатією, цінностями свободи та відповідальності й процесами післявоєнної економічної реконструкції України. Більшість сучасних досліджень зосереджуються переважно на фінансово-економічних або безпекових аспектах відновлення держави, тоді як роль освіти, ціннісної трансформації суспільства та гуманітарної дипломатії у формуванні довгострокової стійкості України потребує подальшого наукового осмислення. Саме ці питання становлять основу даного дослідження.

Метою статті є дослідження ідей Б. Гаврилишина у контексті формування нової моделі освітньої дипломатії та обґрунтування ролі цінностей свободи, відповідальності й людського капіталу як стратегічних чинників післявоєнної економічної реконструкції України.

Однією з ключових особливостей наукової спадщини Б. Гаврилишина є його прагнення розглядати розвиток держави не лише через економічні показники чи ефективність політичних інститутів, а передусім через якість суспільних цінностей, рівень відповідальності громадян, характер еліт та здатність суспільства до самоорганізації. На відміну від класичних економічних підходів, у яких економічне зростання часто ототожнюється із фінансовими чи виробничими параметрами, Б. Гаврилишин наголошував на визначальній ролі людського потенціалу, моральної культури та освіти у формуванні ефективної держави [1; 2]. У сучасних умовах ці ідеї набувають особливого значення для України, оскільки післявоєнна реконструкція потребує не лише відбудови інфраструктури чи модернізації економіки, але й формування нової моделі суспільного розвитку, заснованої на довірі, відповідальності та стратегічному мисленні.

Важливу роль у цьому процесі відіграє освітня дипломатія, яка сьогодні поступово трансформується у самостійний інструмент міжнародної взаємодії держав. Якщо раніше освітнє співробітництво переважно розглядалося як елемент культурного обміну або академічної мобільності, то нині воно дедалі більше пов'язується із формуванням міжнародного авторитету держави, розвитком інтелектуального капіталу, поширенням національних цінностей та підготовкою нової генерації управлінської еліти. Фактично освіта стає одним із ключових механізмів довгострокового впливу держави у міжнародному середовищі через формування мереж академічної співпраці, наукового партнерства та гуманітарної взаємодії [9; 10].

На думку Б. Гаврилишина, ефективне суспільство не може існувати без відповідального громадянина та морально орієнтованої еліти. Саме тому у сучасних умовах особливого значення набуває питання формування нової системи освіти, яка повинна не лише передавати професійні знання, а й формувати критичне мислення, культуру відповідальності, лідерські якості та здатність до суспільної солідарності. В умовах післявоєнного відновлення України це має стратегічне значення, адже від якості людського капіталу значною мірою залежатиме спроможність держави забезпечити інноваційний розвиток, ефективне управління та міжнародну конкурентоспроможність [1; 2].

Особливої уваги заслуговує взаємозв'язок між цінностями свободи та економічною реконструкцією держави. Свобода у концепції Б. Гаврилишина розглядається не як абсолютна індивідуальна автономія, а як усвідомлена відповідальність людини за власні рішення, суспільство та майбутнє держави. Саме тому економічне відновлення України повинно базуватися не лише на фінансовій допомозі міжнародних партнерів чи інвестиційних механізмах, але й на формуванні якісно нового суспільного середовища, у якому пріоритетними є довіра, професійність, відповідальність та орієнтація на довгостроковий розвиток.

Водночас сучасна освітня дипломатія України має потенціал стати важливим інструментом міжнародної інтеграції та формування позитивного

іміджу держави у світі. Участь українських університетів у міжнародних освітніх програмах, розвиток академічної мобільності, реалізація спільних наукових проєктів, міжнародна співпраця у сфері досліджень та інновацій сприяють не лише розвитку освітнього середовища, а й зміцненню міжнародної суб'єктності України. У цьому контексті ідеї Б. Гаврилишина щодо відкритості суспільства, міжнародного партнерства та розвитку інтелектуального потенціалу набувають особливої актуальності [4]. Таким чином, освітня дипломатія, цінності свободи та відповідальності, розвиток людського капіталу й формування нової культури суспільного управління повинні розглядатися як взаємопов'язані складові післявоєнної реконструкції України. Саме такий підхід дозволяє перейти від моделі короткострокового відновлення до формування довгострокової стратегії розвитку держави, орієнтованої на інноваційність, міжнародну інтеграцію та зміцнення національної стійкості.

Міжнародна практика свідчить про те, що держави, які здійснювали успішну післякризову або післявоєнну модернізацію, майже завжди робили ставку саме на розвиток освіти, науки та людського капіталу. Показовими у цьому контексті є приклади Південної Кореї, Сінгапуру, Фінляндії, Ізраїлю та Польщі, де освітня політика стала одним із ключових інструментів довгострокового економічного прориву [9; 10]. У післявоєнний період саме інвестиції у систему освіти, технологічну модернізацію та підготовку висококваліфікованих кадрів дозволили цим країнам забезпечити структурну трансформацію економіки та посилити власну міжнародну конкурентоспроможність. Особливо показовим є приклад Південної Кореї, яка після Корейської війни фактично перебувала у стані глибокої економічної руйнації. Однак уже протягом кількох десятиліть держава здійснила масштабну трансформацію завдяки розвитку людського капіталу, системи освіти та інноваційної економіки. Схожі процеси спостерігалися і в Польщі після системних трансформацій 1990 рр., де інтеграція до європейського освітнього та наукового простору стала одним із чинників економічного зростання (табл.1).

**Частка витрат на освіту у ВВП окремих країн та їх позиції у
Глобальному інноваційному індексі у 2025 р.**

Країна	Витрати на освіту (у % ВВП)	Global Innovation Index	HDI
Фінляндія	6,4	7	0,948
Південна Корея	5,8	4	0,937
Ізраїль	6,1	14	0,919
Польща	4,3	39	0,906
Україна	2	66	0,779

Джерело: побудовано авторами на основі [11; 12; 13].

Наведені дані у табл. 1 свідчать про існування прямого взаємозв'язку між рівнем інвестицій у розвиток освіти, якістю людського капіталу та інноваційною конкурентоспроможністю держави. Хоча Україна навіть в умовах війни зберігає відносно високий рівень витрат на освіту у структурі ВВП, проблема полягає не лише у фінансуванні, а й у необхідності структурної модернізації освітньої системи, розвитку міжнародної академічної інтеграції та формування сучасної моделі освітньої дипломатії [4; 7]. У цьому контексті особливого значення набуває проблема «відтоку мізків», яка сьогодні є одним із найсерйозніших викликів для післявоєнного розвитку України. За оцінками міжнародних організацій, значна частина української молоді та науковців після 2022 р. інтегрувалася у європейські освітні й наукові системи. З одного боку, це створює ризики втрати людського капіталу, однак з іншого відкриває можливості для формування глобальних академічних мереж та нової моделі міжнародної освітньої співпраці (табл. 2).

**Динаміка міжнародної академічної мобільності українських
студентів**

Рік	Кількість українських студентів за кордоном, тис. осіб	Основні країни навчання
2018	77	Польща, Німеччина, Чехія
2020	83	Польща, Німеччина, Італія
2022	95	Польща, Німеччина, Чехія
2024	108	Польща, Німеччина, Канада

2025	112	Польща, Німеччина, Сполучене Королівство
------	-----	--

Джерело: побудовано авторами на основі [14].

Водночас саме освітня дипломатія здатна трансформувати частину цих викликів у стратегічні можливості для держави. Формування міжнародного академічного партнерства, спільних наукових центрів, програм подвійних дипломів, міжнародних дослідницьких консорціумів та освітніх платформ може забезпечити не лише інтеграцію України у глобальний освітній простір, але й сприяти поверненню інтелектуального капіталу у післявоєнний період. На думку Б. Гаврилишина, одним із ключових критеріїв ефективного суспільства є здатність держави створювати умови для самореалізації людини та розвитку її потенціалу. Саме тому післявоєнна реконструкція України повинна орієнтуватися не лише на фізичне відновлення економіки, але й на формування нової соціально-економічної моделі, у центрі якої перебуватимуть освіта, інновації, відповідальне лідерство та розвиток людського капіталу.

Особливо важливо, що сучасна система міжнародних відносин дедалі більше переходить від конкуренції ресурсів до конкуренції знань, технологій та інтелектуального потенціалу. У таких умовах університети, наукові центри, освітні платформи та міжнародні академічні мережі стають важливими суб'єктами міжнародної дипломатії. Фактично освіта поступово перетворюється на один із ключових інструментів гео економічного впливу держави, а інтелектуальний капітал на стратегічний ресурс національної безпеки. Для України це означає необхідність переходу від традиційної моделі освітньої системи до більш гнучкої, інноваційної та міжнародно інтегрованої моделі розвитку. Йдеться не лише про цифровізацію освіти чи оновлення навчальних програм, а про формування нової філософії освітнього середовища, орієнтованого на розвиток критичного мислення, міжнародної комунікації, інноваційності та суспільної відповідальності. Саме такий підхід найбільшою мірою відповідає концептуальним ідеям Б. Гаврилишина щодо формування ефективного суспільства та відповідального державотворення.

Важливою складовою сучасної освітньої дипломатії є її здатність формувати довгострокову міжнародну довіру до держави. У ХХІ ст. міжнародний авторитет країни дедалі менше визначається виключно військовими чи ресурсними можливостями. Натомість значно більшого значення набувають рівень розвитку науки, інновацій, якості освіти, академічної свободи, інституційної стабільності та здатності держави продукувати конкурентний інтелектуальний продукт. Саме тому провідні держави світу активно використовують університети, наукові центри та освітні програми як елементи стратегічної дипломатії та механізми посилення власної «м'якої сили». У цьому контексті для України особливого значення набуває розвиток міжнародної університетської співпраці. Після 2022 р. українські заклади вищої освіти суттєво активізували інтеграцію у європейський та світовий освітній простір. Значно зросла кількість міжнародних грантових програм, академічного партнерства, програм подвійних дипломів та спільних наукових досліджень. Фактично війна, попри всі руйнівні наслідки, одночасно прискорила академічну інтеграцію України (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка участі українських закладів вищої освіти у міжнародних програмах співробітництва

Показник	2019	2022	2025
Участь у програмах Erasmus+	15	347	521
Кількість міжнародних академічних партнерств	80	790	1240
Спільні наукові проекти з університетами ЄС	65	288	463
Програми подвійних дипломів	2	114	206

Джерело: побудовано авторами на основі [15].

Наведені у табл. 3 показники демонструють, що освітня дипломатія поступово стає одним із найдинамічніших напрямів міжнародної інтеграції України. Особливо важливо, що міжнародне освітнє співробітництво формує не лише академічний ефект, а й створює передумови для довгострокового економічного розвитку через розвиток інноваційного середовища, підготовку

висококваліфікованих фахівців та залучення міжнародних інвестицій у сферу науки й технологій.

Наукові підходи Б. Гаврилишина у цьому контексті виглядають надзвичайно сучасними, ще у своїх ранніх роботах він наголошував, що головним ресурсом майбутнього стають не природні багатства чи дешеві виробничі фактори, а здатність суспільства генерувати нові знання, інновації та відповідальне лідерство [3]. Фактично сучасна глобальна економіка дедалі більше підтверджує цю тезу. За оцінками Світового банку, у розвинених країнах понад 65% економічного зростання формується саме завдяки людському капіталу, інноваціям та технологіям (табл. 4).

Таблиця 4

**Структура факторів економічного зростання у
розвинених економіках світу у %**

Фактор	Частка у формуванні економічного зростання
Людський капітал	38
Інновації та технології	29
Інституційна ефективність	18
Природні ресурси	8
Інші фактори	7

Джерело: побудовано авторами на основі [10; 14].

У сучасних умовах це означає, що післявоєнна реконструкція України повинна базуватися не лише на логіці компенсації втрат чи відновлення зруйнованої інфраструктури. Йдеться про необхідність переходу до нової моделі розвитку, у якій ключовими пріоритетами мають стати: розвиток людського капіталу, інноваційна економіка, міжнародна освітня інтеграція, цифровізація, науково-технологічне партнерство, формування відповідальної управлінської еліти.

Особливо важливим є те, що Б. Гаврилишин розглядав свободу не як стихійну відсутність обмежень, а як основу відповідального суспільного розвитку. У його концепції свобода нерозривно пов'язана з довірою, моральною культурою та здатністю людини брати участь у творенні суспільного блага. Саме тому ефективність післявоєнної реконструкції значною

мірою залежатиме від того, наскільки Україна зможе сформувати нову культуру державного управління, орієнтовану на професійність, прозорість та суспільну відповідальність. У цьому аспекті освіта набуває не лише економічного, а й безпекового значення. Сучасні війни дедалі більше переходять у площину інформаційного, технологічного та інтелектуального протистояння. Відповідно, держави, які мають високий рівень освітнього розвитку, інноваційного потенціалу та наукової мобільності, отримують суттєві стратегічні переваги. Саме тому інвестиції у систему освіти слід розглядати не як другорядні соціальні витрати, а як довгострокові вкладення у національну стійкість, економічну конкурентоспроможність та міжнародну суб'єктність держави.

Водночас для України існує ризик формування структурного дисбалансу між рівнем освітнього потенціалу та можливостями його реалізації всередині держави. Високий рівень академічної мобільності української молоді створює одночасно і можливості, і загрози. Якщо держава не забезпечить належних умов для професійної реалізації молодих фахівців, значна частина людського капіталу може остаточно інтегруватися у зовнішні економічні системи. Саме тому освітня дипломатія повинна поєднувати міжнародну відкритість із механізмами збереження та повернення інтелектуального потенціалу держави. Фактично сучасна післявоєнна реконструкція України повинна спиратися на три взаємопов'язані складові: економічне відновлення, інституційну модернізацію та ціннісну трансформацію суспільства. Ідеї Б. Гаврилишина дозволяють сформувати концептуальну основу саме такої моделі розвитку, у якій людина, освіта, відповідальність та інтелектуальний потенціал стають ключовими ресурсами держави.

Особливої уваги у сучасних умовах потребує проблема формування нової управлінської культури як складової післявоєнної реконструкції України. Б. Гаврилишин у своїх працях неодноразово наголошував, що неефективність державних систем у багатьох країнах зумовлюється не лише економічними чи політичними факторами, а насамперед кризою відповідальності, дефіцитом

стратегічного мислення та низьким рівнем суспільної довіри. У цьому контексті освіта розглядається не просто як інструмент передачі знань, а як механізм формування нового типу мислення, здатного забезпечити довгострокову модернізацію держави.

Для України це питання є особливо актуальним, оскільки війна не лише загострила структурні економічні проблеми, але й поставила перед суспільством необхідність переосмислення самої моделі державного розвитку. Післявоєнна реконструкція не може обмежуватися лише фізичним відновленням міст, транспортної інфраструктури чи виробничих потужностей. Значно складнішим завданням є реконструкція інституційної довіри, модернізація системи управління та формування ефективної взаємодії між державою, суспільством і громадянином. Саме тут ідеї Б. Гаврилишина набувають особливого значення, оскільки він розглядав ефективне суспільство як результат гармонійного поєднання свободи, відповідальності, моральної культури та професійного управління [1; 2].

У цьому процесі освітня дипломатія може виконувати значно ширшу функцію, ніж традиційна академічна співпраця. Вона здатна стати механізмом формування нової міжнародної суб'єктності України через розвиток глобальних інтелектуальних мереж, участь у міжнародних дослідницьких ініціативах, просування українських наукових та культурних наративів, а також формування позитивного образу держави у світі. Фактично освіта поступово перетворюється на інструмент стратегічної комунікації, який забезпечує довгостроковий вплив держави через знання, цінності та інтелектуальний потенціал [4].

Не менш важливим є те, що сучасна освітня дипломатія безпосередньо пов'язана із розвитком громадянського суспільства. Б. Гаврилишин підкреслював, що демократична держава не може бути стійкою без активного громадянина, який здатний брати відповідальність не лише за власне життя, але й за розвиток суспільства загалом. Саме тому система освіти повинна формувати не лише професійні компетентності, а й культуру суспільної участі,

критичного мислення, відповідального лідерства та соціальної солідарності. У післявоєнний період ці аспекти набуватимуть визначального значення, оскільки рівень суспільної згуртованості значною мірою визначатиме ефективність економічного відновлення та стабільність держави.

Особливого значення набуває й проблема формування нової інтелектуальної еліти України. У сучасних умовах конкурентоспроможність держав дедалі більше залежить від здатності продукувати інновації, генерувати нові управлінські рішення та адаптуватися до швидких глобальних змін. У цьому контексті саме університети, наукові центри та міжнародні академічні платформи стають простором формування нової генерації фахівців, здатних мислити стратегічно, працювати у міжнародному середовищі та поєднувати професійну компетентність із високим рівнем суспільної відповідальності [8; 9].

На нашу думку, однією з найбільших загроз для післявоєнного розвитку України є ризик повернення до старих моделей управління, у яких короткострокові політичні інтереси переважають над стратегічним баченням розвитку держави. Саме тому освітня дипломатія повинна стати елементом довгострокової національної стратегії, орієнтованої на формування культури відповідального державотворення [4; 1]. Йдеться не лише про інтеграцію у міжнародний освітній простір, а про створення системи, здатної формувати нову якість суспільного мислення та забезпечувати інституційну стійкість держави у майбутньому.

У цьому контексті надзвичайно важливими є ідеї Б. Гаврилишина щодо морального лідерства. Він неодноразово підкреслював, що ефективність держави визначається не лише професійністю управлінців, але й їхньою здатністю діяти в інтересах суспільства, а не виключно у межах власних політичних чи економічних інтересів. Саме тому проблема формування відповідальної еліти є однією з ключових умов успішної реконструкції України. Без розвитку культури відповідальності, довіри та стратегічного мислення

навіть значні міжнародні ресурси можуть не забезпечити довгострокового ефекту для розвитку держави.

Водночас глобальні трансформації демонструють, що держави, які інвестують у розвиток освіти, науки та людського капіталу, отримують не лише економічні переваги, але й здатність ефективніше адаптуватися до кризових процесів. Саме тому післявоєнна модель розвитку України повинна орієнтуватися не лише на кількісне економічне зростання, а й на формування якісно нової суспільної системи, де центральне місце займають людина, знання, свобода, відповідальність та інноваційний розвиток. У цьому полягає одна з ключових концептуальних ідей Б. Гаврилишина, актуальність якої сьогодні є беззаперечною.

Дедалі очевиднішим стає те, що майбутня конкурентоспроможність держав визначатиметься не лише економічною потужністю чи рівнем технологічного розвитку, а здатністю суспільства формувати ефективні моделі взаємодії між державою, освітою, наукою та громадянським середовищем. Саме тому питання освітньої дипломатії поступово виходить за межі суто гуманітарної політики й перетворюється на один із ключових елементів стратегічного розвитку держави [8]. Для України це має особливе значення, оскільки процес післявоєнного відновлення потребує не лише зовнішньої підтримки, але й формування внутрішньої інтелектуальної спроможності забезпечити довгострокову модернізацію країни. У найближчі роки саме система освіти визначатиме якість економічної реконструкції України. Від того, наскільки ефективно держава зможе інтегрувати освіту, науку та інновації у процеси відновлення, залежатиме не лише темп економічного розвитку, але й здатність країни уникнути периферійного статусу у міжнародному поділі праці. Україна вже сьогодні має значний інтелектуальний потенціал, однак головний виклик полягає у створенні умов для його реалізації всередині держави. Саме тому стратегія післявоєнної реконструкції повинна включати не лише програми відновлення економіки, але й комплексну політику підтримки науки, університетів, молодих дослідників та міжнародної академічної співпраці [9].

Особливу роль у цьому процесі відіграє формування нового типу суспільного лідерства. Б. Гаврилишин наголошував, що майбутнє держави значною мірою залежить від здатності суспільства формувати морально відповідальну еліту, орієнтовану не на короткострокову вигоду, а на стратегічний розвиток країни. Саме ця ідея сьогодні набуває особливої актуальності для України, де проблема довіри до інституцій, якості державного управління та ефективності публічної політики залишається одним із ключових викликів. У таких умовах освітня дипломатія повинна сприяти не лише міжнародній інтеграції, а й формуванню нового покоління управлінців, здатних працювати у складному глобальному середовищі, приймати стратегічні рішення та поєднувати професійну компетентність із суспільною відповідальністю.

Важливо також враховувати, що сучасна молодь дедалі більше інтегрована у глобальний інформаційний та освітній простір. Це створює принципово нові можливості для міжнародної комунікації, обміну знаннями та розвитку інноваційних форм співпраці. Водночас виникає ризик втрати національної інтелектуальної бази у випадку, якщо держава не зможе створити привабливе середовище для професійної реалізації молодих фахівців. Саме тому одним із стратегічних завдань освітньої дипломатії має стати поєднання міжнародної відкритості з формуванням сильної внутрішньої системи розвитку людського капіталу.

У цьому контексті особливої актуальності набуває концепція «ефективного суспільства», яку послідовно розвивав Б. Гаврилишин. Її сутність полягає у тому, що свобода не може бути ефективною без відповідальності, а демократія – без культури суспільної довіри та активної громадянської участі. Для України це має не лише гуманітарне, але й економічне значення. Рівень суспільної відповідальності безпосередньо впливає на якість державного управління, інвестиційний клімат, ефективність інституцій та здатність суспільства до самоорганізації у кризових умовах. Саме тому післявоєнна реконструкція України повинна розглядатися як комплексний процес

цивілізаційної модернізації, що охоплює не лише економічну сферу, але й освіту, культуру, державне управління та систему суспільних цінностей. У цьому процесі освітня дипломатія здатна виконувати функцію своєрідного мосту між внутрішньою трансформацією держави та її міжнародною інтеграцією. Через міжнародні освітні програми, наукове співробітництво, академічну мобільність та інтелектуальні партнерства Україна отримує можливість не лише адаптувати найкращі світові практики, але й формувати власну модель розвитку, засновану на поєднанні свободи, відповідальності та інноваційного мислення.

Ідеї Б. Гаврилишина щодо ефективного суспільства, морального лідерства, розвитку людського капіталу та відповідальної свободи можуть розглядатися, як важлива концептуальна основа формування нової моделі післявоєнної реконструкції України. Їхня актуальність полягає у тому, що вони дозволяють переосмислити процес відновлення держави не лише як економічне завдання, а як довгостроковий процес формування нової якості суспільства, здатного забезпечити стійкий розвиток, міжнародну конкурентоспроможність та ефективну інтеграцію України у світовий простір.

Не менш важливим аспектом сучасної освітньої дипломатії є її вплив на формування міжнародної довіри до держави. У сучасному світі довіра поступово перетворюється на один із ключових нематеріальних ресурсів економічного розвитку. Держави з високим рівнем інституційної довіри, прогнозованою політикою та розвиненим інтелектуальним середовищем мають значно ширші можливості для залучення інвестицій, розвитку інновацій та міжнародного партнерства. Саме тому освіта, наука та академічна репутація університетів дедалі більше впливають не лише на гуманітарний імідж держави, а й на її економічну та геополітичну суб'єктність.

Для України це питання набуває стратегічного значення. Післявоєнне відновлення вимагатиме масштабної міжнародної кооперації, залучення фінансових ресурсів, технологій та експертного потенціалу. Однак ефективність цих процесів значною мірою залежатиме від того, наскільки

Україна зможе сформувати образ держави, здатної до довгострокового розвитку, інституційної модернізації та відповідального управління. Саме освітня дипломатія може стати одним із найефективніших механізмів такого позиціонування через розвиток міжнародних академічних зв'язків, участь у глобальних дослідницьких ініціативах та формування позитивного інтелектуального іміджу держави.

Особливого значення у цьому процесі набуває роль університетів, як центрів не лише професійної підготовки, а й суспільного лідерства. Сучасний університет уже не може виконувати виключно функцію передачі знань. Він дедалі більше стає простором формування нової культури мислення, генерації інновацій, розвитку критичного аналізу та суспільної відповідальності. Саме університетське середовище здатне формувати покоління фахівців, які будуть не лише професійно компетентними, але й здатними мислити стратегічно та діяти в інтересах держави й суспільства [1; 2].

Вважаємо, що однією з ключових ідей Б. Гаврилишина, яка сьогодні набуває особливої актуальності, є необхідність поєднання професійної компетентності з моральною відповідальністю. У сучасному світі високий рівень технологічного розвитку сам по собі не гарантує ефективності держави. Без наявності культури відповідальності, довіри та етичного управління навіть найбільш інноваційні системи можуть втрачати стабільність [5; 6]. Саме тому післявоєнна реконструкція України повинна супроводжуватися не лише економічними реформами, а й формуванням нової етики державного управління та суспільної взаємодії. У цьому контексті надзвичайно важливим є розвиток міжнародних освітніх платформ і програм академічного партнерства, які дозволяють інтегрувати українську молодь у глобальний інтелектуальний простір. Водночас ключовим завданням держави має залишатися створення умов для реалізації цього потенціалу всередині країни. Україна не повинна бути лише постачальником висококваліфікованих кадрів для інших економік. Навпаки, стратегічним пріоритетом має стати формування інноваційного

середовища, здатного акумулювати знання, технології та людський капітал для розвитку власної держави.

Важливо також розуміти, що післявоєнна реконструкція України відбуватиметься в умовах посилення глобальної конкуренції за інтелектуальні ресурси. Саме тому проблема людського капіталу стає не лише економічною, а й безпековою категорією. Держави, які не здатні зберігати й розвивати власний інтелектуальний потенціал, поступово втрачають можливість самостійно формувати довгострокову стратегію розвитку. У цьому сенсі ідеї Б. Гаврилишина щодо розвитку відповідального суспільства, ефективних інституцій та морального лідерства набувають не лише гуманітарного, а й стратегічного значення. Оскільки сучасна освітня дипломатія повинна бути орієнтована не лише на зовнішнє представлення держави, але й на формування внутрішньої стійкості суспільства. Через освіту, науку та міжнародне інтелектуальне співробітництво формується здатність держави адаптуватися до нових викликів, генерувати інноваційні рішення та забезпечувати довгостроковий розвиток. Саме тому освіта поступово стає одним із ключових елементів національної безпеки та економічної стабільності [7].

Концептуальні підходи Б. Гаврилишина дозволяють сформувати цілісне бачення післявоєнної реконструкції України як процесу не лише економічного відновлення, але й глибокої суспільної модернізації. Освітня дипломатія, розвиток людського капіталу, формування відповідального лідерства та утвердження цінностей свободи й відповідальності повинні стати основою довгострокової стратегії розвитку держави. Саме такий підхід здатний забезпечити не лише відновлення України після війни, але й створення передумов для формування конкурентоспроможної, інноваційної та інтелектуально сильної держави майбутнього.

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що ідеї Б. Гаврилишина залишаються надзвичайно актуальними для сучасної України та можуть розглядатися, як важлива концептуальна основа формування нової моделі післявоєнної економічної реконструкції держави. На відміну від

вужькоекономічних підходів до розвитку, Б. Гаврилишин розглядав ефективне суспільство, як результат взаємодії освіти, моральних цінностей, відповідального лідерства, інституційної довіри та розвитку людського капіталу. Саме така багатовимірна модель сьогодні є необхідною для України, яка проходить складний етап одночасного військового, економічного та суспільного трансформаційного процесу.

У ході дослідження встановлено, що освітня дипломатія у сучасних умовах поступово перетворюється на важливий інструмент міжнародної інтеграції, формування інтелектуального потенціалу держави та зміцнення її міжнародної суб'єктності. Освіта вже не виконує виключно функцію передачі знань, а стає стратегічним ресурсом формування людського капіталу, розвитку інноваційного середовища та посилення міжнародної конкурентоспроможності держави. У цьому контексті міжнародне академічне співробітництво, участь у глобальних освітніх і наукових програмах, розвиток університетських партнерств та інтеграція у світовий науковий простір повинні розглядатися як складові довгострокової стратегії розвитку України.

Обґрунтовано, що післявоєнна реконструкція України не може обмежуватися лише фізичним відновленням інфраструктури чи стабілізацією економіки. Йдеться про необхідність формування якісно нової моделі суспільного розвитку, у центрі якої перебуватимуть людина, знання, відповідальність, довіра та інноваційний потенціал. Саме тому цінності свободи та відповідальності, які були одними з ключових у світогляді Б. Гаврилишина, мають розглядатися не лише як гуманітарні чи моральні категорії, а як важливі чинники економічної стійкості, ефективного управління та довгострокового розвитку держави.

Доведено, що одним із ключових викликів для України залишається проблема збереження та розвитку людського капіталу. У сучасних умовах глобальної конкуренції за інтелектуальні ресурси саме освіта, наука та інновації визначатимуть рівень міжнародної конкурентоспроможності держав. Відповідно, стратегічним пріоритетом державної політики повинно стати

формування сучасного освітнього середовища, здатного поєднувати міжнародну відкритість із розвитком внутрішнього інноваційного потенціалу та підготовкою нової генерації відповідальної управлінської еліти.

Таким чином, концептуальні підходи Б. Гаврилишина дозволяють переосмислити процес післявоєнного відновлення України не лише як економічне чи інфраструктурне завдання, а як комплексний процес цивілізаційної модернізації держави. Освітня дипломатія, розвиток людського капіталу, формування культури відповідального лідерства та утвердження цінностей свободи і суспільної відповідальності повинні стати основою нової моделі розвитку України, орієнтованої на інноваційність, міжнародну інтеграцію та довгострокову національну стійкість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: дороговкази в майбутнє : доп. Римському клубові. 4-те вид. Київ : Пульсари, 2009. 248 с. URL: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/89/HawrylyshynMaps.pdf>
2. Гаврилишин Б. Залишаюсь українцем. Київ : Пульсари, 2011. 288 с. URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e5/Havrylyshyn_Zalyshajus_ukrajincem.pdf
3. Українська Хартія вільної людини. Київ, 2012. URL: <https://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoji-liudyny>
4. Nye J. Soft Power: The Means to Success in World Politics. New York : Public Affairs, 2004. 191 p. URL: https://www.academia.edu/attachments/57578678/download_file
5. Fukuyama F. Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity. New York : Free Press, 1995. 480 p. URL: https://www.academia.edu/attachments/35251111/download_file
6. North D. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge : Cambridge University Press, 1990. 152 p. URL: https://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/12396/1/206%20.%20Douglass_C._North.pdf
7. Castells M. The Rise of the Network Society. 2nd ed. Oxford : Wiley-Blackwell, 2010. 625 p. URL: https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781444310146_A23624249/preview-9781444310146_A23624249.pdf
8. Porter M. E. The Competitive Advantage of Nations. New York : Free Press, 1990. 896 p. URL: <https://correctphilippines.org/wp-content/uploads/2020/06/Competitive-Advantage-of-Nations.pdf>
9. Rodrik D. The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy. New York : W. W. Norton & Company, 2011. 368 p. URL: <https://ia600503.us.archive.org/28/items/highereducationto2030oecdvol02globalization/The%20Globalization%20Paradox%2C%20Dani%20Rodrik.pdf>
10. Stiglitz J. E. Globalization and Its Discontents Revisited: Anti-Globalization in the Era of Trump. New York : W. W. Norton & Company, 2018. 448 p. URL: <https://www.annalsfondazioneiugieinaudi.it/images/LIII/2019-12-001-sau.pdf>
11. UNESCO Institute for Statistics. Government expenditure on education, total (% of GDP). Montreal : UNESCO UIS, 2025. URL: <https://www.uis.unesco.org/sites/default/files/medias/fichiers/2025/08/EDS-6-Expenditure-Final-WEB.pdf>

12. United Nations Development Programme. Human Development Report 2025. New York : UNDP, 2025. URL: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2025>
13. World Intellectual Property Organization. Global Innovation Index 2025. Geneva : WIPO, 2025. URL: <https://www.wipo.int/web-publications/global-innovation-index-2025/assets/89507/global-innovation-index-2025-en.pdf>
14. OECD. Education at a Glance 2025: OECD Indicators. Paris : OECD Publishing, 2025. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2025/09/education-at-a-glance-2025_c58fc9ae/1c0d9c79-en.pdf
15. European Commission. Erasmus+ Annual Report 2025. Brussels : European Commission, 2025. URL: https://erasmus-plus.ec.europa.eu/sites/default/files/2025-11/decision-awp-erasmus-oct-2026_en.pdf

УДК 378.147:37.091:37.035

Гайда Василь Ярославович,
доктор філософії, викладач кафедри
змісту і методик навчальних предметів
Тернопільського обласного комунального
інституту післядипломної педагогічної
освіти, м. Тернопіль

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ У ПРОЦЕСІ STEM-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ВЧИТЕЛІВ ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

Сучасні умови воєнного стану та перспективи повоєнної відбудови України суттєво трансформують пріоритети розвитку системи освіти. Освітній процес дедалі більше орієнтується не лише на засвоєння знань, а й на формування особистості, здатної відповідально діяти в умовах суспільних викликів [1]. У цьому контексті посилюється зміщення акцентів із предметних результатів навчання на розвиток ціннісних орієнтацій та громадянської відповідальності здобувачів освіти. Особливого значення набуває підготовка вчителя як носія та транслятора цих цінностей у навчальному середовищі. Водночас традиційні моделі підвищення кваліфікації педагогів часто залишаються зорієнтованими переважно на оновлення змісту навчальних предметів і методик їх викладання [2]. Це зумовлює необхідність перегляду підходів до професійного розвитку вчителів, зокрема у природничій освітній галузі. Важливою концептуальною основою такого перегляду виступає Українська хартія вільної людини, яка визначає систему базових суспільних цінностей [3]. Її положення можуть слугувати орієнтиром для формування

освітніх практик, спрямованих на розвиток відповідальної, свідомої особистості. Особливий потенціал для реалізації цих завдань має STEM-освіта, яка поєднує наукове мислення з практичним розв'язуванням життєвих проблем [2]. Проте на практиці ціннісний компонент залишається недостатньо інтегрованим у програми STEM-орієнтованого підвищення кваліфікації вчителів, що зумовлює розрив між декларованими цілями та педагогічною практикою [1]. Отже, актуалізується проблема впровадження ефективних підходів до імплементації цінностей Української хартії вільної людини у процесі STEM-орієнтованого підвищення кваліфікації вчителів природничої освітньої галузі.

Теоретико-концептуальні засади дослідження ґрунтуються на поєднанні аксіологічного, компетентнісного та STEM-орієнтованого підходів. Українська хартія вільної людини визначає систему базових цінностей, серед яких ключовими є свобода, гідність, відповідальність, солідарність та самореалізація особистості [3]. Зазначені цінності формують світоглядні орієнтири, що забезпечують становлення активного та відповідального громадянина. Вони безпосередньо корелюють із громадянською компетентністю, а також із низкою ключових компетентностей, визначених сучасними освітніми стандартами. Зокрема, відповідальність і солідарність пов'язані із соціальною та громадянською компетентностями, тоді як самореалізація – із підприємливістю та інноваційністю. Свобода і гідність виступають основою формування автономності мислення та здатності до усвідомленого вибору. Таким чином, аксіологічний потенціал Хартії створює підґрунтя для інтеграції ціннісного компоненту в освітній процес. Водночас STEM-освіта розглядається як ефективне середовище для реалізації зазначених цінностей. Її міждисциплінарний характер забезпечує цілісне бачення наукових і соціальних процесів. Орієнтація на розв'язування реальних проблем сприяє формуванню відповідального ставлення до результатів діяльності. Залучення до дослідницької та проєктної роботи стимулює розвиток критичного мислення та здатності до прийняття обґрунтованих рішень. У цьому контексті STEM-освіта

виходить за межі суто технологічного підходу і набуває ціннісного виміру. Важливим елементом є також система підвищення кваліфікації вчителів як цілісна педагогічна система. Сучасні підходи до її організації базуються на компетентнісних, діяльнісних та андрагогічних засадах. Водночас актуалізується потреба в оновленні змісту підвищення кваліфікації через інтеграцію ціннісного компонента як невід'ємної складової професійного розвитку педагога.

У межах дослідження пропонується концепція ціннісно-орієнтованого STEM-підвищення кваліфікації вчителів природничої освітньої галузі як цілісного педагогічного підходу. Ціннісно-орієнтоване STEM-підвищення кваліфікації – це організований процес професійного розвитку педагога, спрямований на інтеграцію науково-технологічних знань, педагогічних умінь і суспільно значущих цінностей у професійну діяльність. Такий підхід передбачає формування здатності вчителя ефективно реалізовувати STEM-освіту та наповнювати її ціннісним змістом. Концепція ґрунтується на принципі інтеграції, що забезпечує поєднання природничих дисциплін із цінностями Української хартії вільної людини. Це дозволяє розглядати STEM-освіту як інструмент формування не лише предметних, а й світоглядних характеристик особистості. Принцип практичної спрямованості орієнтує освітній процес на розв'язування реальних життєвих і суспільно значущих проблем. У цьому контексті знання набувають прикладного характеру та застосовуються у діяльності. Принцип контекстності враховує умови війни, післявоєнної відбудови та сталого розвитку, забезпечуючи актуальність змісту підвищення кваліфікації. Принцип рефлексивності спрямований на осмислення педагогом власного досвіду, ціннісних орієнтацій і професійних дій. Запропонована концепція реалізується через структурну модель, що включає взаємопов'язані компоненти. Мотиваційно-ціннісний компонент забезпечує готовність педагога до змін і прийняття нових освітніх орієнтирів. Змістовий компонент охоплює оновлений матеріал, що інтегрує STEM-знання та ціннісні аспекти. Діяльнісний компонент передбачає участь педагогів у тренінгах, проєктах і дослідницькій

діяльності. Рефлексивно-оцінювальний компонент спрямований на аналіз результатів і рівня сформованості компетентностей. Взаємодія цих компонентів забезпечує цілісність і ефективність підвищення кваліфікації та підсилює інтеграцію цінностей у STEM-освіту.

Практична реалізація ціннісно-орієнтованого STEM-підвищення кваліфікації передбачає використання різноманітних активних форм організації навчання педагогів. Провідне місце займають тренінги, спрямовані на формування ціннісних орієнтацій та розвиток професійних компетентностей учителів. У процесі їх проведення акцент робиться на інтерактивній взаємодії, обговоренні та рефлексії. Важливою формою є STEM-практикуми, які забезпечують інтеграцію теоретичних знань і практичної діяльності. У межах таких практикумів учителі виконують дослідницькі завдання та моделюють навчальні ситуації з урахуванням ціннісного компоненту. Значний потенціал має проєктна діяльність, що сприяє розвитку самостійності, відповідальності та здатності до командної роботи. Вона дозволяє педагогам створювати власні освітні продукти, орієнтовані на реальні потреби суспільства. Ефективним інструментом виступає кейс-метод, який передбачає аналіз конкретних ситуацій і прийняття обґрунтованих рішень. Це сприяє розвитку критичного мислення та етичної відповідальності. Інтеграція цінностей Української хартії вільної людини здійснюється через зміст навчальних завдань і видів діяльності. Зокрема, задачі з фізики можуть моделювати процеси відбудови інфраструктури, що формує усвідомлення соціальної значущості наукових знань. STEM-проєкти, пов'язані з енергоефективністю, екологією та безпекою, сприяють розвитку відповідального ставлення до ресурсів і довкілля. Окрему увагу доцільно приділяти аналізу етичних аспектів наукових і технологічних рішень. Це формує здатність оцінювати наслідки професійної діяльності з позицій суспільного блага. Прикладом практичної реалізації є проєкт «Енергонезалежна школа», який передбачає розроблення рішень щодо оптимізації енергоспоживання закладу освіти. У процесі його виконання учасники формують такі цінності, як відповідальність, солідарність та

громадянська активність. Таким чином, практична складова забезпечує ефективну інтеграцію ціннісного та STEM-компонентів у процесі підвищення кваліфікації педагогів.

Оцінювання ефективності ціннісно-орієнтованого STEM-підвищення кваліфікації доцільно здійснювати на основі системи взаємопов'язаних критеріїв та індикаторів. Першим критерієм є сформованість ціннісних орієнтацій учителя, що виявляється у його професійних установках, мотивації та педагогічних рішеннях. Другий критерій передбачає здатність інтегрувати цінності у навчальний процес, зокрема через зміст завдань, методи навчання та організацію освітньої діяльності. Третім критерієм є готовність педагога до реалізації STEM-проектів соціального спрямування, що відображає практичну спрямованість його професійної діяльності. Важливим показником виступає також рівень рефлексії, який характеризує здатність учителя до аналізу власного досвіду та вдосконалення педагогічної практики. Запропонована система оцінювання дозволяє об'єктивно визначити результативність підвищення кваліфікації та виявити напрями подальшого розвитку. Узагальнюючи, слід зазначити, що STEM-орієнтоване підвищення кваліфікації має трансформуватися з переважно технологічного у ціннісно-орієнтований формат. Українська хартія вільної людини виступає ефективною концептуальною основою такого оновлення, а перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням відповідних освітніх програм, модулів і цифрових ресурсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гайда В. Я., Кавецький В. Є. Особливості підвищення кваліфікації вчителів природничої освітньої галузі в контексті розвитку STEM-освіти. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2023. №210. С. 83–89.
2. Ліскович О. Ю. Використання STEM-підходу в підвищенні кваліфікації вчителів предметів природничо-математичного циклу та технологій. *Вересень. Науково-педагогічний журнал*. 2024. №4. С.138-147.
3. Українська хартія вільної людини: офіційний сайт. URL: <https://ukrainianfreedom.org/charter/> (дата звернення: 01.05.2026).

Глинська Галина Василівна,
учитель початкових класів та зарубіжної
літератури Увислівської гімназії
Хоростківської міської ради
Тернопільської області

БОГДАН ГАВРИЛИШИН: НАУКОВА, ОСВІТНЯ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА СПАДЩИНА У СТАНОВЛЕННІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ УКРАЇНИ

Постать Богдана Дмитровича Гаврилишина є унікальним прикладом поєднання української національної ідентичності та глобального візіонерства. Як науковець зі світовим ім'ям, багаторічний директор Міжнародного інституту менеджменту в Женеві, член Римського клубу та іноземний член Національної академії наук України, він присвятив значну частину свого життя розробці стратегій трансформації України. Його інтелектуальна спадщина є не просто сумою теоретичних знань, а виступає як цілісна програма дій для розбудови ефективної, демократичної держави. Науковець розглядав Україну не як ізольований об'єкт, а як невід'ємну частину світового порядку, що потребує глибинних інституційних та ціннісних змін для досягнення справжньої суб'єктності на міжнародній арені [2, с. 14].

У науковій площині фундаментом його спадщини є праця «До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє». У цьому дослідженні автор стверджує, що для успішного функціонування будь-якої країни необхідна гармонія між політичним устроєм, економічною системою та соціальними цінностями. Гаврилишин Б.Д. критикував спроби механічного копіювання іноземних моделей управління, наголошуючи, що економічні реформи без відповідного культурного та етичного підґрунтя приречені на поразку. Він виділив чотири типи соціальних порядків і доводив, що Україна має прагнути до моделі, яка базується на кооперації та соціальній відповідальності, що притаманно країнам Північної Європи. Науковець підкреслював, що саме «соціальний капітал», тобто рівень довіри у суспільстві та здатність людей до самоорганізації, є ключовим показником потенційного успіху демократичних перетворень [1, с. 62–65].

Освітній аспект діяльності Богдана Гаврилишина базувався на переконанні, що якість людського капіталу є визначальним фактором розвитку демократії. Заснування Міжнародного інституту менеджменту (МІМ-Київ) у 1989 році стало першим прецедентом перенесення західної бізнес-освіти на пострадянський простір ще до офіційного проголошення незалежності. Проте його візія освіти не обмежувалася лише підготовкою менеджерів для приватного сектору. Гаврилишин вважав, що освіта має формувати «архітекторів змін» – лідерів нового типу, які володіють широким світоглядом і здатні приймати рішення в умовах високої невизначеності. Важливим елементом його освітньої парадигми була ідея мобільності молоді, що втілювалася в програмі «Молодь змінить Україну». Програма передбачала вивчення досвіду малих успішних країн, таких як Австрія, Німеччина, Норвегія, Швейцарія та Польща, з метою адаптації їхніх інструментів демократичного врядування та економічного стимулювання в Україні [5, с. 47].

Суспільно-політична спадщина Богдана Гаврилишина нерозривно пов'язана з концепцією етичного лідерства та трансформації політичної культури. Аналізуючи процеси державотворення, він неодноразово вказував на дефіцит відповідальності в політичних елітах, що часто ставав на заваді реальним реформам. Його аналіз ролі громадянського суспільства базувався на тезі про те, що демократія не може бути подарованою «зверху» або імпортованою – вона має бути вибудована через щоденну активну участь громадян у житті своїх громад. Науковець акцентував увагу на тому, що політична система має бути відкритою до нових кадрів, а механізми державного управління – прозорими та підзвітними суспільству. Гаврилишин Богдан Дмитрович був активним прихильником децентралізації влади, вбачаючи у сильному місцевому самоврядуванні найнадійніший запобіжник проти авторитаризму та корупції [6, с. 13].

Найбільш значущим ціннісним документом, який залишив по собі Богдан Гаврилишин, є «Декларація відповідальності людини». Цей текст, що складається з 15 пунктів, є філософським переосмисленням концепції прав

людини у ХХІ столітті. Автор стверджував, що зацикленість виключно на правах без усвідомлення обов'язків призводить до соціального егоїзму, вичерпання природних ресурсів та ерозії державних інститутів. Декларація охоплює всі рівні людського буття: від відповідальності перед собою (збереження власного здоров'я, постійне навчання) та родиною до відповідальності перед людством (сприяння миру, захист екології). У контексті становлення української демократії цей документ виступає як етичний орієнтир для формування нового типу громадянина — свідомого, активного та відповідального за свої дії перед майбутніми поколіннями [3].

Роль Богдана Гаврилишина у формуванні нової політичної культури також висвітлюється через його багаторічну діяльність як радника президентів та голів Верховної Ради України. Він послідовно підтримував ідею європейської інтеграції, проте наголошував, що це має бути не формальне членство, а глибока внутрішня модернізація країни відповідно до європейських цінностей. Його поради завжди базувалися на принципах сталого розвитку, соціальної справедливості та екологічної безпеки. Вчений щиро вірив, що Україна має потенціал стати світовою лабораторією для нових соціальних смислів, оскільки українці в моменти криз демонструють надзвичайну здатність до взаємодопомоги та самопожертви, що є основою для «ефективного суспільства» майбутнього [7, с. 90].

Окрему увагу в його науковій спадщині приділено футурологічним прогнозам. Богдан Дмитрович передбачав, що у майбутньому конкуренція між державами перейде з площини військової могутності чи обсягів природних ресурсів у площину здатності генерувати ідеї та створювати сприятливе середовище для самореалізації людини. Саме тому він так наполегливо працював над розвитком молодіжних ініціатив, вважаючи, що зміна поколінь у владі є безальтернативним шляхом до успіху України. Його концепція «світових порядків» дає інструменти для аналізу геополітичних зсувів і допомагає Україні знайти своє місце у глобальних ланцюгах доданої вартості не лише в економіці, а й у виробництві інтелектуального продукту [4, с. 115].

Таким чином, наукова, освітня та суспільно-політична спадщина Богдана Дмитровича Гаврилишина є комплексним інструментарієм для всебічної модернізації України. Вона пропонує чіткий вектор переходу від ресурсної економіки до економіки знань, від ієрархічної моделі управління до мережевої співпраці, та від пасивного очікування благ від держави до відповідального громадянства. Актуальність його ідей у сучасних умовах лише зростає, оскільки вони дають відповіді на стратегічні питання про те, як побудувати життєздатну та ефективну державу в умовах глобальної нестабільності. Вивчення та впровадження його досвіду є необхідною умовою для формування нової генерації українців, здатних перетворити Україну на взірць демократичного та соціального прогресу [5, с. 50].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гаврилишин Б. Д. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє. Доповідь Римському клубові. 3-є вид. Київ: Пульсари, 2009. 248 с.
2. Гаврилишин Б. Д. Залишаюсь українцем: спогади. Київ: Пульсари, 2011. 288 с.
3. Декларація відповідальності людини. Фонд родини Богдана Гаврилишина. URL: <https://bhfoundation.com.ua/declaration/>
4. Малюта І. Г. Богдан Гаврилишин: світовий українець і візіонер. *Наукові обрії*. 2021. № 4. С. 112–118.
5. Мельник Т. Роль Богдана Гаврилишина у формуванні нової політичної еліти України. *Наукові записки НаУКМА. Політичні науки*. 2017. Т. 197. С. 45–51.
6. Павленко І. Концепція суспільної ефективності в науковій спадщині Богдана Гаврилишина. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління*. 2018. № 1. С. 12–16.
7. Чухліб Т. В. Ідеї Богдана Гаврилишина в контексті європейської інтеграції України. *Історико-політичні студії*. 2019. Вип. 15. С. 88–94.

Глядик Марія Богданівна,

методист, в.о. завідувача обласного ресурсного центру з підтримки інклюзивної освіти Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти;

Свистун Олена Орестівна,

методист обласного ресурсного центру з підтримки інклюзивної освіти Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти

ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПІДТРИМКА МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я ОСІБ ІЗ ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ ЯК СКЛАДОВА УСПІШНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Сьогодні ми часто чуємо слово «інклюзія», але чи завжди ми розуміємо її справжню глибину?

Інклюзія – це не просто наявність пандуса у школі чи асистента в класі. Це філософія закладу, де емоційне благополуччя та психічне здоров'я кожної дитини є найвищою цінністю і фундаментом для будь-якого навчання.

Психолого-педагогічний супровід розглядається науковцями (І. В. Дубровіною, Н. Р. Кирстою, А. А. Колупаєвою, В. Г. Панком, М. М. Семаго та ін.) як надання допомоги дитині із обмеженими можливостями здоров'я та особливими освітніми потребами у особистісному та професійному самовизначенні та самопросуванні у процес шкільної освіти, фасилітації (полегшенні) процесів саморозвитку дитини, надання їй можливості для реалізації її активності і творчості.

Турбота про ментальне здоров'я та підтримка дітей з ООП – це створення середовища, де:

- Діти з ООП позбавляються хронічного стресу та страху помилки. Вони відчують себе емоційно захищеними, вчаться розуміти свої почуття та усвідомлюють, що їхня унікальність – це норма, а не бар'єр.
- Типові діти прокачують свій емоційний інтелект. Вони вчаться щирій емпатії, усвідомленості та безоціночному сприйняттю інших, ростуть стійкими до життєвих викликів.
- Вчителі стають майстрами створення психологічної безпеки. Вони опановують інструменти зниження тривожності в класі, що захищає від вигорання як самих педагогів, так і всіх учнів.
- Батьки нарешті можуть трансформувати свою постійну тривогу у спокій. Вони відчують, що школа – це простір довіри, де їхню дитину не просто «навчають», а приймають та оберігають її внутрішній світ.

У сучасних умовах розвитку інклюзивної освіти створення психологічно безпечного та підтримуючого освітнього середовища є одним із ключових

завдань, що стоять перед учителем, особливо у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами (ООП). Проблема емоційного комфорту учня набуває особливого значення, адже саме від емоційного стану залежить успішність навчання, розвиток особистості та адаптація дитини в суспільстві. Відсутність емоційної безпеки призводить до підвищеного рівня тривожності, агресивної поведінки, зниження мотивації до навчання та погіршення загального психоемоційного фону [2].

Інклюзивна освіта є важливим аспектом сучасної педагогіки, який забезпечує рівні можливості для всіх дітей. Адаптація та інтеграція дітей з особливими потребами в освітній процес є критично важливими для їхнього розвитку. Вони потребують особливого підходу, який враховує їхні індивідуальні можливості та потреби. Інклюзія не лише відкриває двері до навчання, але й сприяє розвитку соціальних навичок, комунікації та взаємодії з однолітками, що є невід'ємною частиною їхнього становлення як особистостей [4].

Важливий чинник успішності інклюзивного навчання – розуміння педагогами глибинних потреб дітей із особливими освітніми потребами. Тоді вони зможуть забезпечити їм такі умови навчання, за яких дитина почуватиметься комфортно, а її навчання буде більш ефективним.

Адаптації та модифікації спрямовані, насамперед, на корекцію поведінкових особливостей дитини з ООП та надання їй якісних освітніх послуг (розуміння нею матеріалу, отримання освітніх навичок, стимулювання уваги та надання можливостей демонструвати свої знання), а також на соціальну адаптацію дитини в освітньому середовищі.

Діти з ООП мають різні причини незадовільного стану здоров'я, а отже, потребують різних підходів до прилаштування середовища. І якщо це не спеціальна школа, то навряд чи можна очікувати, що для дитини із порушенням, наприклад, опорно-рухового апарату буде негайно зведено ліфт чи ескалатор для піднімання на вищі поверхи. Проте облаштування входу пандусами або розташування навчальних кабінетів на першому поверсі, так

само як і доступність та пристосування для місць загального вжитку, – це те, що школа може вирішити самостійно.

Освітній простір у класі так само можна підлаштувати під потреби окремої дитини. Наприклад:

- розміщення в класі, відповідно до потреб: поруч з учителем або, навпаки, на останніх партах з асистентом; біля вікна або стіни;
- можна прикрити вікно поруч за допомогою жалюзі або, навпаки, відкривати його задля більшої освітленості робочого місця дитини;
- для дітей із гіперактивністю та синдромом дефіциту уваги дуже важливі кінетичні та рухові нюанси, тож можна оснастити меблі додатковими гумками чи підставками для ніг, балансовими півкулями, килимками тощо;
- варто розглянути доступність меблів та робочого місця дитини.

Сьогодні є безліч можливостей зробити спеціальну парту чи оснастити її будь-яким приладдям. А можна зробити удосконалення і своїми руками. Для дітей з ООП дуже корисно тимчасово встановлювати спеціальний екран: поверхня парти з трьох боків огорожується індивідуальною кабінкою, наприклад, з картону, і дитина може працювати захищено від впливу довкілля та зовнішніх подразників. Екран можна знімати та встановлювати для виконання певних завдань [3].

Формування адаптивного освітнього середовища – це не просто організація простору, а створення динамічної системи, де кожен елемент (від архітектури класу до методів оцінювання) працює на подолання бар'єрів.

Воєнний стан став значним викликом для освітньої системи України, зокрема для дітей з особливими освітніми потребами, які потребують спеціальних умов для навчання та розвитку. Закриття шкіл, переміщення дітей з ООП через зону бойових дій, відсутність доступу до навчальних матеріалів та онлайн-ресурсів – усі ці фактори ускладнюють процес інклюзивної освіти.

У багатьох регіонах, де війна зачепила освітні установи, не вистачає фахівців (асистентів, психологів, дефектологів, логопедів), а також відповідних матеріальних та технічних ресурсів для того, щоб організувати

здоров'язбережувальне навчання для дітей з ООП. Відсутність інклюзивних класів та спеціальних навчальних програм у великих масштабах призводить до того, що такі діти не отримують необхідної допомоги та підтримки, що в свою чергу впливає на їхню соціалізацію.

У таких складних умовах надзвичайно важлива роль педагогів, психологів, соціальних працівників та батьків у забезпеченні підтримки дітей з ООП. Вони повинні не лише допомагати з навчанням, але й надавати емоційну підтримку, знижувати рівень стресу, проводити профілактику психологічних травм. Оскільки більшість дітей із ООП мають ускладнення соціалізації та інтеграції в суспільство в мирний час, то під час війни цей процес може ще більше ускладнитися через психологічні фактори, соціальні ізоляції, переміщення і непевність у майбутньому [5].

Здоров'язбережувальна педагогіка і здоров'язбережувальна соціалізація дітей із особливими освітніми потребами є важливими складовими частинами сучасної освіти. Вони сприяють не тільки корекції порушень, але й загальному розвитку дитини, забезпечують її фізичне, психічне й соціальне благополуччя. Адаптовані програми, інклюзивне навчання, підтримка з боку педагогів, соціальних працівників і батьків – всі ці фактори є ключовими для успішної соціалізації та інтеграції дітей з ООП у суспільство. Тільки за таких умов вони можуть повноцінно розвиватися і реалізувати свій потенціал.

Отож, здоров'я – це природна, абсолютна і неминуща життєва цінність, що посідає найвищу сходинку на ієрархічних сходах цінностей, а також у системі таких категорій людського буття, як інтереси та ідеали, гармонія, краса, сенс і щастя життя, творча праця, програма і ритм життєдіяльності. Ефективність здобуття освіти дітей та підлітків залежить від здоров'я. Виховання здорового підростаючого покоління має бути одним із китів, на якому має будуватися вся педагогічна робота [1].

Впровадження інклюзивних підходів – це серйозний виклик для педагогів, який, проте, приносить неоціненні плоди. Створення дружнього простору, де діти навчаються у взаємодії та підтримують одне одного, стає

міцним фундаментом для їхнього життєвого й академічного успіху. Зрештою, кожна дитина має безумовне право на освіту, яка враховує її індивідуальність, а інклюзія – це єдиний правильний шлях до реалізації цього права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бобро А. Сутність поняття «соціальне здоров'я» у науковій літературі. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Шевченка*. Чернігів 2014. Вип. 122. С. 19-23.

2. Емоційна підтримка учнів з ООП: методи створення психологічно безпечного середовища у початкових класах. URL: <https://naurok.com.ua/emociyna-pidtrimka-uchniv-z-oor-metodi-stvorennya-psihologichno-bezpechnogo-seredovischa-u-pochatkovih-klasah-470478.html>

3. Здоров'язбережувальні принципи соціалізації дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами. URL: <https://zenodo.org/records/15353332>

4. Срібняк О.С. Психолого-педагогічні аспекти підтримки ментального здоров'я та адаптації особистості в умовах воєнного та повоєнного часу. *Інклюзивна освіта: адаптація та інтеграція дітей з особливими потребами*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної заочної конференції. м. Дніпро. 23-25 жовтня 2024 р. Дніпро 2024 р. с. 142-144.

5. Як підтримати учнів з ООП. Адаптації середовища, стратегій, завдань і оцінювання. URL: <https://nus.org.ua/2020/11/27/yak-pidtrymaty-uchniv-z-oor-adaptatsiyi-seredovyshha-strategij-zavdan-i-otsinyuvannya/>

УДК 37.018

Горяча Наталія Василівна,
вчителька Чортківського ліцею №1
ім. Маркіяна Шашкевича, керівниця
Зразкового літературно-краєзнавчого
музею о. Маркіяна Шашкевича,
м. Чортків Тернопільської області

ШКІЛЬНИЙ МУЗЕЙ – МАЙДАНЧИК ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ, ДЕРЖАВНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ НА ЗАСАДАХ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ

Сучасний музей не просто місце, де зберігаються експонати, не просто «сховище старовини». Сьогодні це – інтерактивний простір, де через діалог із минулим формується майбутній громадянин, живий простір цінностей.

В контексті Української хартії вільної людини, музей поєднує покоління, формує зв'язок через життєві історії конкретних людей: засновників, будівничих, учителів, випускників. Адже кожен навчальний заклад має багату історію саме завдяки тим, хто вчився і хто навчав.

Чортківський ліцей №1 ім. Маркіяна Шашкевича за свою 115 річну історію дав життєвий, професійний, творчий старт тисячам молодих людей, котрі прославили Україну, Чортків по усьому світу. Серед випускників Богдан Гаврилишин, Яків Гніздовський, Йосип Гошуляк, Ірена Носик, Леопольд Левицький, Блаженний Віталій Байрак, Роман Колісник. Історія кожного з них – це той приклад, маршрутний лист, який веде до самореалізації, розвитку, успіху. На прикладах минулих поколінь виросли нові науковці, мистці, політики: Володимир Грицевич, Володимир Петрашик, Євгенія Кравчук, Максим Костецький, Яна Козаченко та ін. Вже вони надихають нинішніх ліцеїстів на творчу та наукову діяльність.

Відкритість музею, діяльність його як вільного простору, доступного 24/7, можливість користуватися матеріалами для навчання, поповнювати музей власними роботами, історіями спонукає учнівську та студентську молодь практично долучатися до збереження та дослідження історії свого краю; аналізувати минуле і сьогодення, музейні цінності через призму російсько-української війни.

Тема сучасної війни зараз на вістрі музейної справи: збір і фіксація історій сучасних героїв, аналіз подій через призму військової історії України впродовж століть. Тому до Дня Героїв разом із рідними випускників, які загинули у цій війні, сформували виставку «Герої не вмирають!». В експозиції представлені особисті речі, нагороди, світлини, спогади рідних і близьких. Додаткова цінність експозиції в тому, що вітрини виготовляли самі учні на уроках трудового навчання, кошти для облаштування збирали в процесі благодійного аукціону, матеріали – в процесі спілкування з родичами.

З інформацією про героїв-випускників можна ознайомитись на сторінці музею, сайту ліцею, через QR-коди, розташовані на портретах галереї героїв у коридорі ліцею.

Музей сьогодні є центром і волонтерської діяльності. Це місце, де гуртуються ініціативні, творчі молоді люди, їх друзі, батьки, випускники задля створення лотів на благодійні ярмарки та аукціони, листівок, подарунків для

воїнів на фронті та в шпиталі. Цінно те, що подарунки діти мають можливість особисто передати бійцям, які проходять лікування та реабілітацію, поспілкуватися, подякувати та підтримати.

Експозиції про боротьбу за незалежність (історія українського війська, Українські Січові Стрільці, Галицька Армія, Чортківська офензива, Українська Повстанська Армія, сучасні Збройні Сили України) є потужними інструментами формування державної ідентичності. Приклади життя і діяльності випускників – учасників військових формувань усіх періодів державотворення спонукають молодь до самовдосконалення, до посиленої фізичної підготовки, участі в патріотичних товариствах «Сокіл (Джура)», ПЛАСТ.

Сьогодні ворог повторює свою тактику по знищенню національної культурної спадщини, стирання нашої ідентичності через руйнування музеїв, театрів, архітектурних пам'яток; через викрадення культурних цінностей. Тому дуже важливою є робота музеїв у напрямку збору, опису та збереження усього того, що ідентифікує нас як націю, як самобутній, багатий на неповторні зразки мистецтва і культури народ.

Зібрані вишиті рушники, народний одяг, предмети побуту мають свою історію, тому сприймаються не тільки як експонати, а як частина кожного з учасників процесу та самого навчального процесу, бо використовуються на уроках, виховних заходах.

Цікаво учням ще й тому, що вони самі є збирачами, упорядниками виставок та експозицій і, одночасно, екскурсоводами. Така організація праці забезпечує від формальності.

Важливим моментом, крім збірництва і оформлення експозицій, є оцифрування матеріалів. Враховуючи реалії та досвід війни, така форма збереження спадщини є архіважливою і актуальною.

Наразі працюємо над оформленням віртуальних екскурсій музеєм. Це важлива справа, але вимагає додаткових зусиль та навичок.

Сучасні інтерактивні форми організації дослідження та осмислення музейних матеріалів дозволяють глибше зацікавити молодих людей, зробити їх співучасниками творення, узагальнення, популяризації історії.

Наприклад.

1. Тема: «Нам дуже треба жити», «Ціна свободи»

Орієнтир Хартії: «Бути людиною», «Бути вільним».

Локація в музеї: експозиції Революції Гідності, АТО/ООС, повномасштабної війни.

Ідея: Через особисті речі героїв-земляків (листи, шеврони, фото) показати, що свобода – це щоденний вибір і відповідальність.

Інтерактив: «Валіза в дорогу». На основі експонатів (особистих речей військових) дискутують: «Як залишатися Людиною в екстремальних умовах?».

2. Тема: «Бути людиною»

Локація: Етнографічний відділ (побутові речі, народний одяг, релігійні артефакти).

Інтерактив: Гра «Голос предків». Обговорення народних звичаїв через 10 заповідей та Хартію.

Дія: Пошук предметів-символів (наприклад, вишита сорочка – як символ пам'яті, маминого тепла і любові).

3. «Відповідальність у дії»

Орієнтир Хартії: «Бути відповідальним», «Бути активним громадянином».

Локація в музеї: Історія Чортківської гімназії ім. Маркіяна Шашкевича.

Ідея екскурсії: Розповідь про те, як українці за умов бездержавності збудували приміщення української гімназії.

Інтерактив: Гра «Машина часу». Учні отримують опис проблеми з минулого міста та шукають у музеї експонати-підказки, як цю проблему вирішили їхні предки через самоорганізацію.

4. Тема: «Активне громадянство: від слова до діла»

Локація: Експозиція просвітницької діяльності (товариство «Просвіта», ПЛАСТ).

Інтерактив: «Інтерв'ю з минулим». Учні виступають у ролі діячів минулого, які пояснюють, чому вони не залишалися байдужими.

Дія: Робота з архівними документами: пошук доказів того, як одна ініціатива змінила життя всього села чи міста.

Таким чином, музейна педагогіка перетворює абстрактні поняття «патріотизм» та «свобода» на особистий досвід учня. Це виховує не просто знавця історії, а людину, яка відчуває себе частиною українського державного проекту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гайда В. Я. Музейний простір і формування національно-патріотичних почуттів учнівської молоді. Досвід практичного застосування музейних експозицій.
2. Закон України «Про освіту» (стаття про національно-патріотичне виховання).
3. Положення про музей при закладі освіти (затверджене Наказом МОН України).
4. Програма впровадження Української хартії вільної людини в закладах освіти Тернопільської області (накази та методичні рекомендації ТОКППО).
5. Українська хартія вільної людини. Текст Ініціативної групи «Першого грудня».
6. Цифровізація музейного простору в закладах освіти. Методичні матеріали ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».
7. Ціннісні орієнтири Української хартії вільної людини в освітньому процесі. Методичний посібник за ред. О. І. Когут.

УДК 37.018

Гринда Вікторія Юріївна,
фахівець з неформальної освіти
КУТОР «Тернопільський
обласний пластовий вишкільний
центр», студентка ЛНУ ім. Івана
Франка

АКСІОЛОГІЧНІ ПАРАЛЕЛІ ПЛАСТОВОГО ЗАКОНУ ТА ДЕКЛАРАЦІЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ БОГДАНА ГАВРИЛИШИНА В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ СВІДОМОЇ НАЦІЇ

У час великих трансформацій і суспільних переконань важливо винести на п'єдестал систему цінностей, яка стане зерном для виховання свідомої

молоді. До такого підґрунтя належить і Пласт – Національна скаутська організація України.

Понад 100 років тому пластовий рух почав формувати низку чеснот, що стали фундаментальними факторами у становленні майбутніх лідерів. Крізь плин часу і дотепер в основі виховання кожного пластуна лежить Пластовий Закон – перелік 14 рис характеру та ідеалів, які досягаються самовихованням і слугують дороговказом протягом усього життя [7]. Ці принципи плекають у молоді відповідальність, чесність, ощадність, а також любов до свого народу і готовність до праці задля його блага. До плеяди свідомих українців, чий світогляд формувався під впливом Пласту, належить і Богдан Гаврилишин, який стверджував: «якщо б я не став пластуном, моє життя було би зовсім інакше, я був би зовсім іншою людиною» [8].

Богдан Гаврилишин – видатний український, канадський та швейцарський економіст, член Римського клубу, співзасновник Світового економічного форуму в Давосі та радник багатьох лідерів держав. Переживши Другу світову війну, табори Ді-Пі та важку фізичну працю лісорубом у Канаді, він досяг найвищих щаблів у світовій науці та менеджменті [1, с.88].

У 2014 році, усвідомивши глобальні суспільні кризи та працюючи на світовому рівні, він створив Декларацію відповідальності людини. Цей документ став сучасним моральним компасом для людей усього світу [2].

Гене́за світоглядних переконань Б. Гаврилишина дозволяє простежити чітку тяглість між виховними ідеалами його юності та зрілою філософською думкою. Декларація відповідальності людини постає не лише як відповідь на глобальні виклики сучасності, а й як рефлексія на важливі цінності, закладені Пластовим Законом. У цьому контексті актуальності набуває компаративний аналіз аксіологічних паралелей цих двох документів, що дає змогу виявити спільне етичне осердя виховної системи Пласту та концепції індивідуальної відповідальності.

У ході дослідження було сформовано кілька ключових концептуальних векторів, які демонструють, як юнацькі ідеали трансформувалися у глобальні

імперативи. Передусім, це етика обов'язку, моральної автономії та справедливості, що у Пластовому Законі представлена рисами «словний», «справедливий», «точний» та «слухняний». У Декларації відповідальності людини ці концепти еволюціонують у вимоги діяти згідно з етичними принципами та бути вільною людиною, яка самостійно судить, що є правда, а що ні. Цей етичний імператив став визначальним і в житті самого Богдана Гаврилишина. Зокрема, у 1983 році пластова «словність» змусила його відмовитися від доленосної зустрічі з кандидатами в президенти Аргентини лише тому, що він уже дав слово прочитати лекції менеджерам компанії ІВМ у США і не міг порушити домовленостей [5].

Органічним продовженням цієї етики є епістемологічний оптимізм та самовдосконалення як суспільний інструмент. Вимоги Закону бути «сумлінним», «пильним» та «корисним» кристалізуються у заклик Декларації безперервно вчитися та розвивати таланти, щоб бути корисною частиною суспільства. Цей принцип став справжньою рушійною силою в житті мислителя: від наполегливої підготовки до матуральних іспитів у єдиному освітленому місці табору Карлсфельд – загальній вбиральні, і щоденного вивчення 40 англійських слів під час важкої фізичної праці лісорубом у Канаді, до безкоштовного заснування Міжнародного інституту менеджменту (МІМ-Київ) задля формування нової, свідомої управлінської еліти України [4].

Водночас виховна система Пласту закладає міцні основи соціальної емпатії, альтруїзму та глобального братерства, вимагаючи бути «увічливим» та «братерським і доброзичливим». У зрілій філософії Гаврилишина це масштабується від міжособистісного до глобального світового рівня. Свого часу, працюючи звичайним барменом у Торонто, своєю щирістю та повагою він здобув величезну емоційну і фінансову підтримку від незнайомих відвідувачів на оплату свого навчання [4]. Здобувши світовий авторитет, це братерське ставлення він поширив на цілі нації, допомагаючи військовим диктатурам, як-от в Аргентині, знаходити шляхи для безкровної передачі влади цивільним урядам [5].

Поруч із цим, в умовах сучасності надзвичайної актуальності набуває екологічна свідомість, ощадність та орієнтація на сталий розвиток. Пластова риса не витратити без потреби ресурси («ощадний») та любов до навколишньої краси, трансформувалися у глобальні вимоги Декларації щодо збереження біосфери та економного використання ресурсів задля майбутніх поколінь. Як активний член Римського клубу, Гаврилишин концептуалізував ці ідеї через популяризацію доповіді «Фактор 4», яка доводить здатність людства жити вдвічі багатше, витрачаючи при цьому вдвічі менше ресурсів [6]. Прагнення ж зберегти красу пізнання навколишнього світу спонукало його профінансувати першу українську експедицію в Антарктиду на станцію «Академік Вернадський», коли держава не мала на це фінансів [8].

Зрештою, фундаментом для реалізації всіх цих завдань слугує біосоціальна гармонія, життєстійкість та невичерпний оптимізм. Здатність долати найважчі кризи, закладена через пластові ідеали («зрівноважений», «завжди доброї гадки», «дбає про своє здоров'я»), відобразилася у Декларації як обов'язок підтримувати своє здоров'я та прагнути гармонії між особистим і соціальним життям. Свідомо змінивши власні звички після чотирьох місяців лікування виразки у шпиталі післявоєнного Мюнхена, Гаврилишин довів життєву ефективність цього підходу [3]. Його ж незламна пластова «добра гадка» дозволила не впасти у відчай навіть тоді, коли він прибув до порту Галіфакса, маючи при собі лише п'ять доларів і крихітну валізу, а згодом – підкорити світові інтелектуальні вершини [4].

Таким чином, компаративний аналіз переконливо доводить, що 15 пунктів Декларації відповідальності людини є глобалізованою, філософськи зрілою трансформацією 14 ідеалів Пластового Закону. Богдан Гаврилишин власним життєвим шляхом довів, що етичне осердя української скаутської організації не є суто локальним виховним інструментом – воно містить універсальний ціннісний код, який здатний формувати не лише лідера, але й пропонувати дієві відповіді на цивілізаційні виклики усього людства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Віднянський С. Гаврилишин Богдан Дмитрович. Україна в міжнародних відносинах. *Енциклопедичний словник-довідник*. Випуск 5. Біографічна частина: А–М / відп. ред. М.М. Варварцев. Київ : Інститут історії України НАН України, 2014. С. 88–89.
2. Гаврилишин Б. Декларація відповідальності людини // Фонд родини Богдана Гаврилишина : [офіційний сайт]. URL: <https://bhfamily.org/deklaratsiya-obovyazkiv-lyudyny/> (дата звернення: 13.05.2026).
3. Гаврилишин П. Богдан Гаврилишин у таборах для переміщених осіб у Німеччині (1945–1947) // *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. 2023. Чис. 28. С. 190–196. DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2023.28.26>
4. Гаврилишин П. Канадський період життя Богдана Гаврилишина // *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 59, том 2. С. 10–18. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/59-2-2>
5. Гаврилишин П. М. Допомога Богдана Гаврилишина Аргентині // *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2023. Том 34 (73), № 2. С. 138–143. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5984/2023/2.21>
6. Грабовський С. Богдан Гаврилишин: порядок денний на XXI століття // *Українознавчий альманах*. 2017. Вип. 21. С. 45–50.
7. Пластовий закон // Пласт США : [офіційний сайт]. URL: <https://plastusa.org/resources/knowledge-base/%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD/> (дата звернення: 12.05.2026).
8. Тимоцько Р. [Богдан Гаврилишин: 10 цікавих фактів про життя] // Пласт – Національна скаутська організація України : [офіційний сайт]. URL: <https://plast.org.ua/hawrylyshyn/> (дата звернення: 12.05.2026).

УДК 94(477):37.017.4:373.3

Гупан Нестор Миколайович,
доктор педагогічних наук, професор,
головний науковий співробітник
Інституту педагогіки НАПН України,
м. Київ

ПІДРУЧНИК ІЗ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ДЛЯ 8 КЛАСУ ЯК ПРОСТІР ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В КОНТЕКСТІ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ

В умовах повномасштабної агресії росії проти України проблема формування національних цінностей, державної та громадянської ідентичності набуває не декларативного, а екзистенційного змісту. Освітня система, зокрема шкільна історична освіта, виступає ключовим інститутом відтворення суспільного розуміння минулого, сучасного і майбутнього. У цьому контексті особливого значення набуває підручник як базовий інструмент організації навчального процесу і водночас носій ціннісних орієнтирів.

Ціннісною рамкою такого осмислення виступає Українська хартія вільної людини [3], яка формулює засадничі ідеї громадянського буття: бути вільними людьми, бути успішним народом і державою, бути вільними серед вільних. Хартія не є навчальною програмою, однак задає етичний горизонт, у межах якого може бути інтерпретований історичний матеріал. Її значення полягає у поєднанні універсальних демократичних цінностей із національним досвідом, що особливо актуально в умовах війни та суспільних трансформацій.

У цьому контексті підручник «Історія України» для 8 класу (О. Пометун, Н. Гупан, О. Дудар, 2025) [2], рекомендований МОН України, може бути розглянутий як простір реалізації цінностей Хартії через зміст, відбір історичного матеріалу та методичний апарат. Він охоплює ранньомодерну добу, яка є ключовою для формування українських уявлень про свободу, гідність і державність. Саме цей період дозволяє осмислити генезу національних цінностей не як абстрактних декларацій, а як історично вкорінених практик.

Ідея свободи у підручнику розкривається передусім через феномен козацтва. Козак постає не лише як історичний персонаж, а як уособлення вільної людини, що свідомо обирає свободу і пов'язану з нею відповідальність. Підручник акцентує, що свобода не є даністю, а результатом вибору і дії. Порівняння соціальної структури Речі Посполитої та козацького устрою дозволяє учням виявити різні моделі суспільних відносин: залежність і підданство з одного боку та свободу і самоврядування з іншого. У такий спосіб свобода постає як історично осмислена цінність, що має власну традицію в українському контексті.

Ідея «бути успішним народом і державою» реалізується через аналіз становлення і функціонування козацької держави. Гетьманщина подається як повноцінне державне утворення з розвиненою системою управління, правовими інститутами та міжнародними зв'язками. Учні працюють із матеріалом, що дозволяє осмислити державу як результат колективних зусиль і відповідальності. Особливе місце посідає Конституція Пилипа Орлика (1710),

яка інтерпретується як ранній приклад суспільного договору і спроби інституціоналізації демократичних принципів. Аналіз її положень сприяє формуванню уявлення про історичну тяглість українських державницьких ідей і практик, що співвідноситься з європейськими політичними.

Ідея «бути вільними серед вільних» розкривається через включення української історії у ширший європейський контекст. Підручник послідовно демонструє участь українських земель у загальноєвропейських процесах ранньомодерної доби, зокрема у політичних, релігійних і культурних трансформаціях. Запорозька Січ і Гетьманщина постають як суб'єкти міжнародних відносин, що вступають у союзи, ведуть переговори і взаємодіють з іншими державами. Такий підхід дозволяє уникнути ізоляціоністського бачення історії і формує уявлення про Україну як органічну частину європейського простору.

Важливою особливістю підручника є те, що ціннісні орієнтири реалізуються не лише через зміст, а й через методичний апарат. Завдання спрямовані на розвиток критичного мислення, уміння аргументувати, аналізувати джерела і формулювати власну позицію. Діяльнісний характер навчання відповідає компетентнісному підходу, закладеному у Державному стандарті базової середньої освіти (2020), і дозволяє учням не просто засвоювати знання, а привласнювати цінності через власний досвід. Такий підхід узгоджується з сучасними дослідженнями громадянської освіти, які підкреслюють значення активної участі та практичного досвіду для формування громадянських компетентностей [1].

Методична концепція підручника орієнтована на перетворення учня з об'єкта навчання на суб'єкта пізнавальної діяльності. Робота з історичними джерелами, участь у дискусіях, виконання дослідницьких і проектних завдань сприяють формуванню здатності самостійно осмислювати історичні явища і співвідносити їх із сучасністю. У такий спосіб реалізується одна з ключових ідей Хартії – активна і відповідальна позиція особистості.

Практичний потенціал підручника полягає у можливості цілеспрямованого формування національної і громадянської ідентичності через інтеграцію історичного змісту і ціннісних орієнтирів. Використання порівняльних завдань, аналізу джерел і проєктної діяльності дозволяє учням встановлювати зв'язки між минулим і сучасністю, усвідомлювати тяглість цінностей і їх актуальність у сучасних умовах. Залучення цифрових ресурсів підсилює ці можливості, хоча їх потенціал потребує подальшого системного використання.

Отже, підручник з історії України для 8 класу постає не лише як засіб навчання, а як інструмент формування ціннісної картини світу учнів. Ідеї Української хартії вільної людини інтегровані в його зміст і методику не як зовнішній компонент, а як внутрішня логіка відбору і інтерпретації матеріалу. Через образ козака як вільної людини, Гетьманщину як форму державності та міжнародну діяльність українських діячів як прояв суб'єктності формується цілісне уявлення про українську ідентичність.

У сучасних умовах такий підручник виконує не лише освітню, а й суспільну функцію, сприяючи формуванню покоління, здатного усвідомлювати цінність свободи, відповідальності та державності. Його використання в освітньому процесі створює передумови для поєднання історичної освіти з громадянською, що є необхідною умовою розвитку демократичного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гупан Н., Ремех Т., Серова Г. Розвиток громадянської активності та патріотизму учнів на уроках предметів і курсів громадянської та історичної освітньої галузі : методичні рекомендації. [Електронне видання] / Н.Гупан, Т.Ремех, Г.Серова. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2024. 133 с. URL: <https://undip.org.ua/library/rozvytok-hromadianskoi-aktyvnosti-ta-patriotyizmu-uchniv-na-urokakh-predmetiv-i-kursiv-hromadianskoi-ta-istorychnoi-osvitnoi-haluzi-metodychni-re>
2. Історія України: підруч. для 8 класу закладів загальної середньої освіти / О.І. Помегун, Н. М. Гупан, О. В. Дудар. К.: Видавничий дім «Освіта», 2024. 208 с.
3. Українська Хартія вільної людини. URL: <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoji-liudyny>

Дем'янюк Ольга Борисівна,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних
економічних відносин
Західноукраїнського національного
університету, м. Тернопіль

ГЛОБАЛЬНІ ОРІЄНТИРИ БОГДАНА ГАВРИЛИШИНА ДЛЯ ПОВОЄННОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ ТА ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Сучасний етап розвитку України, позначений наслідками повномасштабної війни, актуалізує потребу у пошуку стратегічних орієнтирів для повоєнної реконструкції та зміцнення демократичних інститутів. Відбудова країни охоплює не лише відновлення зруйнованої інфраструктури, а й глибоку трансформацію системи державного управління, економічних механізмів та суспільних цінностей. У цьому контексті особливої ваги набуває інтелектуальна спадщина Богдана Гаврилишина – видатного українського економіста, футуролога, громадського діяча та багаторічного члена Римського клубу.

У фундаментальній праці «До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє» Б. Гаврилишин [1] розробив концепцію оцінювання ефективності суспільств, яка пояснює, чому одні країни досягають високого рівня добробуту, соціальної стабільності та інноваційного розвитку, тоді як інші стикаються з економічною неефективністю, політичною нестабільністю та соціальними конфліктами.

Ефективне суспільство – це таке суспільство, яке здатне: забезпечувати високий і стійкий рівень матеріального добробуту населення; створювати умови для самореалізації особистості; підтримувати соціальну справедливість і суспільну згуртованість; адаптуватися до технологічних і геополітичних змін; раціонально використовувати природні, фінансові та людські ресурси; формувати демократичні та відповідальні інститути влади [1, с. 19-20]. Тобто, ефективність суспільства розглядається не лише через призму економічного

зростання, а як комплексна характеристика здатності країни забезпечувати гармонійний розвиток людини, держави та економіки.

Оснoву концепції становить взаємодія трьох структурних компонентів: суспільних цінностей, політичних інституцій та економічної системи [1, с. 21-23]. На думку Б. Гаврилишина, саме гармонійне поєднання цих складових забезпечує високий рівень добробуту, стабільності та здатності держави адаптуватися до глобальних змін. Концепція ефективності суспільств ґрунтується на ідеї структурної сумісності: якщо цінності суспільства узгоджуються з політичними та економічними механізмами, виникає синергетичний ефект, що забезпечує високу продуктивність, інноваційність і стійкість країни до зовнішніх викликів

Учений наголошував, що найуспішнішими є ті країни, де домінують цінності відповідальності, довіри, свободи та солідарності. Б. Гаврилишин вважав, що саме система цінностей визначає поведінку громадян, бізнесу та державних інституцій. Він виокремлював три узагальнені типи цінностей [1, с. 35-44]: індивідуалістично-конкурентні – орієнтовані на особистий успіх, конкуренцію та матеріальні досягнення; групово-кооперативні – базуються на довірі, солідарності, співпраці й відповідальності та егалітарно-колективістські – акцентують на рівності та сильній ролі держави

Такі суспільства здатні створювати інклюзивні політичні інститути, забезпечувати верховенство права та формувати соціально орієнтовану ринкову економіку. Ці положення є надзвичайно актуальними для України, оскільки післявоєнна реконструкція має передбачати не лише відновлення фізичної інфраструктури, а й модернізацію державного управління, посилення підзвітності влади та утвердження культури громадянської відповідальності.

На думку Б. Гаврилишина, найвищу ефективність забезпечують суспільства, у яких переважають групово-кооперативні цінності, що сприяють формуванню довіри, партнерства та громадянської активності. В умовах війни українське суспільство продемонструвало високий рівень горизонтальної самоорганізації, волонтерства та громадянської мобілізації. Саме ці риси

можуть стати основою для формування нової моделі суспільного розвитку після завершення війни.

Б. Гаврилишин вважав, що фундаментом ефективного суспільства є демократична політична система, заснована на довірі, підзвітності влади та активній участі громадян у прийнятті рішень [1, с. 48-58]. Для повоєнної України це означає необхідність посилення інституційної спроможності держави, розвитку місцевого самоврядування, утвердження верховенства права та мінімізації корупційних практик. Учений неодноразово підкреслював, що демократія є не лише формою правління, а способом організації суспільства, де громадяни відчувають відповідальність за державу та готові брати участь у її розвитку.

У книзі «Залишаюсь українцем» [2] Б. Гаврилишин підкреслював, що майбутнє України залежить від здатності її громадян мислити глобально, діяти професійно, будувати державу на засадах свободи й гідності та формувати нову політичну культуру з відповідальними лідерами. Він наголошував, що держава не може бути ефективною без професійної еліти, яка орієнтується на довгострокові національні інтереси, а не на короткострокову політичну вигоду. У післявоєнний період це положення набуває особливого значення, оскільки реконструкція країни вимагатиме стратегічного планування, компетентного управління та ефективної взаємодії з міжнародними партнерами.

Важливим аспектом спадщини Б. Гаврилишина є його глобальне бачення ролі України у світі. Він розглядав Україну як потенційно впливову європейську державу, здатну інтегруватися до міжнародних економічних і політичних структур. У сучасних умовах це означає, що повоєнна реконструкція повинна здійснюватися відповідно до європейських стандартів прозорості, інклюзивності та сталого розвитку. Європейська інтеграція у цьому контексті постає не лише геополітичним вибором, а механізмом модернізації інституцій і демократичного оновлення держави.

Б. Гаврилишин також акцентував увагу на розвитку людського капіталу як основи конкурентоспроможності країни. Він вважав, що інвестиції в освіту,

науку та формування нового покоління лідерів є ключовою умовою довгострокового розвитку. Для України післявоєнного періоду це означає необхідність підтримки освітніх реформ, розвитку інноваційної економіки та створення умов для повернення людського потенціалу, втраченого через війну та міграцію.

Особливе значення для сучасної України має висновок Б. Гаврилишина про те, що трансформація суспільства починається зі зміни цінностей. У післявоєнний період Україна потребуватиме нового покоління лідерів, здатних поєднувати патріотизм із глобальною компетентністю, стратегічним мисленням та високими етичними стандартами.

Ідеї Богдана Гаврилишина формують цілісну концептуальну основу для осмислення повоєнної реконструкції та демократичного розвитку України. Його праці дозволяють розглядати відбудову держави не лише як економічний процес, а як масштабну суспільну трансформацію, що передбачає зміну цінностей, зміцнення демократичних інститутів, розвиток людського капіталу та інтеграцію України до глобального демократичного простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гаврилишин Б. *До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: доповідь Римський клуб*. Київ: Пульсари, 2009. 248 с. URL: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/89/HavrylyshynMaps.pdf>
2. Гаврилишин Б. *Залишаюсь українцем: спогади*. Київ: Пульсари, 2011. 288 с. URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e5/Havrylyshyn_Zalyshajus_ukrajincem.pdf

УДК 37.015.3:355.01

Джеджула Олена Михайлівна,
доктор педагогічних наук, професор
Вінницького національного аграрного
університету, м. Вінниця

МЕНТАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ ТА СТРАТЕГІЇ ПІДТРИМКИ

Сучасні умови функціонування системи освіти України визначаються впливом воєнних дій, що спричиняють суттєві зміни в організації освітнього

процесу та безпосередньо впливають на психоемоційний стан його учасників. У цих умовах особливої актуальності набуває проблема збереження та підтримки ментального здоров'я здобувачів освіти, педагогів і керівників закладів освіти.

Ментальне здоров'я розглядається як стан психологічного благополуччя, що забезпечує здатність особистості ефективно функціонувати, адаптуватися до змін та протистояти стресовим впливам. В умовах війни відбувається посилення негативних психоемоційних факторів, серед яких провідне місце займають тривожність, страх, емоційне виснаження та соціальна ізоляція [5, 7].

Важливість ментального здоров'я нації визнається на державному рівні. Концепція розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року» (затверджена розпорядженням КМУ від 27.12.2017 №1018-р) визначає державну стратегію реформування системи психічного здоров'я в Україні. Її суть полягає в комплексному переході від застарілої, переважно інституційної моделі допомоги до сучасної, людиноцентричної та інтегрованої системи підтримки психічного здоров'я [3]. Концепція розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року має безпосередній і системний зв'язок із питанням збереження ментального здоров'я учасників освітнього процесу, особливо в умовах війни. Її ключова ідея полягає у переході від лікувальної моделі психіатричної допомоги до профілактичної, людиноцентричної та інтегрованої системи підтримки психічного благополуччя населення. У цьому контексті освіта визначається одним із базових середовищ реалізації державної політики у сфері психічного здоров'я, оскільки саме заклади освіти охоплюють більшість дітей, молоді та значну частину дорослого населення, які перебувають у зоні підвищеного психоемоційного навантаження. В умовах війни значення цієї Концепції суттєво зростає, адже вона створює нормативну та організаційну основу для реагування на масові стресові та травматичні стани, що виникають у здобувачів освіти, педагогів і керівників закладів освіти. Реалізація її положень в освітньому середовищі проявляється через розвиток психологічних служб, впровадження програм психосоціальної підтримки, формування навичок стресостійкості та саморегуляції, а також

створення безпечного та підтримувального освітнього простору. Таким чином, Концепція виступає стратегічною основою, яка забезпечує інтеграцію питань ментального здоров'я в освітній процес і сприяє формуванню психологічної стійкості суспільства в умовах сучасних кризових викликів.

Важливим у цьому аспекті є досвід Євросоюзу. У Європейському Союзі проблема ментального здоров'я вирішується як пріоритет політики охорони здоров'я, освіти та соціального розвитку, із переходом до профілактичної та громадоорієнтованої моделі допомоги. Зокрема, у школах і університетах ЄС активно впроваджують психологічну освіту для учнів, заняття з соціально-емоційного навчання (SEL), обов'язкову роботу шкільних психологів, програми боротьби з булінгом. Наприклад, у Фінляндії та Швеції ментальне здоров'я є частиною навчальних програм [8, 9].

Отже, у країнах Європейського Союзу проблема ментального здоров'я розглядається як один із ключових пріоритетів соціальної, освітньої та медичної політики, що базується на комплексному та профілактичному підході. Відповідно до сучасних стратегій ЄС, зокрема "EU Comprehensive Approach to Mental Health" та ініціатив у межах програми EU4Health, психічне здоров'я трактується як невід'ємна складова загального добробуту людини, що впливає на якість життя, освіту, продуктивність праці та соціальну стабільність. Основний акцент у європейських країнах зроблено на профілактиці психічних розладів, ранньому виявленні емоційних труднощів та розвитку навичок психологічної стійкості ще з дитячого віку. У системі освіти це реалізується через впровадження програм соціально-емоційного навчання, розвиток емоційної грамотності, системну роботу шкільних психологів та реалізацію заходів із запобігання булінгу й емоційному насильству. Важливою складовою є забезпечення доступності психологічної допомоги, що включає безкоштовні або частково фінансовані консультації, кризові служби підтримки, онлайн-платформи психологічної допомоги та інтеграцію психічного здоров'я у первинну медичну допомогу. Окрему увагу в ЄС приділяють процесу деінституціалізації, який передбачає перехід від великих психіатричних

закладів до громадоорієнтованих моделей підтримки, що базуються на роботі з людиною в її соціальному середовищі. Також активно впроваджуються програми підтримки психічного здоров'я на робочих місцях, спрямовані на запобігання професійному вигоранню та забезпечення балансу між роботою і особистим життям. Таким чином, у Європейському Союзі формується цілісна система, у якій ментальне здоров'я інтегрується в усі сфери суспільного життя, а основним принципом є перехід від реактивної моделі лікування до превентивної моделі підтримки та розвитку психологічного благополуччя населення.

Особливу вразливість демонструють здобувачі освіти, оскільки їх психіка перебуває на етапі формування, а освітній процес супроводжується постійними змінами форм навчання, перервами та загрозами безпеці [1, 4]. Водночас педагогічні працівники зазнають професійного вигорання, пов'язаного з підвищеним навантаженням, необхідністю адаптації до дистанційного навчання та відповідальністю за психологічний стан здобувачів освіти [2].

У цьому контексті важливу роль відіграє освітнє середовище, яке має трансформуватися у простір психологічної безпеки, підтримки та довіри. Одним із ключових чинників такої трансформації є впровадження цінностей Української хартії вільної людини, серед яких особливе значення мають гідність, свобода, відповідальність і солідарність. Саме ці цінності сприяють формуванню психологічної стійкості особистості та здатності долати кризові ситуації.

Ефективна підтримка ментального здоров'я передбачає реалізацію комплексних стратегій на різних рівнях. Можна виокремити три основні напрями підтримки ментального здоров'я: індивідуальні стратегії; групові стратегії; інституційні стратегії.

Індивідуальні стратегії передбачають:

- розвиток навичок саморегуляції;
- дихальні та релаксаційні практики;
- ведення щоденника емоцій;

- підтримка фізичної активності;
- обмеження інформаційного перевантаження.

Групові стратегії мають значний потенціал під час проведення навчальних занять:

- групові обговорення та підтримка;
- психологічні тренінги;
- створення безпечного простору для висловлення емоцій;
- розвиток культури взаємодопомоги.

Інституційні стратегії вимагають адміністративних заходів:

- впровадження програм психологічної підтримки;
- підготовка педагогів до роботи в кризових умовах;
- залучення психологів до освітнього процесу;
- адаптація навчального навантаження;
- формування політики психічного здоров'я в закладах освіти.

На індивідуальному рівні важливим є розвиток навичок саморегуляції, управління емоціями та формування позитивного мислення. На груповому рівні доцільним є створення безпечного комунікативного середовища, організація груп підтримки та проведення психологічних тренінгів. На інституційному рівні необхідним є впровадження програм психосоціальної підтримки, підвищення психологічної компетентності педагогів, а також забезпечення доступу до кваліфікованої психологічної допомоги.

Важливим ресурсом у подоланні наслідків воєнного стресу виступає психологічна стійкість (резильєнтність), яка забезпечує здатність особистості адаптуватися до складних умов, зберігати внутрішню рівновагу та відновлюватися після травматичних подій. Формування резильєнтності можливе за умови підтримки соціальних зв'язків, розвитку критичного мислення та орієнтації на позитивні життєві цінності.

Отже, збереження ментального здоров'я учасників освітнього процесу в умовах війни є важливим завданням сучасної освіти, що потребує системного

підходу, інтеграції психологічної підтримки в освітній процес та орієнтації на ціннісні засади розвитку особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку. Київ: Академвидав, 2012.
2. Кокун О. М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця. Київ: Інститут психології НАПН України, 2012.
3. Концепція розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року: розпорядження КМУ від 27.12.2017 № 1018-р.
4. Максименко С. Д. Психологія особистості. Київ: Центр учбової літератури, 2008.
5. Міністерство освіти і науки України. Організація освітнього процесу в умовах воєнного стану: методичні рекомендації. Київ, 2022.
6. Панок В. Г. Психологічна служба системи освіти України. Київ: Ніка-Центр, 2017.
7. Титаренко Т. М. Психологія життєвих криз особистості. Київ: Либідь, 2004.
8. UNICEF. Mental Health and Psychosocial Support in Emergencies. 2020.
9. World Health Organization. Mental health in emergencies. 2019. URL: <https://www.who.int>

УДК 37.018

о. Теодор (Дутчак Ігор Ярославович),
ЧСВВ, вчитель предметів духовно-морального спрямування та вихователь Бучацького ліцею ім. Святого Йосафата, християнський психолог, консультант із кризової психології, член Української Асоціації Християнської психології, член громадської організації «Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів із духовно-морального виховання», м. Бучач Тернопільської області

ЯК ВИХОВАТИ СПРАВЖНЮ ЛЮДИНУ: ПРАКТИЧНЕ ВПРОВАДЖЕННЯ ЦІННОСТЕЙ ХАРТІЇ У ШКІЛЬНОМУ ЖИТТІ

Сьогодні школа покликана не лише передавати знання, але й формувати особистість – людину, здатну мислити, жити у свободі, правді та відповідальності. УХВЛ нагадує нам, про повагу до людської гідності та дає розуміння, що таке справжня свобода та людяність. Виховання починається з гідності. Справжня людина усвідомлює власну гідність і поважає гідність іншого. Школа має бути простором, де дитина вчиться бачити в собі й ближньому образ Божий та цінність кожної особи.

Завдання школи – навчити дітей не лише прав, а й обов’язків. Школа має виховувати не лише успішних, а й добрих людей. Справжній успіх освіти – це молода людина, яка вміє любити, служити, відповідально діяти і творити добро для інших. Виховувати справжню людину – означає сіяти в її серці справжні цінності, які допоможуть їй бути вільною, гідною, відповідальною.

Духовно-моральне виховання бере свій початок із перших років життя. Тому перед батьками і педагогами постає ключове завдання: забезпечити дитину позитивними емоціями з раннього віку та сприяти розвитку в ній добрих почуттів [1]. Ліцей ім. Св. Йосафата – це духовно-освітній центр, який активно впроваджує принципи УХВЛ у щоденній роботі. Головна місія ліцею полягає у всебічному формуванні високоінтелектуальних особистостей та вихованні відданих патріотів України, що керуються християнськими цінностями [2]. Тут формується критичне та позитивне мислення учнів, лідерські якості свідомого українця, патріота, вільної людини, яка здатна нести відповідальність за власне і життя своєї сім’ї, громади і країни. Дані цінності реалізуються через власний приклад, взаємоповагу, партнерські стосунки, довіру, взаємодопомогу. Працівники ліцею змінюються самі, готують молоде покоління до формування українського демократичного свідомого суспільства та використовують у своїй праці модель компетентного вчителя.

Виховання на християнських цінностях завжди було і залишається пріоритетним у освітньому середовищі ліцею, а реформи, спрямовані на підвищення виховного потенціалу освітнього середовища, додають впевненості і надії на виховання компетентного і духовно-морального українця.

У Бучацькому ліцеї ім. Св. Йосафата розроблена модель виховання доброї, людяної, творчої, комунікативної, сильної, здорової, етично і морально та духовно-зрілої особистості, наповненої любов’ю і здатної нею запалити інших. Вихованців бачать майбутніми лідерами, здатними послужити і поділитись найвищою мудрістю любові до Бога і людей. Як показує досвід, цей заклад освіти виховує людей, які несуть цінність любові до Бога і людини, правди і свободи, посвятивши їм навіть своє життя.

Буцацький ліцей ім. Св. Йосафата – простір формування особистості, а не лише здобуття знань. Освітній процес у ліцеї покликаний не тільки навчати, а й виховувати людину гідності, свободи та відповідальності. Саме це єднає місію ліцею з цінностями УХВЛ. Ліцей те місце, де через знання, молитву і приклад сіються добрі зерна, з яких виростає справжня вільна людина. Цінності, зафіксовані в Хартії, набувають особливої актуальності, оскільки вони пропагують ключові чесноти для молоді: відповідальність, самостійність суджень, наполегливість, патріотизм і любов до Батьківщини, єдність у політичних рішеннях та почуття власної гідності.

Один із авторів Української Хартії вільної людини, Блаженніший Кардинал Любомир Гузар дуже тепло говорив про сучасну молодь: «Молодь хоче чогось постійного і вартісного. Молоді люди готові діяти, але їм важко себе знайти». Оскільки Буцацький ліцей ім. Св. Йосафата є унікальним, бо діти не тільки навчаються, але і проживають, то персонал закладу змушений взяти на себе усю відповідальність за виховання здобувачів освіти, оскільки діти вдома бувають нечасто, багато батьків перебувають на заробітках за кордоном, отже, і праці на цій ниві прикладається більше уваги, ніж у звичайних школах.

Ніщо так не впливає на успіх, радість, як спільна творча робота всіх учасників освітнього процесу. Вихователі тісно співпрацюють з отцями-духівниками, адміністрацією ліцею, класними керівниками, вчителями, бібліотекарем, практичним психологом, активно долучаються до проведення виховних заходів у рамках впровадження Української Хартії вільної людини.

Впродовж 30 років функціонування ліцею склалися традиції, які формують духовну, патріотичну культуру учнів, виховують національну та релігійну свідомість. Тому, коли перед педагогами постало питання впровадження та популяризації цінностей Української Хартії вільної людини, це не стало чимось новим чи невідомим, адже від часу створення закладу освіти, тут активно формуються всі цінності, закладені у Хартії вільної людини.

Дотримання орієнтирів Хартії сприяло проведенню виховних та позакласних заходів, діяльності гуртків, впровадженню моральних та

патріотичних цінностей засобами уроків історії, пластовими зборами (це товариство активно діє у ліцеї).

Велика кількість заходів щодо впровадження УХВЛ відповідно до плану заходів була проведена під час проведення предметних тижнів, а саме:

– «Рідна мова чиста як роса» (тиждень української мови та літератури (Новела «Бути українцем»));

– «Без мови немає народу, як сонця, без сяйва й тепла» (тиждень української мови та літератури (Новела «Бути українцем», «Мислити»));

– «Подорож океаном рідної мови» (тиждень української мови та літератури (Новела «Бути українцем», «Мислити»));

– «Турнір юних правознавців» (тиждень історії та правознавства (Новела «Бути українцем», «Мислити»));

– Інтелектуальне шоу «Чи знаєш ти античність?» (тиждень зарубіжної літератури (Новела «Мислити»));

– Біблійні мотиви на уроках світової літератури (Новела «Любити»);

– Шмуель Йосеф Агнон – нобеліат із Бучача (Новела «Бути українцем», «Бути вільною людиною»);

– «Генетично модифіковані організми – за і проти» (тиждень хімії та біології (Новела «Бути господарем», «Мислити»)). Важливо підкреслити, що духовне виховання є дуже важливим та є фундаментом вільної особистості. Ліцей ім. Св. Йосафата має особливу місію – поєднувати академічну освіту з християнським формуванням. Лише людина, яка має внутрішній духовний стрижень, здатна бути по-справжньому вільною. Україна потребує не лише освічених, а передусім морально сильних, духовно зрілих і відповідальних людей. Саме тому впровадження цінностей УХВЛ у шкільне життя є внеском у розбудову держави. Духовно-моральне виховання в контексті діяльності Бучацького ліцею ім. Св. Йосафата виступає ефективним інструментом формування гармонійно розвиненої особистості, що здатна відповідально і свідомо будувати своє життя, сприяти розвитку суспільства та збереженню культурної і духовної спадщини.

УХВЛ має бути не тільки документом, а стилем життя школи! Її цінності мають ставати щоденною культурою школи: у способі спілкування, у ставленні до праці, у вирішенні конфліктів, у спільній відповідальності за шкільну спільноту. Шкільне середовище має відображати цінності Хартії і переживати їх на практиці:

- Через культуру діалогу;
- Через участь в шкільному самоврядуванні;
- Через волонтерство та служіння;
- Через силу молитви та підтримку один до одного.

Варто пам'ятати, що жодна програма не замінить живого прикладу. Якщо в школі панує довіра, взаємоповага, доброзичливість і справедливість, то УХВЛ уже втілюється – не на папері, а в серцях! УХВЛ стає живою тоді, коли школа перетворюється на простір, де діти вчаться не лише знати, а й жити цінностями.

УХВЛ потрібна в школі як дороговказ, щоб освіта формувала не лише успішних учнів, а справжніх людей. Щоб учні вчилися жити у свободі та відповідальності, щоб поєднати освіту з духовними та моральними основами. Тому впроваджуймо УХВЛ в школі для того, щоб через навчання і виховання формувати вільну, гідну, відповідальну людину, яка здатна любити Бога, ближнього і Україну. «Бо без духовних цінностей свобода стає порожньою, а знання – безплідним». А школа має формувати духовно зрілу й морально відповідальну особистість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Духовно-моральне виховання дітей та молоді на християнських цінностях. URL: <https://tsinnosti.com/>
2. Бучацький лицей ім. Святого Йосафата. URL: <https://collegium.osbm.info/about/history.html>
3. Бабій Н. Сіємо зерна добра та любові. Київ 2014, 62.
4. Гуров С. Сутність і проблеми виховання духовно-моральних цінностей // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. Вип. 4. 2019. 33–41.
4. Жуковський В. М та ін. Духовні і моральні основи в житті людини: навчальний посібник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ 2023, 16.
5. Плівачук К.В. Духовно-моральне виховання учнівської молоді як умова ціннісного становлення особистості.

Зісельс Йосиф Самуїлович,

в.о. головуючого Ініціативної групи «Першого грудня», виконавчий співпрезидент Асоціації єврейських організацій і общин України, віцепрезидент Конгресу національних громад України, м. Київ

САМООБМЕЖЕННЯ ТА САМОПОЖЕРТВА

Якщо ми розуміємо, що ця війна дуже надовго, чи готуємо ми своїх дітей та онуків (і хлопців, і дівчат) до ймовірної воєнної служби?

За моїм суб'єктивним баченням, Україна знаходиться всередині екзистенційної, міжцивілізаційної війни, яка, на жаль, вже майже чотири роки розгортається на теренах нашої країни.

Екзистенційна війна – це війна, яка обумовлена не стільки економічними або географічними випадковими, спонтанними обставинами і якої можна було уникнути в той чи інший момент нашої історії. Ні, ця війна детермінована нашим історичним вибором після набуття незалежності, глибокими історичними причинами і, як результат, – нашими новими колективними цінностями, нашою новою колективною ідентичністю.

Війна, що почалася у 2014 році, як суто імперіалістична, у другій половині 2022 року трансформувалася поступово у міжцивілізаційну війну, коли у світі сформувалися дві коаліції. З одного боку проти України почала «воювати» агресивна частина авторитарної цивілізації: імперіалістичній росії почали активно допомагати Північна Корея, Китай, Іран, Сирія, Білорусь, Куба, Венесуела та інші. Водночас з другого боку за Україну виступила демократична цивілізація, яка й досі допомагає нам протистояти зовнішній агресії.

Наявність двох потужних масивів країн та народів обумовлює, як похідну, наявність двох величезних цивілізаційних ресурсів – людських, економічних, фінансових, політичних та воєнних, масштаби яких оцінити майже неможливо.

У результаті жорсткої взаємодії двох згаданих цивілізацій утворилася глобальна, системна, динамічна рівновага між ними, проекція якої

спостерігається також і на фронті – у вигляді квазістабільної лінії зіткнення, яка вже три роки відображає неможливість жодної із сторін швидко закінчити цю війну.

Зазначена глобальна рівновага з очевидністю вказує на те, що тільки чинники величезної потужності, співмірні з тими, що утворили рівновагу, можуть перевести цю рівновагу на новий шабель, ближчий до реалізації національних інтересів України.

Зусилля країн демократичної цивілізації закінчити війну дипломатичним шляхом стикаються з небажанням іншої – агресивної сторони дозволити народам та країнам вільно обирати свій шлях розвитку і переходити еволюційно від авторитарної до демократичної цивілізації.

Умови для сталого миру можливі тільки тоді, коли навколо України або утвориться коло демократичних країн за рахунок колапсу росії, або коли Україна стане настільки сильною, що будь-яка спроба порушити її суверенітет та незалежність зустрічатиме потужний та руйнівний спротив та відкидатиме агресора у глибину його території.

Я переконаний, що у найближчі десятиріччя зазначені вище країни авторитарної цивілізації за визначенням не зможуть стати демократичними, що виключає повністю перший варіант здобуття миру.

Залишається тільки другий шлях – безмежне, постійне посилення демократичної цивілізації, передусім України, новий формат «холодної війни», який за аналогією з «холодною війною» 1950-80-х років забезпечуватиме умовний паритет сил та відповідну стабільність у світовому просторі.

Перед тим як звернутися до міжнародної спільноти із зазначеним переконанням посилити спротив агресивній автократії, вважаю за потрібне звернутися до усіх громадян України, де б вони не проживали, з риторичним питанням: чи усі ми робимо максимум для нашої перемоги?

За опосередкованими, приблизними підрахунками, лише 30% українських повнолітніх громадян зосереджені повністю чи значною мірою на діяльності, спрямованій на перемогу України. Не змінившись самі, чи маємо ми моральне

право закликати громадян інших країн віддавати нашій спільній перемозі більше, ніж віддаємо ми? Війна майже не змінила умови, достаток, комфорт життя у більшості громадян. Кожен з нас має відповісти собі на важливе запитання: чи обмежив він особисті, сімейні, корпоративні потреби настільки, щоб максимально позитивно впливати на українську перемогу і завдяки цьому – жити в мирі зі своїм сумлінням.

Такі війни, як наша, не виграються на обмеженій «економії» власного, а виключно на максимальному самообмеженні своїх, сімейних та корпоративних інтересів. Тільки обмеживши себе, ми можемо пожертвувати решту Україні. Самопожертва, до якої я закликаю, складається з усіх складових – нашого часу, енергії, здібностей, уваги і якщо потрібно, як це роблять наші воїни на фронті, здоров'я та життя.

Один із потужних ресурсів, який ми з вами можемо (хоч це не просто) створити разом – людський ресурс. Еволюція України за 34 роки з моменту набуття незалежності вже змінила нас настільки, що ми змогли зупинити росію. Це зусилля саме тих 30% дорослих громадян, які вже жертвують різними аспектами свого життя заради України, це саме вони утворюють громадянське суспільство, яке з 2014 року і до сьогодні делегувало своїх найкращих синів та дочок добровольцями на фронт. Але навіть такого потужного ресурсу не вистачає нам для перемоги.

Тому і постало перед нами запитання, яке винесене у підзаголовок звернення. Чи готуємо ми своїх дітей та онуків (хлопців та дівчат) до ймовірної воєнної служби. Ховатися самим і ховати дітей та онуків від ЗСУ – це недалекоглядний і нерозумний шлях. Багато воїнів, передусім добровольців, загинули, зокрема, й тому, що при дуже високій мотивації не були професійно готові до реальних потужних бойових дій. Служба у ЗСУ, як і відповідна попередня військова підготовка з дитячого віку, вчить передусім виживанню у бойових умовах, а вже після цього – знищенню ворога.

Наскільки це можливо, Україна повинна поступово перетворюватися у мілітарну державу. Якщо перед наступними агресіями росії нас буде не 30%, а

50-60-70%, це й створить дуже потужний чинник, який, без сумнівів, позитивно впливатиме на українську перемогу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Зісельс Й.С. Самообмеження та самопожертва. URL:
<https://www.nas.gov.ua/storage/editor/files/svitoglyad-1-2026-dlya-saitu.pdf>

УДК 159.92

Кавецький Віктор Євгенович,
кандидат педагогічних наук, доцент, в.о.
завідувача кафедри педагогіки і
психології та інклюзивної освіти
Тернопільського обласного комунального
інституту післядипломної педагогічної
освіти, м. Тернопіль

ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ПЕДАГОГА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ІДЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ

Успішне виконання освітніх завдань залежить від багатьох чинників, одним із найважливіших є ефективна діяльність педагога, яка, зі свого боку, залежить від спрямованості вчителя, суб'єктивного відчуття повноцінної особистісної і професійної самореалізації. Тому важливо створити умови для формування психологічного благополуччя педагога, який, відповідно, забезпечить комфорт для інших учасників освітнього процесу.

Виокремлюють два основних підходи до розуміння психологічного благополуччя: гедоністичний та евдемоністичний. У першому визначають такі складові благополуччя як щастя, позитивний афект, задоволеність життям, суб'єктивне благополуччя. Евдемоністичний підхід базується на тезі, що особистісне зростання – головний та необхідний аспект благополуччя, яке визначається у повноті самореалізації людини [4]. Для більшості педагогів ближчим є евдемоністичний підхід, оскільки можливість реалізувати свій творчий потенціал, педагогічний хист є запорукою позитивних емоцій і благополуччя вчителя.

Однією з найпопулярніших моделей благополуччя в контексті евдемоністичного підходу є модель К. Ріфф, що включає шість компонентів:

- самоприйняття, яке полягає в позитивному ставленні до себе;
- особистісне зростання, яке вказує на те, що у людини є відчуття постійного розвитку;
- мета в житті, про наявність якої можна казати тоді, коли людина має цілі в житті та почуття спрямованості;
- позитивні стосунки з іншими, що позначають тепло та довіру у взаєминах, здатність до емпатії та близькості;
- управління навколишнім середовищем, яке включає здатність контролювати складний масив зовнішньої діяльності та ефективно використовувати можливості відповідно до своїх потреб;
- автономія, яка означає здатність чинити опір соціальному тиску і регуляцію поведінки зсередини; вміння оцінювати себе за особистими мірками [4].

Зіставлення цих чинників з складовими Української хартії вільної людини фіксує разючу схожість. Так, в УХВЛ акцент також робиться на свободі людини: «Усі люди створені вільними. Саме це найвагоміше право людини, отримане кожним/кожною від народження, визначає суть нашої цивілізації. Бути вільною людиною – це не лише зовнішня ознака, яка об'єднує усіх нас за правами, але й внутрішній духовний вибір. Невільна людина не здатна бути ані щасливою, ані захищеною, ані впевненою у своєму майбутньому» [3]. Така складова психологічного благополуччя як наявність позитивних стосунків з іншими відповідає позиції любити, що означає бажати ближньому добра, відповідно до УХВЛ у понятті «любов» виокремлюється національний, соціальний і культурний смисл. Чинники, пов'язані із знаходженням сенсу свого буття, самоприйняття і особистісного зростання зіставні з положеннями УХВЛ про необхідність мислити, бути господарем і лідером. Складова управління навколишнім середовищем відповідає ідеям УХВЛ про необхідність бути активним громадянином відкритого суспільства,

учасником демократичної спільноти тощо.

В основі створення умов для забезпечення психологічного благополуччя людини лежать принципи гуманістичної психології, до яких відносять такі:

- принцип розвитку, який означає, що людина постійно прагне до нових цілей, самовдосконалення завдяки наявності у неї природжених потреб, бажання до самореалізації, потреби у самоактуалізації, бажання здійснювати безперервний поступальний розвиток;
- принцип цілісності, що дозволяє розглядати особистість як складну, відкриту систему, спрямовану на реалізацію усіх своїх потенцій;
- принцип гуманності, який означає, що людина за своєю природою є доброю і вільною;
- принцип цільового детермінізму, який передбачає вивчати особливості особистості в аспекті орієнтації людини на майбутнє, тобто з точки зору її очікувань, цілей і цінностей;
- принцип активності, що дозволяє прийняти суб'єкта як самостійно мислячу і діючу істоту, у житті якої інша людина (наприклад, психотерапевт) може відігравати роль підтримуючого, безумовно підтримуючого, створюючого сприятливі умови для її розвитку;
- принцип неекспериментального дослідження особистості ґрунтується на ідеї цілісності і, відповідно, неможливості адекватного вивчення особистості за окремими фрагментами, оскільки система (а саме такою і є особистість) найчастіше має якості, які не властиві окремим її частинам.
- принцип репрезентативності означає, що ціль і об'єкт дослідження в гуманістичній психології збігаються, оскільки завдання вивчення нормально і повноцінно функціонуючої людини реалізується на вибірці здорових, самореалізуючих особистостей [2].

Реалізація цих принципів гармонійно поєднується з дотриманням ідей, що є наріжними каменями УХВЛ:

Перше. Відповідальність за своє життя, а отже, його успіх, добробут і

щастя нікому не може бути переданою. Ми самі несемо відповідальність за себе.

Друге. Мораль і духовні цінності не можуть бути відкладеними на завтра. Вони завжди потрібні сьогодні.

Третє. Ми будемо те, що уявляємо, а отже, від глибини, масштабу і творчого хисту нашої уяви залежить наше майбутнє [3].

В основі і принципів гуманістичної психології і постулатів УХВЛ лежить ідея цілісної вільної і самодостатньої особистості, яка здатна взяти відповідальність за своє життя і реалізувати творчий потенціал задля свого добробуту і добробуту інших, що є важливими цінностями для освітянина. Задля збереження психічного здоров'я і розвитку благополуччя, а відтак і підвищення професійної ефективності педагогів рекомендують дотримуватися таких позицій:

- формування віри у Бога, вищі сили, Всесвіт, дива та пошук сенсу власного життя як джерела внутрішньої стійкості;
- дотримання здорового способу життя, включаючи якісний сон, збалансоване харчування, регулярну фізичну активність, відпочинок і підтримку себе в різних емоційних станах;
- ефективне використання правил тайм-менеджменту, баланс між працею та відпочинком, складання реалістичних планів, уникнення перенесення робочих завдань додому та здатність перемикатися з професійної діяльності на відпочинок;
- вивчення і застосування релаксаційних методів, дихальні практики для зниження стресу; створення мережі соціальних опор: спілкування з друзями, колегами, обмін досвідом, отримання взаємної підтримки від оточення, що сприяє зміцненню впевненості та посиленню сильних сторін особистості;
- розвиток здатності до адаптації в умовах змін, що сприяє збереженню психологічного благополуччя навіть за несприятливих обставин;
- усвідомлення власних меж, здатність звертатися по допомогу, раціональний розподіл обов'язків і підтримка гармонійного особистісного

балансу;

- розвиток оптимістичного підходу, фокусування на позитивних аспектах життя як засобу подолання стресу та відновлення енергії;
- вміння розпізнавати та керувати власними емоціями, забезпечення конструктивного й екологічного їх вияву, включаючи такі емоції, як радість, гнів, страх чи захоплення;
- запобігання професійному вигоранню шляхом чергування праці та відпочинку, постановка реалістичних цілей і своєчасне поповнення фізичних та психологічних ресурсів, що є особливо важливим для педагогів у складних умовах, зокрема під час війни [1].

До цих рекомендацій варто додати також необхідність зайняти свідому громадянську позицію, брати активну участь в житті суспільства, тим самим створюючи сприятливі умови для формування і власного психологічного благополуччя і благополуччя інших.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондар І., Малкович М. Психологічне благополуччя педагогів закладів дошкільної освіти в умовах війни. *Освітні обрії*. 2024. № 2 (59). С. 85–90. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/obrii/article/view/8927/8942> (дата звернення 07.05.2026).
2. Пенькова О.І. Психологічне благополуччя: теоретичний аналіз проблеми. *Актуальні проблеми психології. Психологія особистості. Психологічна допомога особистості*. 2020. Том 21. №11. С. 327-340.
3. Українська хартія вільної людини URL: <https://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoji-liudynu> (дата звернення 07.05.2026).
4. Яковенко О.В. Психологічне благополуччя як особистісний феномен URL: https://www.researchgate.net/publication/392378801_THE_PROBLEM_OF_PSYCHOLOGICAL_WELL-BEING_IN_PSYCHOLOGY (дата звернення 07.05.2026).

УДК 37.035.6-053.6:355.01

Качуровська Ірина Степанівна,
вчитель історії Ліцею №1 м. Хоростків
Хоростківської міської ради
Тернопільської області

**ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ
ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПОВОЄННОГО
ВІДНОВЛЕННЯ**

Сучасні виклики, спричинені повномасштабною агресією проти України, актуалізували потребу у докорінному переосмисленні підходів до виховання молоді. В умовах війни громадянська освіта та національно-патріотичне виховання перестають бути лише складниками навчального процесу, перетворюючись на фундамент національної безпеки та стійкості суспільства. Особливу роль у цьому контексті відіграє Українська хартія вільної людини (далі – Хартія), яка пропонує цілісну систему орієнтирів для формування відповідальної та духовно зрілої особистості.

Хартія вчить нас, що бути вільною людиною – це не просто мати права, а володіти внутрішнім духовним стрижнем [5, с. 1]. В умовах воєнного стану виховний потенціал Хартії полягає в трансформації страху та невизначеності у свідому психологічну стійкість молоді. Свобода за Хартією – це наша здатність залишатися людьми навіть тоді, коли ворог намагається знищити наш звичний світ. Позашкільна освіта та громадські організації мають унікальний інструментарій для реалізації настанов Хартії, адже вони забезпечують неформальне, практико-орієнтоване навчання, засноване на добровільності та активній дії.

Хартія наголошує на тому, що «бути вільною людиною – це насамперед бути відповідальною людиною» [5, с. 3]. Саме через діяльність гуртків, волонтерських загонів та пластових осередків молодь опановує мистецтво відповідальності за власне життя, громаду та державу. У нашому ліцеї функціонує військово-патріотичний гурток «Сокіл», вихованці якого через активну волонтерську діяльність, краєзнавчу роботу та національно-патріотичні заходи доводять свою готовність бути свідомими і відповідальними господарями власної країни. Гурток є осередком підготовки учнів до всеукраїнської гри «Сокіл» («Джура»), де юнаки та дівчата опановують основи військової справи, козацькі традиції, тактичну медицину та командну взаємодію.

Першою заповіддю Хартії є «бути людиною» [5, с. 1]. В умовах війни заклади позашкільної освіти стають осередками емпатії та людяності. Програми

соціально-реабілітаційного спрямування, мистецькі проєкти та психологічні тренінги допомагають вихованцям зберігати внутрішній спокій та людяність, незважаючи на жорстокість зовнішніх обставин. Гуманістичне виховання в позашкільні сьогодні реалізується через інклюзивні мистецькі студії, де діти з числа внутрішньо переміщених осіб (ВПО) знаходять простір для самовираження та подолання травматичного досвіду. Моральний імператив Хартії вчить молодь, що людяність є найвищою зброєю проти дегуманізації, яку несе війна.

Важливим аспектом національно-патріотичного виховання є реалізація принципу «бути українцем» [5, с. 2]. Це передбачає не лише знання мови та історії, а й активну участь у збереженні культурної спадщини. Позашкільня, через краєзнавчі експедиції, фольклорні фестивалі та заходи з відновлення історичної пам'яті (наприклад, написання статей до Вікіпедії про героїв сучасності), формує у молоді відчуття нерозривного зв'язку з минулими та майбутніми поколіннями [3, с. 115]. Тут особливої ваги набуває саме цифрова патріотика: створення цифрового контенту про місцевих героїв, оцифрування музейних експонатів та боротьба з дезінформацією в мережі Інтернет. Це дозволяє молоді відчувати себе частиною глобального українства, що чинить опір імперському наративу. Ми разом з учнями нашого ліцею написали статті до Вікіпедії про всіх Воїнів – Героїв нашої Хоростківської ТГ. Також у навчальному закладі створена світлиця-музей, де здобувачі/здобувачки освіти можуть не лише поглиблювати свої знання про історичну та культурну спадщину рідного краю, а й ставати активними дослідниками, екскурсоводами та справжніми охоронцями живої національної пам'яті.

Громадські організації в умовах війни виступили як потужний агент змін, залучаючи молодь до реального сектору оборони та відбудови. Принцип «бути активним громадянином» реалізується через волонтерство: від виготовлення маскувальних сіток до збору коштів та підтримки внутрішньо переміщених осіб [5, с. 4]. Така діяльність виховує здатність до співпраці та солідарності, що є ключовими цінностями Хартії. Наші ліцеїсти є дієвими учасниками цього

напрямку діяльності. Війна довела, що патріотизм молоді вимірюється не гаслами, а конкретними діями. Волонтерські ініціативи громадських організацій стали ідеальною практичною платформою для реалізації принципу Хартії «Бути активним громадянином». Це унікальний виховний простір, де підлітки переходять від пасивного споглядання до дієвого лідерства, загартовуючи характер у синергії з дорослими [2, с. 14].

В контексті повоєнної відбудови громадянська освіта повинна зосередитися на розвитку критичного мислення та медіаграмотності. Хартія закликає до «мислення» як інструменту свободи [5, с. 2]. Позашкільні дискусійні клуби та дебатні турніри вчать молодь розрізняти маніпуляції, що є критично важливим для протидії інформаційній агресії та розбудови прозорого демократичного суспільства. В епоху гібридної війни та тотальної цифровізації настанова Хартії «Мислити» набуває стратегічного значення. Виховний потенціал документа в контексті медіаграмотності полягає у формуванні критичного мислення молоді як захисного щита від ворожої пропаганди, фейків та маніпуляцій. Навчити дитину мислити самостійно – це означає забезпечити її ментальну безпеку в повоєнному інформаційному просторі.

Особливе значення має виховання на основі духовності та моралі. Співпраця закладів освіти з духовними та благодійними організаціями дозволяє молоді усвідомити, що «мистецтво жити в державі» базується на взаємоповазі та толерантності [6, с. 312]. Духовний розвиток у позашкільні через вивчення основ християнської етики та християнських цінностей (або загальнолюдських моральних основ) допомагає сформувати характер, здатний протистояти корупції та несправедливості [1, с. 142]. Наші учні взяли активну участь у XVIII Всеукраїнській олімпіаді «Юні знавці Біблії» та стали її лауреатами, також – переможцями єпархіальної олімпіади «Знавці Святого Письма – 2026». Повоєнна відбудова потребуватиме не лише професійних кадрів, а й людей із міцним етичним стрижнем, здатних до безкорисливого служіння суспільному благу.

Війна спричинила масштабне внутрішнє переміщення населення, що часом створює приховані соціальні напруження. Хартія дає нам чітку відповідь на цей виклик через ідею єдності у різноманітті та поваги до гідності кожної особистості [5, с. 3]. Позашкілля та громадські організації мають стати майданчиками для живого діалогу, де діти з різних куточків України вчаться взаєморозумінню, солідарності та руйнуванню стереотипів. Окремим вектором діяльності громадських організацій у повоєнний час має стати екологічне виховання, яке Хартія опосередковано підтримує через відповідальне ставлення до Божого створіння або навколишнього світу [5, с. 4]. Відновлення екосистем, пошкоджених війною, стане тривалим процесом, де молодь має відігравати роль лідерів екологічної безпеки та раціонального природокористування.

Повоєнне відновлення України не може базуватися на очікуванні допомоги ззовні. Орієнтир Хартії «Бути господарем» руйнує радянський менталітет патерналізму та залежності від держави [5, с. 3]. Ми маємо виховувати в закладах позашкілля та громадських організаціях покоління селф-мейд (self-made) громадян – молодих людей, які готові брати відповідальність за економічний та соціальний розвиток своїх громад уже сьогодні.

Отже, інтеграція цінностей Української хартії вільної людини в діяльність цих організацій є стратегічним завданням. Це дозволяє сформуванню покоління, яке не просто володіє знаннями про права та обов'язки, а живе згідно з ідеалами свободи, відповідальності та патріотизму. Лише через діяльну любов до свого краю та повагу до гідності кожної людини ми зможемо збудувати успішну Україну майбутнього [5, с. 4].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник. Київ : Либідь, 2008. 848 с.
2. Гаврилюк С. В. Національно-патріотичне виховання молоді в умовах воєнного стану: виклики та перспективи. *Громадянська освіта в Україні*. 2025. № 3. С. 12–18.
3. Гнатюк В. М. Громадянське виховання учнівської молоді в позашкільних навчальних закладах. Київ : Освіта, 2012. 240 с.
4. Про позашкільну освіту : Закон України від 11.02.2026 № 1841-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.05.2026).
5. Українська хартія вільної людини. URL: <http://ukrcharter.com> (дата звернення: 12.05.2026).

6. Фіцула М. М. Педагогіка : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2006. 560 с.

7. Стратегія національно-патріотичного виховання : Указ Президента України від 18.05.2019 № 286/2019. URL: <https://www.president.gov.ua> (дата звернення: 11.05.2026).

Ковалик Ігор Михайлович,
провідний фахівець Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, співкоординатор із реалізації проєкту «Формування української національної та громадянської ідентичності на основі досвіду впровадження цінностей Української Хартії вільної людини в освітньому і молодіжному середовищі регіону на 2025-2027 рр.», голова громадської організації «Гуртом!», м. Тернопіль

СУЧАСНІ ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВИ ТА АКТУАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

У 2012 році Ініціативна група «Першого грудня» запропонувала модель зміни цінностей в українців з метою створення незалежної держави вільних людей [20]. Минуло 14 років. Для розвитку суспільства це невеликий історичний період, та цей час виявився дуже насичений подіями, які не тільки змінюють цінності українців, а й впливають на долю всього людства.

Роки від Революції Гідності (лютий 2014 року)[15] та початком повномасштабного вторгнення Росії (лютий 2022 року)[17] стали періодом глибинної трансформації українського суспільства, під час якого поглибився розрив із радянсько-російським соціокультурним простором та відбулася його консолідація навколо європейських цінностей. За даними соціологічних досліджень, якщо у 2012 році лише близько 40% громадян пишалися своїм українським громадянством, то у 2021 році цей показник перевищив 70% [18]. Теперішня війна зробила розрив із советським минулим остаточним.

Головні суспільні зміни цього періоду розділилися за декількома ключовими напрямками.

Під час Майдану виникло українське волонтерство, або як потім вдало назвала цей процес Дзвеніслава Новаківська «люди навчилися ставати горою» [13]. На початку російської агресії в 2014 році організувався рух добровольчих батальйонів[19]. Ці два явища врятували державність України. Волонтерський рух у 2014 році забезпечував всім необхідним воїнів-добровольців і армію й переріс у сталу систему взаємодопомоги, яка об'єднала мільйони людей. На основі добровольців були сформовані військові підрозділи нової якості, мотивації і вишколу, такі як полк «Азов», батальйон «Айдар» та інші. Багато з них перейшли на службу в Національну гвардію України і воюють досі. Відбулася заміна радянських військових традицій, звань, форми та гасел на історичні українські (зокрема, запровадження офіційного вітання «Слава Україні!»). Громадяни пізнавали цінності Бути українцями і Бути лідерами [9].

Громадські організації вчилися здійснювати контроль за владою і безпосередньо впливати на ухвалення законів, моніторити державні закупівлі та проводити антикорупційні розслідування.

Поступово сформувався високий рівень взаємної довіри між громадянами та повага до громадянського суспільства. Гасла – орієнтири Хартії і Майдану «Бути вільною людиною», «Бути активним громадянином», «Бути відкритим суспільством» [19] втілювалися через Закони Протидії корупції [8], Про створення ОСББ [10], та Про громадські об'єднання [5]. Запровадження системи електронних закупівель Prozorro[12], та відкриття державних реєстрів сформували у суспільстві запит на підзвітність чиновників через заповнення Декларацій.

Прагнення досягнути ціннісного орієнтиру Бути українцями розпочало процеси націєтворення та декомунізації[19]. Згідно із законами про деколонізацію та декомунізацію публічного простору, постановами місцевих органів влади, в 2015 року, по всій країні демонтували тисячі радянських пам'ятників та перейменовували сотні міст і вулиць. Ухвалення закону про функціонування української мови як державної (2019 рік) та введення квот на

радіо і ТБ [7]стимулювали масовий перехід на українську мову в побуті й бізнес-середовищі.

У січні 2019 року зроблений крок до релігійної незалежності, Україна отримала Томос про автокефалію Православної Церкви України (ПЦУ)[16], що послабило вплив Російської православної церкви на українців.

Відбувалася зовнішньополітична робота до ціннісного орієнтиру «Бути учасником демократичної спільноти народів». Курс на ЄС та НАТО 7 лютого 2019 року було офіційно закріплено в Конституції України[4]. Отримання безвізу з ЄС у 2017 році дозволило мільйонам українців вільно подорожувати, інтегруватися у європейський культурний контекст та руйнувати советські стереотипи про занепад моралі на Заході. Угода про асоціацію з ЄС переорієнтувала українських виробників з російського ринку на європейський.

Реформа децентралізації[6] передала кошти та повноваження на місця в територіальні громади і дозволила громадянам «Бути господарями» в своїх громадах, не чекаючи рішень із Києва.

Зміни в цінностях продовжилися і після 24 лютого 2022 року. Екстремальні умови війни, загроза життю та докорінні зміни звичного устрою життя змивають усе поверхнєве і залишкове, проявляються справжні цінності.

В українському контексті фахівці – соціологи фіксують непередбачені зсуви у ціннісних орієнтирах. За популярною соціологічною теорією Рональда Інглгарта [18], суспільства в кризі зазвичай повертаються до базових цінностей виживання (безпека, економічний добробут). Проте в Україні спостерігається феномен: поряд з абсолютним пріоритетом запитом суспільства на безпеку, різко зросла вагомість цінностей Свободи та Незалежності.

Люди усвідомили, що фізичне виживання є неможливим без збереження політичної та культурної суб'єктності, коли ворог не приймає способу їх життя і готує їм долю рабів. Бути вільною людиною перестало бути абстрактним поняттям і перейшло у категорію умови існування.

Війна прискорила перехід від етнічного чи територіального самоусвідомлення до ствердження національної і громадянської ідентичності –

загроза державі і її суверенітету стали сприйматися як загроза спільному дому, який необхідно захищати. Коли говорити словами Хартії – Держава стала духовною цінністю українців[19].

Поняття «відповідальність», «гідність» та «служіння», які свого часу закладалися у суспільний простір моральними авторитетами Ініціативної групи «Першого грудня» та в текст Українській Хартії вільної людини, трансформувалися з теоретичних тез у щоденні життєві практики мільйонів наших громадян.

Дивно, але під час війни смисли, закладені в Українській Хартії вільної людини, відкрилися ще з більшою силою.

Мені пригадується уривок з інтерв'ю в травні 2022 року з одним із авторів Хартії Ігорем Юхновським. Дослівні слова Юхновського: «Кожному солдату на фронті роздати книжечку Українська Хартія вільної людини», і коли я вже після офіційного запису зауважив йому, що не кожен зрозуміє наративи тексту. У відповідь почув що солдату достатньо прочитати новелу «Бути вільною людиною», тоді буде знати чим відрізняється вільна людина від раба і з'ясує навіщо воює.

Екзистенційний фокус зосередив нас на цінності людського життя, родини, живого спілкування та взаємопідтримки. Матеріальні речі (нерухомість, авто, статусний споживчий кошик) у зоні ризику відійшли на задній план. Змінилося сприйняття часу – з'явилося гостріше відчуття теперішнього моменту («тут і зараз»), що стимулює людей до швидшого прийняття рішень та відкидання другорядного. Гостро постає запит на абсолютну справедливість (як усередині країни – щодо корупції, рівності перед законом, так і на міжнародному рівні – щодо покарання агресора).

Автори означили 10 ціннісних орієнтирів в Українській Хартії[19] для опанування українською елітою і нацією, але реалії війни додали ще одну важливу цінність – Бути воїном. Це забута цінність войовничої Європи, яка стоїть поруч з Бути господарем, Бути лідером, Бути відкритим суспільством. Володимир Єрмоленко учасник ініціативної групи Першого грудня в одній зі

своїх статей на запитання кореспондента «Що Україна привносить в Європу?» відповідає, що Україна повертає Європі воїнський етос[1]. «Баланс між етикою бою – я називаю її етикою «агону» – та етикою обміну, або етикою «агори», здавна є цивілізаційною основою Європи та запорукою функціонування здорового суспільства. Агора – це місце, де люди збираються разом, щоб обмінюватися товарами, послугами, досвідом, історіями, емоціями та ідеями. На агорі виграють усі. Натомість агон – це місце, де люди збираються разом, щоб змагатися і перемагати. Тут не може бути «і ти, і я», тут є місце лише для «або ти, або я». Україна зараз показує, що компроміс – це, в принципі, добре, але іноді бувають ситуації, коли компроміс неможливий, адже людське життя, гідність і честь нічим не можна замінити. За них не можна торгуватися. Якщо хтось загрожує твоєму життю або життю і здоров'ю твоїх близьких, ти повинен боротися».

Потреба в відродженні в Україні феномену воїнського етосу зазначена в завданнях Доктрини розвитку військового лідерства у Збройних Силах України, котра затверджена наприкінці 2020 року в контексті процесу приєднання нашої держави до європейської спільноти [3].

Історичні героїчні постаті є прикладами носіїв цінності українського воїна як частини національної ідентичності. Святослав Хоробрий і Костянтин Острозький, Петро Коношевич – Сагайдачний і Богдан Хмельницький, Нестор Махно і Степан Бандера. На цих прикладах воїнської шляхетності і відваги вирости Дмитро Коцюбайло, командир батальйону ЗСУ «Вовки Да Вінчі» та пластун бережанець Віталій Скакун – боєць 137-го окремого батальйону морської піхоти, сучасні Герої України.

Непоступливість і войовничість вказаних історичних постатей додають духовну воїнську складову в українську національну громадянську ідентичність на яких можна успішно виховувати молодь. Бути вільною людиною, це не тільки Бути господарем, але й Бути воїном.

Сотні тисяч українців пройшли через АТО, сформувавши новий прошарок активних, патріотичних та боєдатних громадян – ветеранів. І їх

заслуга, що наша армія перетворилася із занедбаної державної структури на інституцію з найвищим рівнем довіри в суспільстві.

Підведу підсумок викладеного: В 2013 році гасло «Ми – вільні люди», тобто Бути вільною людиною, стало чільним під час Революції Гідності, українці вчилися Бути активними громадянами і Бути відкритим вільним суспільством в протистояннях з «Беркутом» та внутрішніми військами, частина активних громадян пішли в добровольчі батальйони воювати – Бути воїнами, інші писали і втілювали ідеї свободи, гідності, відповідальності через нове законодавство і Бути успішною державою, реформа об'єднання громад дала можливості Бути господарями, «безвіз» та асоційоване членство в ЄС дозволяє стверджувати, що ми наближаємося, щоб Бути учасниками демократичної спільноти народів, більше того Бути лідерами європейських народів в боротьбі за збереження світу, побудованого на цінностях християнської цивілізації, бо «бути вільною людиною – це творити добро».

Фактично маршрутна карта змін українського суспільства, яка називається УХВЛ, і була відкинута українською елітою і суспільством, але ж згідно фактів, які проживаємо ми разом, зовнішні обставини змушують нас проходити саме цей шлях трансформації. Просто один в один.

Треба визнати – Українська Хартія вільної людини написана як концепція духовної зміни українців із бездержавного на державницький народ, державу вільних людей і зараз реалізовується як історичний процес.

Модель Української Хартії вільної людини, має свої концептуальні особливості, що впливають із смислових конструктів (речитативів) Хартії.

1. Ключовим ціннісним орієнтиром сучасного українця визначено «Бути вільною людиною».

2. Текст УХВЛ прописаний як «маршрутна карта» формування цінностей розвитку особистості від «Бути вільною людиною» до «Бути успішною державою» і «Бути учасником демократичної спільноти народів».

3. Хартія об'єднала десять особистісних і суспільних ціннісних орієнтирів українця – в поступі його духовного зростання.

4. Формулювання ціннісних орієнтирів мають смислове навантаження «Бути» на кожній цінності вільної людини, без якого цінність – просто поняття і не більше.

5. Хартія (як і кожна цінність) зводиться на «наріжних каменях», цінностях – як безапеляційних твердженнях, постулатах, необхідних для становлення вільної людини.

Українська Хартія написана в передмайданний час, але форма і наративи документа зберегли його актуальність. Це говорить лише про те, що ми ще не досягнули орієнтирів. Ми в процесі змін. Вище зазначені концептуальні особливості є основою для використання і розвитку Хартії. Нові виклики потребують додавати нові ціннісні орієнтири, відповідно до обставин змінюється пріоритетність тих, що прописані в тексті. Та мудрість і далекоглядність авторів беззаперечна.

Освітняни в умовах війни мають свою частину фронту, своє національне завдання – підготувати нову якість українців, вихованих на цінностях і озброєних знаннями і корисними здатностями, що дасть можливість молоді усвідомлювати свою національну громадянську ідентичність (далі ідентичність) і успішно відстоювати інтереси своєї Батьківщини у війні.

Ситуація в освіті складна. Завдання формування ідентичності та виховання на цінностях накладається на об'єднання закладів освіти за територіальною ознакою, реформування шкіл в гімназії і ліцеї і т. д. Відбувається зміна парадигми розвитку кожного закладу освіти.

В той же час законодавство про реформування української школи (НУШ) 2018 року та Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» 2023 року вимагає формування єдиної системи виховання та навчання свідомого громадянина.

Освітняни керуються Законом про освіту [11], який трактує, щоб кожна освітянська спільнота діяла згідно Статуту і виконувала Стратегію розвитку закладу освіти, а це розкриває самостійне поле для застосування нових

інноваційних моделей, модернізації життя освітянської спільноти за найкращими прикладами закладів освіти демократичних країн, творчого використання окремих індивідуальних концепцій для запровадження чи регулювання змін в освіті. Особливу увагу в Стратегії необхідно звернути на розробку і втілення «Ціннісного профілю спільноти закладу освіти», в який входять цінності спільноти, формулювання її місії в громаді, бачення розвитку, або візії закладу освіти.

Як інноваційну модель формування української ідентичності в умовах реформи і війни можна запозичити досвід Тернопільщини від реалізації програми впровадження УХВЛ протягом 2017-2024 рр. В даний період, 2024-2027 рр., Тернопільський обласний комунальний інститут післядипломної педагогічної освіти впроваджує проєкт «Формування національної громадянської ідентичності за Українською Хартією вільної людини».

Звернімо увагу, що паралельно з реформою НУШ, відбувається децентралізація громад. Шкільні спільноти розвивається в межах громад і соціальний капітал громади зростає в першу чергу навколо закладів освіти, саме через середовище школи формується і передається наступним поколінням дух громади. Мирослав Маринович називає прийняття цінностей «малої батьківщини» – «духовним заземленням», «закоріненням», «духовною пуповиною вільної людини». Тому, щоб бути гідними, бути вільними людьми, необхідно учасникам спільноти закладу освіти дослідити свої цінності і в подальшому формувати їх маючи свою Стратегію, з врахуванням стратегічного плану розвитку громади.

Тобто в закладів освіти є союзники, котрі також у складних реформах і яким важливо, щоб дітей громади виховували в свободі, гідності і місцевому патріотизмі. І впроваджувати цінності Хартії серед вчителів, батьків і учнів вони будуть за підтримки керівників громади.

Українська Хартія вільної людини є глибоким документом, який випереджає час. Усвідомлено чи ні все населення України пройде через

прийняття цінностей Хартії і, ствердивши їх власними вчинками, ми зможемо бути державою вільних людей.

Кожний із учасників ініціативної групи «Першого грудня» вніс свою духовну частку в смисли Хартії. Богдан Гаврилишин і Любомир Гузар запропонували цінності – аксіоми формування вільної людини:

«Наріжними каменями нашої Хартії є три прості думки.

Перше. Відповідальність за своє життя, а отже, його успіх, добробут і щастя нікому не може бути переданою. Ми самі несемо відповідальність за себе.

Друге. Мораль і духовні цінності не можуть бути відкладеними на завтра. Вони завжди потрібні сьогодні.

Третє. Ми будемо те, що уявляємо, а отже, від глибини, масштабу і творчого хисту нашої уяви залежить наше майбутнє» [19].

Світла пам'ять великому українцю Богдану Гаврилишину, повага і шана його служінню Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. В. Єрмоленко «Україна повертає Європі воїнський етос», *Wszystko Co Najważniejsze Tygodnik opinii wydawany przez* URL: <https://wszystkocojnajwazniejsze.pl/pepites/україна-повертає-європі-воїнський-е/>
2. Добровольчі військові формування України (з 2014). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Добровольчі_військові_формування_України_\(з_2014\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Добровольчі_військові_формування_України_(з_2014))
3. «Доктрину розвитку військового лідерства у Збройних Силах України затвердив начальник Генерального штабу ЗС України генерал-лейтенант Сергій Корнійчук», 4 грудня 2020р. URL: <https://www.zsu.gov.ua/news/doktrynu-rozvytku-viiskovoho-liderstva-u-zbroinykh-sylakh-ukrainy-zatverdyyv-nachalnyk-heneralnoho-shtabu-zs-ukrainy-heneral-leitenant-serhii-korniichuk>
4. Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 9, ст.50). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#Text>
5. Закон України Про громадські об'єднання (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 1, ст.1). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>
6. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 13, ст.91). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>
7. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 21, ст.81). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

8. Закон України «Про запобігання корупції» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 49, ст.2056). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
9. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 26, ст.219). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19>
10. Закон України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 10, ст.78). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-14#Text>
11. Закон України «Про освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст.380). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
12. Закон України «Про публічні закупівлі» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 9, ст.89). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>
13. Новаківська Д. «Негероїчне лідерство – сила співчутливої мудрості», 11.04.2025. URL: <https://zbruc.eu/node/121158>
14. Пивоварова Н. П., Хляпатура Б. М. «Українська соціокультурна реальність: модерн чи постмодерн, матеріалізм чи постматеріалізм?» *«Грані соціології»* № 2 (118) лютий 2015, Національний авіаційний університет, м. Київ.
15. Революція_гідності,. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Революція_гідності
16. Романюк Р. «Томос для України», 6. 01. 2019, «Українська правда», ТОВ "УП Медіа Плюс". URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/01/06/7202999/>
17. Російське вторгнення в Україну (з 2022). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Російське_вторгнення_в_Україну_\(з_2022\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Російське_вторгнення_в_Україну_(з_2022))
18. Соціологічне опитування: Своім громадянством пишається більшість українців, 19.08.2021, © 2015-2026 Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3300697-svoim-gromadanstvom-pisaetsa-bilsist-ukrainciv.html>
19. Українська Хартія вільної людини. URL: <https://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoji-liudynu>
20. «Українська хартія вільної людини», часопис «Дзеркало тижня» (DT.UA), Андрій Товстиженко, 27 грудня, 2012. URL: https://zn.ua/ukr/internal/ukrayinska_hartiya_vilnoyi_lyudini.html

УДК 37(091)

Колодійчук Олег Ярославович,

кандидат педагогічних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри змісту і методик навчальних предметів Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Тернопіль

ВІДОБРАЖЕННЯ ІДЕЙ БОГДАНА ГАВРИЛИШИНА В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ STEM-ОСВІТИ

Сучасна освітня парадигма України характеризується переходом від знанневої до компетентнісної моделі навчання, що передбачає формування

здатності здобувачів освіти застосовувати знання у практичній діяльності, критично мислити, працювати в команді та приймати обґрунтовані рішення. У цьому контексті особливого значення набуває STEM-освіта як інтегрований підхід, що поєднує природничі науки, технології, інженерію та математику.

Відповідно до Концепції розвитку STEM-освіти в Україні, одним із пріоритетів є формування в учнівської молоді здатності до розв'язання комплексних практичних завдань, розвитку інноваційного мислення, когнітивної гнучкості, дослідницьких умінь та навичок співпраці [3]. Такий підхід розглядається як відповідь на виклики технологічного розвитку суспільства та потребу у формуванні особистості, здатної діяти в умовах швидких змін.

Хоча Богдан Гаврилишин не розробляв педагогічних моделей навчання, його концепція суспільного розвитку містить низку положень, що дозволяють проводити змістовні паралелі із сучасними інтегрованими освітніми підходами. У центрі його наукових розвідок (зокрема у праці «До ефективних суспільств») перебуває модель ефективного суспільства, що ґрунтується на взаємодії трьох систем: цінностей, політичної організації та економічної структури. Саме система цінностей, на думку автора, визначає характер суспільної взаємодії, рівень відповідальності громадян та здатність суспільства до розвитку. У межах моделі суспільного розвитку вчений розглядає освіту як елемент формування людського потенціалу, необхідного для економічного та соціального прогресу [1].

У зазначеній праці також акцентується роль громадянської участі та здатності суспільства до самоорганізації, що є умовою його ефективного функціонування.

У публікації «Залишаюся українцем» автор підкреслює значення активності молоді, її творчого потенціалу та здатності діяти в умовах невизначеності [2].

Освіта, за його підходом, повинна сприяти:

- формуванню відповідальності,

- розвитку здатності до прийняття рішень,
- підготовці до участі у суспільному житті,
- адаптації до змін середовища.

Попри те, що автор не розглядав STEM-освіту як педагогічну модель у сучасному її розумінні (вона сформувалася пізніше), його концепція ефективного суспільства має низку змістових перетинів із принципами сучасної STEM-освіти.

У моделі Б. Гаврилишина важливе місце посідає здатність людини діяти раціонально в умовах змін і невизначеності [1]. У **сучасному освітньому процесі** цей принцип реалізується через розв'язання практичних задач, дослідницьку діяльність та моделювання реальних ситуацій [3].

Система цінностей у концепції вченого передбачає високий рівень соціальної відповідальності та кооперації [1]. У STEM-освіті аналогічно формуються навички командної роботи, співпраці та відповідальності за результати проєктної діяльності.

Науковець розглядає людський потенціал як ключовий ресурс розвитку суспільства [2]. Своєю чергою, STEM-освіта спрямована на розвиток інженерного мислення, креативності та інноваційності як складових людського капіталу.

Важливим аспектом діяльності Б. Гаврилишина була підтримка молоді та формування нового покоління лідерів, здатних до суспільних змін. Ці ідеї реалізовувалися через громадські ініціативи та освітні програми, спрямовані на розвиток відповідальності та активної громадянської позиції [4].

Відповідно, у **сучасному освітньому середовищі** (зокрема, у STEM-освіті) значна увага приділяється розвитку м'яких навичок (soft skills): комунікації, лідерства, командної роботи та ініціативності.

Аналіз концепції Б. Гаврилишина свідчить, що його модель ефективного суспільства містить низку ідей, концептуально близьких до сучасної STEM-освіти. Йдеться передусім про:

- розвиток практичного мислення;

- формування відповідальності;
- підтримку інноваційності;
- орієнтацію на людський потенціал;
- активну участь особистості в суспільстві.

Отже, аналіз наукових праць та суспільно-філософських ідей Богдана Гаврилишина дає підстави стверджувати, що його концепція ефективного суспільства містить низку положень, концептуально співзвучних із сучасними підходами до розвитку STEM-освіти. Насамперед це стосується орієнтації на розвиток людського потенціалу, формування відповідальності, здатності до критичного мислення, інноваційності, співпраці та активної участі особистості в суспільному житті.

Попри відсутність у працях ученого безпосереднього трактування STEM-освіти як педагогічної моделі, його бачення ролі освіти у становленні ефективного суспільства актуалізує необхідність підготовки молоді до діяльності в умовах швидких технологічних і соціальних змін. У цьому контексті STEM-освіта постає не лише як інтегрований напрям сучасної освіти, а й як інструмент формування компетентної, відповідальної та творчої особистості, здатної до прийняття рішень, командної взаємодії та суспільного лідерства.

Таким чином, ідеї Богдана Гаврилишина зберігають свою актуальність у сучасному освітньому просторі та можуть слугувати ціннісним і світоглядним підґрунтям для розвитку STEM-освіти в Україні, орієнтованої на підготовку покоління, здатного до інноваційного розвитку держави та активної участі у розбудові ефективного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: дороговкази в майбутнє. Київ : Пульсари, 2009. 248 с. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/До_ефективних_суспільств» (дата звернення: 08.05.2026).

2. Гаврилишин Б. Залишаюсь українцем. Київ : Пульсари, 2011. 288 с. URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e5/Havrylyshyn_Zalyshajus_ukrajincem.pdf (дата звернення: 08.05.2026).

3. Про схвалення Концепції розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти): розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 960-р. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/960-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 07.05.2026).

4. Фонд Родини Богдана Гаврилишина. URL: <https://bhfamily.org/> (дата звернення: 08.05.2026).

УДК 37.035:172.15+821.161.2-3

Корицька Галина Романівна,
кандидатка філологічних наук, доцентка
кафедри змісту освіти та методик
навчальних предметів ТОКІШПО,
членкиня-кореспондентка Української
Академії Акмеології, м. Тернопіль

**ЦІННОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ У
ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СТІЙКОСТІ МОЛОДІ
(НА МАТЕРІАЛІ НОВЕЛИ ГАЛИНИ ГУЗОВСЬКОЇ-КОРИЦЬКОЇ
«БРАНКА З-НАД ДНІПРА»)**

В умовах повномасштабної війни особливої актуальності набуває проблема формування національних цінностей, державної та громадянської ідентичності молоді. Освітній простір сьогодні виконує не лише навчальну, а й потужну виховну місію, спрямовану на утвердження гідності, свободи, відповідальності, патріотизму та громадянської мужності. Саме ці засади становлять основу Української хартії вільної людини [3], яка є важливим духовним орієнтиром сучасного українського суспільства.

Особливу роль у цьому процесі відіграє художня література, адже саме через художній образ, емоційне переживання та моральний вибір персонажів відбувається глибоке осмислення суспільних викликів. Новела Галини Гузовської-Корицької «Бранка з-над Дніпра» [1], написана на основі реальних подій, демонструє потужний виховний потенціал у формуванні громадянської стійкості учнівської та студентської молоді.

У центрі твору – образ учительки української мови Оксани, яка під час тимчасової окупації потрапляє в полон до російських загарбників. Саме її постать стає художнім утіленням ключових цінностей Української хартії вільної людини. Попри фізичний тиск, психологічні катування, постійну загрозу смерті та невідомість щодо долі чоловіка, героїня зберігає внутрішню

свободу, національну гідність і незламність переконань. Оксана демонструє активну життєву позицію, що відповідає образу вільної людини, сформульованому в Українській хартії вільної людини.

Одним із найважливіших аспектів твору є утвердження свободи як внутрішнього стану людини. Оксана перебуває у фізичному полоні, однак духовно залишається вільною. Вона не приймає нав'язуваної окупантами ідеології, не погоджується із фальшивими звинуваченнями, не зраджує власних переконань і не відмовляється від української ідентичності. Її слова: «Це в корови язик, а в мене українська мова» [1] стають символом мовного спротиву, що набуває особливої ваги в умовах війни.

Важливим компонентом громадянської стійкості є відповідальність за власний моральний вибір. Героїня усвідомлює небезпеку кожного сказаного слова, але не погоджується називати проукраїнські родини, не видає сина, не зраджує чоловіка. Таким чином, авторка акцентує на тому, що патріотизм проявляється не в гучних деклараціях, а в щоденному виборі між правдою і зрадою. Саме здатність зберігати вірність власним цінностям у кризових обставинах становить основу громадянської стійкості як важливої характеристики свідомого громадянина демократичної держави.

Особливого значення набуває образ учителя як носія національної пам'яті та духовного спротиву. Оксана – вчителька української мови, а отже, символічно виступає захисницею не лише родини, а й самої української культури, мови, історичної пам'яті. Освітнянська місія в умовах війни трансформується у форму громадянського служіння. Через цей образ утверджується ідея відповідальності педагога за формування національної свідомості молодого покоління. Образ учительки Оксани є важливим виховним орієнтиром для молоді, оскільки демонструє приклад громадянської мужності, вірності професійному покликанню та національним цінностям навіть в умовах смертельної небезпеки.

У новелі чітко простежується протиставлення вірності й зради. З одного боку – Оксана та її чоловік Андрій, які не зраджують себе, родину, державу. З

іншого – колаборанти: директорка ліцею, вчителька, місцеві донощики, які добровільно стають на бік окупанта. Таке художнє зіставлення посилює виховний вплив твору, формуючи чіткі моральні орієнтири для молоді.

Значну роль у становленні стійкості героїні відіграє родова пам'ять. Оксана постійно звертається до усвідомлення власного коріння: «Ти сильна, ти мушиш вистояти, бо потрібна Андрієві, дітям, онуці, мамі. Ти необхідна батьківській хаті. Хто квіти висаджуватиме? Ти правнука козака Семена Гвоздики. Вистоїш!» – веліла собі жінка [1].

Ця деталь не є випадковою, адже саме історична пам'ять про покоління борців стає джерелом сили, внутрішньої опори та національного самоствердження. Родова пам'ять виступає важливим чинником формування громадянської ідентичності молоді.

Оксану зачепило за живе, коли вимагали назвати прізвища проукраїнських сімей, де є діти-старшокласники. «Мовчала. У скронях пульсувало одне: запитуєте – значить, боїтеся. Прийде кара» [1].

Символічним є й фінал твору. Повернення додому, обійми біля дуба, слова «На волі, кохана! Переможемо!» [1] утверджують ідею незнищенності українського духу. Свобода постає не лише як фізичне визволення, а як перемога людської гідності над страхом, правди над насильством, любові над руйнуванням.

Отже, новела Галини Гузовської-Корицької «Бранка з-над Дніпра» володіє значним аксіологічним та виховним потенціалом і може бути ефективно використана в освітньому процесі для формування громадянської стійкості, національної самосвідомості та ціннісних орієнтацій учнівської і студентської молоді. Через художнє осмислення реальних подій авторка розкриває основні положення Української хартії вільної людини: свободу, гідність, відповідальність, патріотизм, солідарність і служіння суспільству. Саме такі твори формують покоління, здатне не лише усвідомлювати свою національну приналежність, а й активно захищати державу, культуру та власну людську гідність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гузовська-Корицька Г. *Бранка з-над Дніпра* : новела. URL : <https://surl.li/ihcdxl> (дата звернення : 21.04.2026 р.).
2. Корицька Г.Р., Сирцова О.М. Інтеграція питань міжнародного гуманітарного права до змісту мовно-літературної освітньої галузі // Актуальні проблеми мовно-літературної освіти в середній та вищій школах: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (27 квітня 2023 р.) / Укладачі: А. Ю. Вітченко, А. О. Мельник. Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2023. 160 с. (С. 88-93). URL: <https://surl.li/wzfgpo> (21.04.2026 р.).
3. Українська хартія вільної людини / Ініціативна група «Першого грудня». URL: <https://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoji-liudyny> (дата звернення : 21.04.2026 р.).

УДК 159.923:159.947:159.944:159.98

Коротюк Зоряна Михайлівна,
методист, в.о.завідувача навчально-методичного центру психологічної служби і соціальної роботи Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Тернопіль;
Ярмолицька Світлана Олегівна,
методист навчально-методичного центру психологічної служби і соціальної роботи Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Тернопіль

СИЛА ВОЛІ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ РЕСУРС САМОКОНТРОЛЮ ТА ВИЖИВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Повномасштабна війна в Україні актуалізувала проблему психологічного виживання особистості в умовах хронічного стресу, невизначеності та постійної загрози життю. У таких умовах особливого значення набувають внутрішні психологічні ресурси людини, серед яких важливе місце займає сила волі як механізм самоконтролю, саморегуляції та збереження психічної стабільності.

Сила волі в умовах війни перетворюється з поняття саморозвитку на фундаментальний психологічний ресурс, що забезпечує виживання, самоконтроль та резильєнтність (психологічну стійкість) особистості. Це здатність свідомо керувати своєю психікою, діями, бажаннями та емоціями, навіть коли реальність здається некерованою [1; 7; 10; 13].

Уперше волю почали досліджувати ще за часів Стародавньої Греції. Платон убачав у ній здатність душі, що змушує людину до активності. Аристотель сполучав волю з розумом, бо вважав, що її сутність виражається в формуванні логічного висновку. У психологічній науці проблема волі традиційно пов'язується з механізмами свідомої регуляції поведінки людини. Воля розглядається як здатність особистості свідомо керувати власною діяльністю, долати труднощі та підтримувати активність навіть за несприятливих умов [15].

На думку сучасних дослідників, сила волі є ресурсом самоконтролю, що забезпечує можливість регуляції емоцій, поведінки та когнітивних процесів [3; 4; 5]. У межах ресурсного підходу самоконтроль розглядається як обмежений психічний ресурс, який може виснажуватися під впливом тривалого стресу та емоційного перенапруження [1; 7; 10].

Постійний стрес виснажує когнітивні ресурси людини, що може призводити до зниження самоконтролю, імпульсивної поведінки, прокрастинації та нездатності регулювати емоції [7].

В останні роки значно зріс інтерес до вольової сили самоконтролю, про що свідчить той факт, що її вивченням займаються представники різних галузей психології. Дослідження сили волі та самоконтролю проводили такі вчені, як А. Гілман, Е. Десі та Я. Захарченко, М. Кузнецова, Т. Манн, С. Поліщук, О. Радзімовська, Р. Райан, Дж. Селіс, М. Хагер, П. Холл, Р. Шварцер та ін.

Актуальність дослідження зумовлена також сучасними науковими відкриттями в когнітивній та нейропсихології, які підтверджують, що сила волі є не лише вродженою рисою, а й навичкою, яку можна розвивати [3; 4]. Це відкриває можливості для створення психологічних методик, що сприяють підвищенню самоконтролю та стресостійкості. Таким чином, вивчення сили волі як механізму самоконтролю у контексті повсякденних стресів є важливим як для теоретичної психології, так і для практичного застосування в освіті, роботі, спорті та психотерапії.

Важливе значення для розуміння сили волі має концепція саморегуляції. Саморегуляція визначається як здатність особистості свідомо організовувати власну поведінку, контролювати психічні стани та підтримувати внутрішню рівновагу [10; 14]. Саме завдяки саморегуляції людина здатна адаптуватися до екстремальних умов війни, зберігаючи функціональність та психологічну цілісність.

Самоконтроль є одним із базових механізмів адаптації особистості до стресових умов [16]. Він забезпечує можливість контролю імпульсивних реакцій, управління емоційним станом та організації поведінки відповідно до соціальних і моральних норм [2; 8; 12].

У дослідженнях зазначається, що високий рівень самоконтролю сприяє:

- зниженню рівня тривожності;
- підвищенню стресостійкості;
- ефективнішому подоланню кризових ситуацій;
- збереженню психічного здоров'я.

В умовах війни самоконтроль допомагає людині уникати панічних реакцій, приймати раціональні рішення та підтримувати соціальну взаємодію [2; 8; 9].

Водночас тривалий стрес може виснажувати вольові ресурси особистості, що призводить до емоційного вигорання, дезадаптації та втрати внутрішньої рівноваги [1; 7; 10].

Тому важливого значення набувають психологічні практики підтримання вольового ресурсу: розвиток усвідомленості, формування позитивних життєвих смислів, соціальна підтримка та психологічна допомога [6; 9; 11].

Розвиток сили волі в умовах війни передбачає формування навичок психологічної саморегуляції та емоційної стійкості. Ефективними засобами зміцнення вольової сфери є:

1. Розвиток усвідомленості та емоційного контролю.
2. Формування стабільного режиму діяльності.
3. Постановка короткострокових досяжних цілей.

4. Соціальна підтримка та міжособистісна взаємодія.
5. Психологічні практики самодопомоги.
6. Підтримання фізичного здоров'я.

Дослідження підтверджують, що люди з високим рівнем волювої регуляції краще адаптуються до стресових умов, демонструють вищу здатність до конструктивного подолання труднощів та зберігають внутрішню мотивацію навіть у кризових ситуаціях [2; 8; 12].

Сила волі є важливим психологічним ресурсом самоконтролю та виживання особистості в умовах війни. Вона забезпечує здатність людини до свідомої регуляції поведінки, подолання стресу та підтримання психологічної стійкості. Встановлено, що волюва регуляція тісно пов'язана із самоконтролем, життестійкістю та адаптаційними можливостями особистості. У кризових умовах війни сила волі виступає внутрішнім механізмом збереження психічного здоров'я, підтримання активності та здатності до прийняття рішень [11; 15].

Отже, сучасні психологічні дослідження засвідчують, що сила волі є складним інтегративним феноменом, пов'язаним із здатністю людини контролювати поведінку, емоції та мотиваційні імпульси відповідно до поставлених цілей [3; 5; 13]. В умовах війни вона виступає одним із провідних чинників психологічної стійкості, оскільки забезпечує здатність особистості підтримувати внутрішню організованість, долати страх, адаптуватися до нових життєвих обставин і приймати відповідальні рішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Баумейстер Р. Ф., Братславські Е., Муравен М., Тіс Д. Его-виснаження: чи є активне Я обмеженим ресурсом? *Journal of Personality and Social Psychology*. 1998. Т. 74, № 5. С. 1252–1265. DOI: 10.1037/0022-3514.74.5.1252.
2. Готич В. О. Структурна модель психологічної стійкості студентів в умовах війни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2023.
3. Дакворт А. Л., Селігман М. Е. П. Самодисципліна перевищує IQ у прогнозуванні академічних досягнень підлітків. *Psychological Science*. 2005. Т. 16, № 12. С. 939–944. DOI: 10.1111/j.1467-9280.2005.01641.x.
4. Десі Е. Л., Райан Р. М. Внутрішня мотивація та самодетермінація в поведінці людини. Нью-Йорк: Plenum, 1985.
5. Десі Е. Л., Райан Р. М. Що і чому у прагненні до цілей: людські потреби та

самодетермінація поведінки. *Psychological Inquiry*. 2000.

6. Ільків К. Р., Боровікова В. С. Майндфулнес як ресурс психологічної стійкості в умовах війни. 2025.

7. Inzlicht M., Schmeichel V. Self-regulation, ego depletion, and inhibition. *Neuropsychologia*. 2014.

8. Кондратюк С. М. Життестійкість як ресурс подолання життєвих труднощів в умовах війни. 2022.

9. Kostruba N., Liashko L. Personal characteristics of youth psychological resilience in war conditions. 2023.

10. Муравен М., Баумейстер Р. Ф. Саморегуляція та виснаження обмежених ресурсів. *Psychological Bulletin*. 2000.

11. Оленченко Л. С. Сила волі як психологічний механізм самоконтролю особистості в умовах повсякденного стресу. 2025.

12. Романовська Л., Новак М. Психологічні умови розвитку життестійкості особистості в умовах війни. 2023.

13. Szutta N. *The Virtues of Will-Power*. 2020.

14. Тютюнник Л. Саморегуляція як психологічний феномен. 2025.

15. Шамлян К. М. Проблема волі у сучасній психології. 2024.

16. Шварцер Р., Єрусалим М. Шкала загальної самоефективності. 1995.

Красна Наталя Володимирівна,

заступник директора з виховної роботи
Бучацького ліцею Бучацької міської ради,
м. Бучач;

Поморська Алла Володимирівна,

заступник директора з навчально-
методичної роботи Бучацького ліцею
Бучацької міської ради, м. Бучач

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ ЛІЦЕЮ

У сучасних умовах розвитку українського суспільства, воєнних викликів та суспільних трансформацій особливого значення набуває формування системи цінностей молодого покоління. Освіта сьогодні покликана не лише забезпечувати здобувачів освіти академічними знаннями, а й виховувати особистість, здатну брати відповідальність за власне життя, розвиток громади та майбутнє держави.

Важливим орієнтиром у діяльності сучасного закладу освіти є Українська хартія вільної людини, яка визначає ключові цінності українського суспільства: бути українцем, мислити, любити, бути активним громадянином, бути господарем, бути лідером, бути відкритим суспільством, бути успішною

державою, бути учасником демократичної спільноти народів та бути вільною людиною [2, 6].

У Буцацькому ліцеї реалізація цінностей Української хартії вільної людини здійснюється через цілісну систему освітньої діяльності закладу. Важливу роль у цьому процесі відіграє взаємодія адміністрації, педагогічного колективу, учнівського самоврядування та батьківської громадськості. Системність упровадження цінностей Хартії забезпечується через поєднання виховної діяльності та методичного супроводу освітнього процесу [3].

Одним із пріоритетних напрямів діяльності ліцею є формування цінності бути українцем та вільною людиною. Виховна система закладу спрямована на утвердження української ідентичності, плекання історичної пам'яті та виховання відповідального громадянина України.

У ліцеї систематично проводяться заходи, присвячені визначним подіям української історії та державотворення: День Соборності України, День Гідності та Свободи, День пам'яті Героїв Крут, вшанування Героїв Небесної Сотні та захисників України. Значне місце займають уроки української звитяги, історичні квести, тематичні виховні години, патріотичні флешмоби та благодійні акції.

Особливу роль у формуванні громадянської позиції здобувачів освіти відіграє участь у Всеукраїнській дитячо-юнацькій військово-патріотичній грі «Сокіл» («Джура»). Участь у грі сприяє розвитку відповідальності, дисциплінованості, лідерських якостей та готовності працювати в команді. Організація національно-патріотичного виховання у ліцеї поєднується із системною методичною роботою педагогічного колективу. Педагоги розробляють методичні рекомендації, інтегровані навчальні заняття, сценарії виховних заходів і дидактичні матеріали, спрямовані на формування української ідентичності та громадянської свідомості здобувачів освіти.

Важливим елементом виховного простору є символічне «Дерево цінностей», розміщене у приміщенні ліцею. На ньому розміщуються мотиваційні вислови та цитати, що відображають основні цінності Української

хартії вільної людини: гідність, свободу, патріотизм, відповідальність, взаємоповагу та любов до України.

Сучасна освіта потребує формування особистості, здатної критично мислити, аналізувати інформацію та адаптуватися до викликів сьогодення. Саме тому у ліцеї значна увага приділяється розвитку інтелектуального та творчого потенціалу здобувачів освіти.

Методична робота закладу спрямована на впровадження STEAM-технологій, інтерактивних методів навчання, цифрових ресурсів і сучасних педагогічних практик. Педагоги активно працюють над створенням авторських методичних матеріалів, навчальних проєктів та дослідницьких завдань.

Цінність «любити» у діяльності ліцею реалізується через формування гуманістичних взаємин, взаємоповаги та підтримки. У закладі проводяться арттерапевтичні заняття [4], тренінги емоційної стійкості, благодійні акції, родинні свята, мистецькі заходи та волонтерські ініціативи.

Традиційними стали Андріївські вечорниці, Шевченківські дні, свято «Ми козацького роду нащадки», «Кольоровий тиждень» та інші виховні проєкти, що сприяють згуртуванню ліцейної спільноти. Благодійні ярмарки та акції підтримки військовослужбовців формують у здобувачів освіти почуття відповідальності та готовності допомагати іншим.

Важливим напрямом діяльності ліцею є формування активної громадянської позиції та лідерських якостей здобувачів освіти. Учні беруть участь у волонтерських ініціативах, екологічних проєктах, громадських заходах та акціях «Разом до Перемоги».

Одним із сучасних напрямів діяльності ліцею є поєднання STEAM-технологій із системою цінностей Української хартії вільної людини. У процесі реалізації STEAM-проєктів здобувачі освіти поєднують розвиток технічних і дослідницьких навичок із формуванням таких цінностей, як бути активним громадянином, мислити, бути лідером, господарем та успішною державою.

Особливого значення набувають проєкти, пов'язані з робототехнікою, цифровими технологіями, екологією та безпекою життєдіяльності. Через

інтеграцію науки, технологій, мистецтва та громадянських цінностей формується сучасна особистість, здатна діяти в умовах викликів сьогодення.

У Буцацькому ліцеї значна увага приділяється формуванню відкритості до світу та усвідомленню належності України до європейської спільноти. Проведення заходів до Дня Європи, міжнародні освітні ініціативи, інтегровані уроки та культурно-мистецькі проєкти сприяють розвитку толерантності, відкритості до міжкультурного діалогу та формуванню демократичного світогляду.

У закладі виховна та методична робота є взаємопов'язаними складовими єдиного освітнього процесу. Значний внесок у розвиток виховної та методичної системи здійснюють заступники директора, діяльність яких спрямована на координацію виховної роботи, організацію методичного супроводу педагогів та формування ціннісного освітнього простору.

Важливим результатом цієї діяльності стало створення та укладання методичних видань: «Українська Хартія вільної людини у житті Буцацького ліцею» та «Буцацький ліцей Буцацької міської ради – простір для вільної людини (реалізація ідей Української Хартії вільної людини в освітньому процесі закладу)» [5].

У збірниках узагальнено досвід педагогічного колективу щодо інтеграції цінностей Хартії у виховний та освітній процес, представлено методичні розробки, STEAM-проєкти, інтегровані заняття та сучасні педагогічні практики.

Досвід Буцацького ліцею засвідчує, що ефективна реалізація системи цінностей Української хартії вільної людини можлива за умови тісного поєднання виховної та методичної роботи. Інтеграція цінностей Хартії у виховну, навчальну та методичну діяльність сприяє формуванню активної, відповідальної, національно свідомої та духовно багатой особистості.

Отже, діяльність Буцацького ліцею демонструє, що цінності Української хартії вільної людини можуть стати основою сучасної освітньої системи, у якій гармонійно поєднуються національні традиції, інноваційні технології та виховання свідомого громадянина України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності. К.: Либідь, 2006. 272 с.
2. Обласна Програма впровадження Української Хартії вільної людини в освітніх закладах Тернопільської області.
3. План роботи Бучацького ліцею на 2025-2026 н.р.
4. Поморська А., Олійник Р. Програма «Ментальне здоров'я: важливість самопізнання та розвитку особистості». URL: <https://drive.google.com/file/d/1oXNhwv5wLxEcAlvI53AeVeCF1bs8S5Yw/view>
5. Поморська А.В. Матеріали Бучацького ліцею з реалізації ідей Української хартії вільної людини в освітньому процесі закладу. URL: <https://drive.google.com/file/d/1SzTCYr3Z1xg15I-woy25Ptul1t-ygCLsc/view>
6. Українська Хартія вільної людини: Текст і контексти. К.: Дух і Літера, 2012.

УДК 378:159.964.22

Лебедик Леся Вікторівна,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри психології
Полтавського національного
педагогічного університету імені
В. Г. Короленка, м. Полтава

УКРАЇНСЬКА ХАРТІЯ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У КУРСІ «ОСНОВИ ПСИХОКОРЕКЦІЇ ТА ПСИХОРЕАБІЛІТАЦІЇ»

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується глибокими соціальними трансформаціями, спричиненими процесами державотворення, європейської інтеграції, воєнними викликами та переосмисленням ціннісних орієнтирів громадян. У таких умовах особливого значення набуває проблема формування громадянської ідентичності молоді, зокрема студентів психологічних спеціальностей, які в майбутньому працюватимуть із людьми, що пережили психологічні травми, соціальні втрати, кризи та наслідки війни.

Як показав аналіз напрацювань Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти [8], О. Блохи [3], Т. Дудки [1], О. Колесник [2], В. Стрельнікова [9–11], О. Сухомлинської [12], слабо дослідженими є питання використання УХВЛ як інструмента формування громадянської ідентичності майбутніх психологів у курсі «Основи

психокорекції та психореабілітації», тому розглянемо їх на основі попередніх праць [3–7]. Підготовка майбутнього психолога сьогодні виходить за межі лише професійної компетентності. Вона передбачає розвиток громадянської свідомості, відповідальності, моральної стійкості, поваги до людської гідності, демократичних цінностей і готовності діяти в інтересах суспільства. Саме тому освітній процес у закладах вищої освіти має інтегрувати не лише фахові знання, а й ціннісні орієнтири, що сприяють становленню особистості як активного громадянина держави.

У цьому контексті важливим інструментом громадянського виховання виступає УХВЛ – документ, у якому окреслено базові моральні, духовні та суспільні принципи розвитку особистості. Хартія акцентує увагу на таких цінностях, як свобода, відповідальність, гідність, патріотизм, повага до прав людини, самореалізація та служіння суспільству. Ці ідеї мають безпосередній зв'язок із професійною діяльністю психолога, адже психокорекційна та психореабілітаційна робота ґрунтується на гуманістичному підході, підтримці особистості та відновленні її внутрішніх ресурсів. Особливої актуальності набуває використання положень Хартії у викладанні курсу «Основи психокорекції та психореабілітації». Ця дисципліна формує у студентів здатність розуміти психоемоційні стани людини, здійснювати психологічну підтримку, працювати з травматичним досвідом та сприяти соціальній адаптації особистості. Інтеграція цінностей УХВЛ у зміст курсу дозволяє поєднати професійне навчання з громадянським вихованням, формуючи у студентів цілісне уявлення про роль психолога в суспільстві.

Таким чином, дослідження можливостей використання УХВЛ як інструменту формування громадянської ідентичності майбутніх психологів є актуальним і соціально значущим завданням сучасної педагогіки та психології вищої школи. У сучасній гуманітарній науці громадянська ідентичність розглядається як усвідомлення особистістю своєї належності до держави, суспільства, національної спільноти, а також прийняття відповідних цінностей, прав та обов'язків. Вона формується під впливом соціального середовища,

освіти, культури та особистого досвіду. Для майбутніх психологів громадянська ідентичність має особливе значення, оскільки їхня професійна діяльність безпосередньо пов'язана із забезпеченням психічного благополуччя людини та підтримкою соціальної стабільності.

Професійна підготовка психологів у сучасних умовах повинна базуватися на принципах гуманізму, толерантності, емпатії, соціальної відповідальності та поваги до людської гідності. Саме ці принципи відображені в УХВЛ, яка визначає духовно-моральні орієнтири розвитку особистості та суспільства. Основні положення Хартії спрямовані на формування відповідального громадянина, здатного до саморозвитку, критичного мислення та активної участі у житті держави.

Використання Хартії у процесі викладання курсу «Основи психокорекції та психореабілітації» створює умови для інтеграції професійного та громадянського компонентів освіти. Зміст дисципліни охоплює питання психологічної допомоги особам, які пережили стрес, кризові ситуації, психологічні травми та соціальну дезадаптацію. У таких умовах майбутній психолог має не лише володіти методиками психокорекції, а й мати сформовану систему моральних та громадянських цінностей.

Одним із ефективних способів інтеграції положень Хартії у навчальний процес є використання проблемно-дискусійних методів навчання. Наприклад, під час аналізу тем, пов'язаних із психологічною реабілітацією військовослужбовців, внутрішньо переміщених осіб або людей, які пережили травматичні події, студенти можуть обговорювати питання людської гідності, свободи, відповідальності та соціальної підтримки. Це сприяє розвитку критичного мислення, моральної рефлексії та усвідомлення соціальної ролі.

Важливе значення має також застосування інтерактивних форм роботи: тренінгів, кейс-методів, рольових ігор, рефлексивних вправ та волонтерських практик. У процесі виконання таких завдань студенти вчаться співпрацювати, приймати відповідальні рішення, проявляти емпатію та дотримуватися етичних

норм професійної діяльності. Саме через практичний досвід відбувається закріплення громадянських цінностей і формування активної життєвої позиції.

Окрему роль у формуванні громадянської ідентичності відіграє рефлексивний компонент навчання. Аналіз власних переконань, професійних мотивів та моральних установок допомагає студентам усвідомити значення громадянської відповідальності у діяльності психолога. Залучення студентів до обговорення суспільно важливих проблем, пов'язаних із психологічною підтримкою населення в умовах війни та соціальних криз, сприяє розвитку патріотизму та соціальної зрілості.

Крім того, інтеграція ідей УХВЛ у зміст психокорекційної підготовки дозволяє формувати у майбутніх психологів навички етичної взаємодії з клієнтами, поваги до людської індивідуальності та відповідального ставлення до професійної діяльності. Це особливо важливо в умовах сучасних викликів, коли психолог виступає не лише фахівцем із психічного здоров'я, а й активним учасником процесів соціального відновлення та консолідації суспільства.

Отже, використання УХВЛ у процесі викладання психологічних дисциплін є важливим чинником формування цілісної особистості майбутнього психолога, здатного ефективно працювати в умовах сучасних соціальних викликів та сприяти психологічному благополуччю суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Дудка Т. О. Використання Української Хартії вільної людини як елемент формування громадянської свідомості учнівської молоді. *Інноваційна педагогіка*. 2021. № 27. С. 34–39.
2. Колесник О. С. Психокорекція у педагогічній діяльності: теорія і практика. Харків : Основа, 2020. 320 с.
3. Лебедик Л. В., Блоха О. М. Використання арт-терапевтичних методів у психокорекційній роботі в умовах воєнного стану. *Психологія і соціальна робота у XXI столітті* : зб. наук. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. форуму (20-22 листоп. 2024 р., м. Полтава). Полтава, 2024. 531 с. С. 132–135.
4. Лебедик Л. В. Використання Української Хартії вільної людини у курсі «Основи психокорекції». *Українська Хартія вільної людини: від смислових конструктів до формування системи цінностей (УХВЛ в системі цінностей українського суспільства в умовах війни. Освітнянський контекст)* : зб. наук. статей, тез доповідей та інших матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., 25 жовт. 2024 р. / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, Н. Б. Стрийвус, Г. І. Герасимчук, М. І. Чорна. Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В., 2024. 327 с. С. 177–181.

5. Лебедик Л. Імплементація педагогіки миру під час вивчення майбутніми психологами курсу «Основи психокорекції». *Дидаскал* : часопис : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. «Фундаментальні засади та імплементація педагогіки миру в Україні й світі», 19–20 листоп. 2024 р. Полтава, 2025. № 25. 293 с. С. 28–34.

6. Лебедик Л. В. Особистісно-професійний розвиток майбутніх психологів засобами змісту курсу «Основи психокорекції». *Гуманітарно-педагогічна освіта: здобутки, проблеми, перспективи*. VI Всеукр. наук.-практ. конф. (з міжнар. участю) (19 листоп. 2025 р.). Дніпро : Акцент ПП. 2025. 171 с. С. 144–148.

7. Лебедик Л. В. Розвиток професійної компетентності майбутніх психологів під час вивчення курсу «Основи психокорекції». *Формування і розвиток професійної культури фахівців у галузі освіти: виклики, наукові підходи, досвід* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (21 листоп. 2024 р., м. Харків) / за заг. ред. Г. Ф. Пономарьової; Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. Харків : ХГПА, 2024. 621 с. С. 308–313.

8. Методичні рекомендації з впровадження національно-патріотичного виховання в освітньому процесі. Тернопільський обласний комунальний інститут післядипломної педагогічної освіти. URL : <https://ippro.edu.te.ua>

9. Стрельніков В. Ю. Основні складники розвитку вчителя у світлі Української Хартії вільної людини. *Українська Хартія вільної людини: від смислових конструктів до формування системи цінностей» (УХВЛ в системі цінностей українського суспільства в умовах війни. Освітнянський контекст)* : зб. наук. статей, тез доповідей та інших матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., 25 жовт. 2024 р. / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, Н. Б. Стрийвус, Г. І. Герасимчук, М. І. Чорна. Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В., 2024. 327 с. С. 260–264.

10. Стрельніков В. Ю. Партнерство суб'єктів освітнього процесу в технології ситуаційного навчання на засадах Української Хартії вільної людини. *Формування національної ідентичності українця через цінності Української Хартії вільної людини* (м. Тернопіль, Україна, 20-21 жовт. 2022 р.). *Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти* / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, С. В. Костюк, Н. Б. Стрийвус, Г. І. Герасимчук. Тернопіль: ТОКІППО, 2022. 491 с. С. 413–418.

11. Стрельніков В. Ю. Педагогічні основи забезпечення особистісного і професійного розвитку студентів засобами інноваційних технологій навчання : монографія. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2002. Кн. 1. 295 с. Кн. 2. 230 с.

12. Сухомлинська О. В. Виховання особистості в сучасній системі освіти: духовні та етичні аспекти. Київ : Педагогічна думка, 2019. – 256 с.

13. Українська хартія вільної людини. *Uainfo.org*. URL : <https://uainfo.org>

Магера Тетяна Володимирівна,
методист, в.о. заступника директора з
науково-педагогічної та виховної роботи
Тернопільського обласного комунального
інституту післядипломної педагогічної
освіти, м. Тернопіль

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ: СИНЕРГІЯ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ ТА СЕНТЕНЦІЙ ДМИТРА ДОНЦОВА

Анотація. У статті досліджено синергію цінностей Української хартії вільної людини та сентенцій Дмитра Донцова як основу національно-патріотичного виховання молоді. Обґрунтовано, що подолання сучасних безпекових викликів потребує виховання особистості, яка поєднує в собі концепт «вільної людини» (відповідальність, духовність) із «чинним націоналізмом» (воля до влади, експансія духу). Запропоновано цілісну стратегію національно-патріотичного виховання молоді, адаптовану до вимог сьогодення.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, Українська хартія вільної людини, сентенції Дмитра Донцова, цінності, синергія, національна ідентичність, відповідальність, концепт «вільної людини», цілісна виховна модель.

Сучасний розвиток української державності, що відбувається в умовах викликів для національної ідентичності, вимагає переосмислення підходів до національно-патріотичного виховання молоді. Традиційні підходи не забезпечують належного формування стійкої громадянської свідомості молодого покоління. Постає необхідність у створенні цілісної виховної моделі, яка би базувалася на синтезі внутрішньої духовної свободи та активної дієвої енергії захисту нації. У цьому контексті доцільно акцентувати увагу на поєднанні цінностей «Української хартії вільної людини» (УХВЛ) та ідеологічних сентенцій Дмитра Донцова.

Питання ціннісних орієнтирів УХВЛ висвітлювали у своїх працях М. Маринович, Є. Сверстюк [4, 5], акцентуючи увагу на моральному самовдосконаленні як основі державотворення. Водночас спадщина Д. Донцова, зокрема концепція «чинного націоналізму» [3], аналізувалася С. Квітом, О.Баганом [2]. О. Микитюк, І. Фаріон [7]. та іншими дослідниками. Проте спроба синергетичного поєднання цих концепцій у сфері національно-патріотичного виховання є ще не достатньо вивчена.

На наш погляд, синергія цінностей Української хартії вільної людини та поглядів Д. Донцова дозволяє сформуванню цілісної стратегії національно-патріотичного виховання, адаптовану до вимог сьогодення. Поєднання «етики відповідальності» та «філософії чину» є запорукою внутрішньої стійкості та зовнішньої непереможності української держави. Саме тому тема «Національно-патріотичне виховання молоді: синергія цінностей Української хартії вільної людини та сентенцій Дмитра Донцова» є актуальною, потребує детального аналізу та подальшого дослідження.

Українська хартія вільної людини проголошує свободу, людську гідність, відповідальність, активне громадянство та любов до України основою формування сучасної особистості. Водночас Дмитро Донцов наголошував на важливості сильної волі, духовної стійкості, жертвовності та безкомпромісного служіння національній ідеї. Хартія акцентує увагу на свободі та моральній відповідальності особистості, тоді як Донцов підкреслює необхідність внутрішньої сили, національної гідності та готовності діяти в інтересах держави. На перший погляд, ці підходи можуть видаватися різними, однак їх об'єднує головне – прагнення сформувати сильну, свідому та відповідальну людину.

Центральною ідеєю Української хартії вільної людини є концепт «вільної людини», яка бере на себе відповідальність за власну долю та долю країни [6]. Українська хартія вільної людини (УХВЛ) пропонує модель виховання, засновану на внутрішній свободі. Для молоді цей підхід є надзвичайно вагомим, оскільки переводить патріотизм із площини «державного примусу» в

площину «особистого вибору». Виховання через УХВЛ пропонує бачення патріотизму не як гасла, а як щоденну працю над собою задля особистісного розвитку та вдосконалення. Хартія застерігає від шовінізму, наголошуючи на повазі до кожної особистості. Виховання на засадах Хартії передбачає перехід від пасивного патріотизму до активного громадянства, наголошуючи на важливості духовної єдності та солідарності, що є базисом для національної безпеки.

З іншого боку, ідеологічна спадщина Дмитра Донцова пропонує для реалізації цих цінностей «волю до чину». Якщо Хартія окреслює етичні межі та мету (вільна людина у вільній державі), то Д. Донцов надає інструментарій для досягнення цієї мети. Його сентенції про пріоритет національного інтересу, плекання «активної меншості» та невідворотність боротьби за існування нації додають виховному процесу необхідної динаміки.

Синергія цих підходів у національно-патріотичному вихованні молоді реалізується через ряд важливих тверджень:

Відповідальна свобода та вольовий вибір. Виховання за УХВЛ пропонує молоді погляд на свободу як на обов'язок, а не свавілля. Донцов поглиблює цю тезу, стверджуючи, що лише вольова особистість здатна захистити цю свободу. Як результат, формується тип «воїна-громадянина», який є моральним у своїх помислах, але рішучим у діях.

Соборність як чин. У вимірі УХВЛ соборність – це солідарність і діалог. У контексті донцовських ідей – це єдність нації перед зовнішнім ворогом. Синергія цих ідей у вихованні молоді дозволяє уникнути внутрішніх розбратів, перетворюючи суспільну злагоду на стратегічний оборонний ресурс.

Національна самобутність як імунітет. Хартія розглядає самобутність через культуру та мову як простір свободи. Донцов бачить у самобутності «дух стихії», що протистоїть асиміляції. Спільним вектором тут є утвердження української ідентичності як найвищої цінності, що не підлягає компромісам.

Практична спрямованість такої синергії в освітній простір передбачає відмову від «шароварництва» на користь формування світогляду, де моральний

гуманізм Хартії не суперечить мілітарній честі та національному егоїзму (у позитивному значенні) Д. Донцова. Це виховання молоді, яка знає ціну людського життя, але готова пожертвувати ним заради вищих ідеалів нації.

Сьогодні українська молодь уже демонструє високий рівень патріотизму через волонтерську діяльність, участь у громадських ініціативах, інформаційному спротиві та захисті держави. Проте для сталого розвитку суспільства важливо не лише емоційне піднесення, а й системне виховання, яке формуватиме світогляд, здатний протистояти інформаційним загрозам, маніпуляціям та постколоніальним стереотипам.

Саме тому формування української національної ідентичності є першочерговим завданням як для держави, так і для системи освіти в цілому. В умовах сьогодення національно-патріотичне не лише закладає підвалини для нинішніх та майбутніх поколінь, а й формує громадян, для яких Україна є фундаментом власного особистісного зростання на засадах гуманізму, демократії, свободи, відповідальності, готовності до змін. Для розвитку національної ідентичності української молоді необхідно «захистити український інформаційний простір; забезпечити інформаційно-психологічну безпеку українських громадян; підняти на більш високий рівень політичну культуру населення України; розширити базу демократичних сил; досягти стану незворотності державотворчих процесів і стабілізації політичного та соціально-економічного життя; довести до логічного завершення процес консолідації української нації в єдиний соціально-політичний організм; виховувати національно свідомих громадян і духовно сконсолідувати українство на основі європейських ідеалів, базових цінностей та української національної ідеї» [1].

Отже, поєднання гуманістичного патріотизму Української хартії вільної людини та вольового націоналізму Д. Донцова створює цілісну виховну матрицю. Така модель має вплив на виховання покоління, яке здатне не лише мріяти про вільну Україну, а й професійно та якісно її розбудувати. Саме така система цінностей дозволяє формувати нову генерацію українців –

інтелектуально розвинених, морально стійких, національно свідомих і водночас рішучих у питаннях захисту державності, національної безпеки та честі України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Воропаєва Т. Вплив українознавства на формування національної ідентичності особистості в сучасному освітньому просторі / Т. Воропаєва // *Українознавство*. 2010. № 4. С. 174–177.
2. Баган О. Постать Дмитра Донцова в контексті сучасності. Тернопіль: Наукові записки ТНПУ, 2018.
3. Донцов Д. Націоналізм. Лондон: Українська видавнича спілка, 1966. 363 с.
4. Маринович М. Як Україні виростити крила. Виступи, статті, доповіді, інтерв'ю (2018–2021 рр.). Львів: Видавництво УКУ, 2021. 268 с.
5. Сверстюк Євген: публікації та спогади колег. Офіційний сайт Ініціативної групи «Першого грудня». 2015. URL: <https://1-12.org.ua/tag/sverstyuk-evhen> (дата звернення: 15.05.2026).
6. Українська хартія вільної людини. К.: Група «Першого грудня», 2012.
7. Щастя – бути сильним. Афоризми та сентенції Дмитра Донцова/ автор ідеї та укладач Оксана Микитюк; науковий консультант Ірина Фаріон. 3-тє видання. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2024. 392 с.

Маринович Мирослав Франкович, співавтор Української хартії вільної людини, учасник Ініціативної групи «Першого грудня», радник ректора, президента Інституту релігії та суспільства УКУ, м. Львів

БОГДАН ГАВРИЛИШИН ЯК РЕЧНИК ВІДПОВІДАЛЬНОЇ СВОБОДИ

Вельмишановні учасники конференції! Вітаю усіх вас на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська хартія вільної людини в системі цінностей українського суспільства в умовах війни та повоєнного часу», що приурочена пам'яті Богдана Гаврилишина. Щиро вдячний за організацію цієї конференції в Тернополі. Окрема вдячність організаторам за те, що присвятили нинішню конференцію пам'яті Богдана Гаврилишина. Він залишив по собі світлі спогади і незнищений слід.

Видатний діаспорний українець, який зробив надзвичайно успішну кар'єру в Канаді та Швейцарії і став членом Римського клубу, повною мірою присвятив себе розвитку України після здобуття нею незалежності.

Неможливо в одному реченні перелічити всі ті потужні ініціативи, які пов'язані з його ім'ям та енергією. Я згадаю тут лише те, що має безпосередній зв'язок із темою конференції. 2011 року Богдан Гаврилишин став членом-співзасновником Ініціативної групи «Першого грудня», і його участь у Групі була для всіх нас надзвичайно важливою і почесною. Його експертиза сягала світового масштабу, а тому в дискусіях членів Групи його думка важила багато.

Поряд із тим я пригадую собі його неодноразові виступи, пов'язані з темою відповідальності людини. Для нього свобода була нерозривно пов'язана з відповідальністю. Сьогодні вже неможливо встановити авторство того висновку, який віддавна циркулює в інтернеті: «Свобода без відповідальності – це сваволя; відповідальність без свободи – це рабство». Богдан Гаврилишин свято вірив у справедливість цього висновку, а тому мріяв, щоб Загальну Декларацію прав людини людство доповнило Декларацією відповідальності людини. А «мріяти» означало для нього «зробити», тому 2014 року в час Революції Гідності він і працював над чернеткою «Декларації відповідальності людини». На відзначення цього його внеску, 16 липня 2021 року, тобто Верховна рада України прийняла постанову про встановлення Дня відповідальності людини в день народження Богдана Гаврилишина 19 жовтня.

Появу головного документа першого складу Ініціативної групи «Першого грудня» – Українську Хартію вільної людини – Богдан Гаврилишин привітав ентузіастично. Ясна річ, він брав активну участь в його підготовці. Пригадую собі одну з прес-конференцій у Києві, на якій ми представляли Хартію українському суспільству. Так-от, я досі пам'ятаю натхненне обличчя Богдана Гаврилишина, з яким він говорив про суспільну значимість цієї Хартії.

Прощаючись із Богданом Гаврилишиним у жовтні 2016 року, – на жаль, прощаючись уже навіки – ми, тодішні члени Групи, зазначили: **«Він належав до тих людей, яких талант, цілеспрямованість і масштабна життєва мета підносять на інтелектуальний Олімп. Його душі був добре відомий неспокій вічних поривань до кращого, досконалішого, успішнішого».**

Як бачимо, Богдан Гаврилишин не дожив до початку повномасштабної війни, проте я певен, що головне в його поставі, а саме: переконаність у засадничому значенні цінностей, не лише не змінилося б, а навпаки – лише б підсилилось. Тому в Українській хартії вільної людини він просто виділив би жирним шрифтом кілька її висновків, які особливо важливі в час війни:

1. Мораль і духовні цінності не можуть бути відкладеними на завтра. Вони завжди потрібні сьогодні.

2. Успіх нашої держави залежить від «реформ справедливості» – зміни судової гілки влади і правоохоронних органів. Люди повинні нарешті встановити справедливість у державі.

3. Химерним ідеям нібито слов'янського братерства, фальшивої єдності, баченої вже не раз і не одне століття, та іншим виявам неоімперської ідеології ми протиставляємо принципи взаємної рівності, поваги і партнерської підтримки.

Найважливіший і ще не використаний стратегічний ресурс України – це внутрішня консолідація нашого народу...

Є в Українській хартії вільної людини ще одна думка, яка постала під безсумнівним впливом Богдана Гаврилишина. «Ми повинні мислити світовими категоріями сприйняття українства й застосовувати їх у політичному, економічному та культурному житті нашого регіону, Європи і планети... Як велика європейська держава, Україна повинна стати регіональним політичним, економічним і культурним лідером».

Я певен, що сьогодні пан Богдан був би щасливим, бо побачив би на власні очі реалізацію цієї мрії. Мені проситься до озвучення одна метафора. Гадаю, кожен із вас бачив колись типову картинку: на краю асфальтного покриття начебто кволі травинки дружно проростають і підважують, здавалося б, міцнющий асфальт. Це – добра метафора до одвічної теми про перемогу Давида над Голіафом. Це історія про те, як начебто слабосила Україна впаде за три дні перед буцімто потужною Росією. І сподіваюся, загалом війна Росії проти України увійде в підручники історії як ілюстрація остаточного занепаду

великої у своєму насильстві й безчесті імперії і – паралельно – як історія набуття суб'єктності донедавна вторинною, але великою у своєму духовному спротиві Україною. Тому хоч скільки світові політики обігруватимуть фразу: «Що доброго може прийти з українського Назарета?!», цей Назарет вкотре змусить гордовитих і пихатих диктаторів понести сором і пожати плоди своїх злочинів.

А 2026 рік став для всіх нас якимсь особливо ілюстративним. Ще тричотири роки тому Україна цілковито покладалася на поміч Заходу, передусім США, а Європа тихо собі дримала під американською безпековою парасолькою. Щоб змінити це, Небо використало гострий «шкребок» – Дональда Трампа, – який на свій манір почав зішкребати все зашкарубле. І цього року це дало свої плоди (хоч навряд чи сам Трамп їх очікував): Україна стрімко набула своєї мілітарної суб'єктності, за якою підтягнулася і суб'єктність дипломатична й загалом державна. А Європейський Союз стрепенувся й усвідомив, що безпека Європи – в його власних руках.

Втім, остаточне визнання суб'єктності України – це тривалий процес. До того ж, як я завжди підкреслюю, **Україні слід набути ще однієї суб'єктності – концептуальної, або ідейної.** Загалом цей мій заклик загубився і потонув в бурхливому інформаційному морі. Але ось на днях мені впала в око на «Збручі» стаття Олександра Фільца, в якій він суголосно стверджує: **«Світ уже став іншим, а політична уява тих, хто ним керує, дуже часто лишається в межах старої ментальної карти. Саме це, на мою думку, і є однією з головних драм нашого часу: світ ХХІ століття значною мірою керується політичною уявою ХХ-го» [2].**

Отож ми і тут матимемо конкурентні перегони, а тому й тут маємо позбутися відчуття своєї ідейної вторинності. Ми вже не можемо розраховувати на те, що просто запозичимо передові західні моделі й адаптуємо їх до своїх умов. Бо, як бачимо, й тут – як у зброярських технологіях – Захід «залишається в межах старої ментальної карти». Отож набуття згаданої ідейної суб'єктності має стати нашим завданням на найближчий час.

Проте незмінно актуальною залишається потреба ще однієї – я би сказав: первинної суб'єктності України, а саме: духовної. Саме це мав на увазі Митрополит Андрей Шептицький, коли заповідав, що Україна має бути «подібним до моноліту організмом, себто тілом, оживленим одним духом, що з внутрішньої життєвої сили розвивається, доповнює внутрішні браки і з природи є здоровим, сильним, свідомим своїх цілей не тільки матеріальним, а й моральним тілом» [1].

Інакше кажучи, бути моральним тілом якраз і означає мати духовну суб'єктність. Створюючи Українську хартію вільної людини, ми, члени Ініціативної групи «Першого грудня», фактично, й мали на увазі цю мету.

Отож я бажаю учасникам конференції посильно відгукнутися на цей цивілізаційний запит і долучитися до творення України нашої спільної мрії!

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1899–1944. Львів: Видавництво «АРТОС»: т. 3. Пастирські послання 1939–1944 рр. 2010, с. 131.
2. Олександр Фільц. Історична затримка політичної уяви ХХ століття. Збруч. URL: <https://zbruc.eu/node/124216>

УДК 37.017:316.347(477)

Марфут Лілія Максимівна,
методист центру моніторингу якості освіти, ЗНО та аналітичної діяльності Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Тернопіль

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НА ЗАСАДАХ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ

Війна спонукає до переосмислення не лише геополітичних орієнтирів, але й базової ідентичності. Українська національна ідентичність будується не лише на етнічній, але й на ціннісній основі – свободі, гідності, самопожертві, демократичних принципах тощо. Національна самосвідомість перетворюється із інструмента збереження традицій на платформу національного відродження.

Національна ідентичність починається не з декларацій, а з особистої відповідальності кожного громадянина. Бути українцем за Хартією – це вийти зі стану «об'єкта» історії та стати її свідомим «суб'єктом». Справжня незалежність держави можлива лише тоді, коли громадяни є внутрішньо вільними та відповідальними за свої вчинки. Головний конфлікт сучасної війни – це зіткнення системи цінностей вільної людини з цінностями рабства та покори. Хартія наголошує на важливості самостійного мислення, що є критичним фактором стійкості проти російської пропаганди та маніпуляцій. Також війна пришвидшила реалізацію ключової тези Хартії: «Бути вільним – це насамперед бути відповідальним». В умовах війни ця відповідальність трансформувалася з теоретичного поняття у конкретні дії: волонтерство, донати, сумлінна праця на своєму місці та захист країни зі зброєю в руках. Українська хартія вільної людини, створена ініціативною групою «Першого грудня», сьогодні є не просто декларацією, а етичним фундаментом, на якому тримається спротив. Цінності Хартії – особиста відповідальність, гідність і свобода – стали тими «м'язами», які дозволили суспільству мобілізуватися в перші дні повномасштабного вторгнення.

Ідентичність має будуватися на етичних засадах. Хартія наголошує: «Пріоритет духовного над матеріальним». Це означає, що національна єдність тримається не лише на спільних економічних інтересах, а на спільних цінностях – чесності, солідарності та повазі до людської гідності.

Любов до Батьківщини за Хартією – це не пасивне почуття, а дієва праця. Формування ідентичності відбувається через участь у самоврядуванні, громадських ініціативах та волонтерстві. «Ми – це наші справи», тому ідентичність гартується у служінні суспільному благу. Хартія закликає до єдності, яка базується не на примусі, а на спільних цінностях. В умовах війни українці продемонстрували найвищий рівень горизонтальної співпраці, що повністю відповідає духу документа про самоорганізацію громади.

Українська ідентичність несумісна з корупцією та правовим нігілізмом. Хартія закликає до утвердження справедливості як норми життя. Повага до

закону, який один для всіх, має стати невід’ємною рисою «нового українця». Пovoєнний час вимагатиме не лише відбудови інфраструктури, а й глибокої трансформації суспільних інститутів. Тези Хартії про «верховенство права», «соціальну справедливість» та «виховання вільної людини» мають стати основою нової суспільної угоди, щоб не допустити повернення до старих корупційних чи олігархічних моделей.

Формування нації неможливе без інтелектуального розвитку. Хартія вимагає «бути інтелектуально активними». Ідентичність вільної людини передбачає здатність критично оцінювати інформацію, чинити опір пропаганді та постійно вчитися, щоб бути конкурентоспроможним у світі.

Українець за Хартією – це той, хто вміє співпрацювати з іншими. Національна ідентичність зміцнюється через довіру всередині суспільства. Здатність об’єднуватися заради спільної мети без вказівок «зверху» є унікальною рисою вільної нації.

Мова є не лише засобом спілкування, а «домом нашого буття». Плекання української культури та мови є актом самоствердження та захисту свого ціннісного простору в глобалізованому світі.

Національна ідентичність за Хартією – це ідентичність вільної, самостійної та добросовісної людини, яка усвідомлює, що доля України залежить безпосередньо від її зусиль. Українська хартія вільної людини є «дорожньою картою» для дорослішання нації. Під час війни вона допомагає вистояти, а в повоєнний час має стати інструментом побудови держави, де свобода є не подарунком зверху, а результатом щоденної праці кожного громадянина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Українська Хартія вільної людини. URL: <https://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoji-liudynu> (дата звернення: 28.04.2026).

Менько Софія Миколаївна,
студентка освітньо-професійної програми
«Міжнародні відносини» навчально-
наукового інституту міжнародних
відносин ім. Б. Д. Гаврилишина
Західноукраїнського національного
університету, м. Тернопіль;

Науковий керівник:

Карпишин Наталія Іванівна,
кандидат економічних наук, доцент
кафедри міжнародних відносин та
дипломатії Західноукраїнського
національного університету, м. Тернопіль

НАЦІОНАЛЬНО-ЦІННІСНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

У сучасних умовах суспільно-політичних трансформацій, зумовлених повномасштабною військовою агресією проти України, особливої ваги набуває переосмислення орієнтирів національного виховання та освітнього процесу загалом. Трансформація сучасної освіти вимагає відходу від суто прагматичного накопичення знань на користь формування цілісної особистості, здатної інтегрувати світові стандарти з глибоким усвідомленням власної національної ідентичності.

Важливим інструментом та концептуальним орієнтиром у цьому процесі виступає «Українська хартія вільної людини», створена Ініціативною групою «Першого грудня» як етичний маніфест суспільних змін [5]. Цей документ пропонує унікальний баланс між індивідуальною свободою та колективним обов'язком, що безпосередньо перегукується з ідеями видатного мислителя Богдана Гаврилишина щодо персональної відповідальності як рушія ефективного суспільства [4].

Головним завданням сучасної вищої та середньої школи є виховання критичної маси свідомих громадян, здатних протистояти загрозам втрати національної ідентичності та зовнішнім інформаційним маніпуляціям [3]. Освітній простір стає полем формування громадянської та державної

ідентичності учнівської й студентської молоді, де «Українська хартія вільної людини» слугує практичним дороговказом [5].

Наріжним каменем документа є теза про те, що відповідальність за власне життя та успіх не може бути нікому передана. Цей принцип є надзвичайно актуальним для сучасної молоді, адже він допомагає подолати патерналістські стереотипи минулого та спонукає молодих людей ставати активними суб'єктами, а не пасивними об'єктами історичного процесу.

Впровадження ідей Хартії в освітній процес дозволяє гармонізувати прагнення молоді до самореалізації із почуттям солідарності та служіння своїй громаді й державі. Навчальні заклади мають трансформувати виховну роботу від формальних заходів до практичного засвоєння етичних норм. Як зазначав Богдан Гаврилишин, компетентність без етики є небезпечною, тому формування професійних навичок студентів обов'язково має підкріплюватися моральними орієнтирами, викладеними в Хартії. Учні та студенти, які керуються принципами чесності, поваги до людської гідності та правосуддя, формують стійку громадянську позицію, що є запорукою національної безпеки та повоєнної відбудови України [5; 4].

Особливого значення в часи війни набуває концепція «навчання через досвід», яка дозволяє молоді інтегрувати теоретичні засади національних цінностей у щоденну діяльність: волонтерство, підтримку внутрішньо переміщених осіб та активне громадське життя. Хартія вільної людини наголошує, що духовні цінності та мораль потрібні саме сьогодні, а не в абстрактному майбутньому. Це твердження знаходить своє реальне відображення у стійкості сучасної молоді, яка попри виклики дистанційного навчання та психологічний тиск воєнного стану демонструє високий рівень згуртованості й патріотизму. Водночас відомий європейський мислитель Вацлав Гавел влучно зазначав: *«Демократія – це не мета, а шлях. Вона потребує щоденної праці та внутрішньої культури від кожного з нас»* [2]. Цей підхід доводить, що виховання громадянської культури через Хартію та ідею відповідальності є тривалим і динамічним процесом.

Процес євроінтеграції України вимагає також поєднання локального патріотизму із глобальним мисленням. Свідома молода людина має бути «свідомим українцем у великому світі», який зберігає міцний зв'язок із кодом нації, вивчаючи та адаптуючи найкращі світові практики. У цьому контексті державна ідентичність учнів та студентів формується через усвідомлення того, що успіх України залежить від зусиль кожного. Освіта, що базується на засадах Української хартії вільної людини та концепції індивідуальної відповідальності, створює інтелектуальну та моральну основу для розвитку демократичного суспільства.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що «Українська хартія вільної людини» є дієвим інструментом модернізації виховної парадигми в умовах трансформації сучасної освіти. Вона дає змогу виховувати не просто конкурентоспроможних фахівців, а свідомих громадян із чіткими ціннісними орієнтирами. Інвестиції у формування відповідального лідерства серед молоді крізь призму етичних маніфестів є головною умовою збереження суверенітету, зміцнення державної ідентичності та успішного поступу України в європейське співтовариство [1].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гаврилишин Б. Д. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє. 3-є вид. Київ: Пульсари, 2013. 248 с.
2. Гаврилишин Б. Д. Залишаюсь українцем: спогади. Київ : Пульсари, 2011. 288 с.
3. Інноваційні практики формування національно-громадянської ідентичності учнівської молоді в умовах трансформації сучасної освіти : монографія / за ред. І. Д. Бега. Київ : Інститут проблем виховання НАПН України, 2023. 280 с. URL: <https://surl.li/bxajpp>
4. Менько С. М. Формування європейських цінностей серед української молоді в контексті сучасних викликів крізь призму ідей Богдана Гаврилишина : студентська наукова робота. Тернопіль : ЗУНУ, 2026. 35 с.
5. Українська хартія вільної людини / Ініціативна група «Першого грудня». *Енциклопедія історії України (EIU)*. URL: <https://surl.li/nxxvkn>

Озтюрк Ярен,

студентка освітньо-професійної програми «Міжнародні відносини» навчально-наукового інституту міжнародних відносин ім. Б. Д. Гаврилишина Західноукраїнського національного університету, м. Тернопіль;

Науковий керівник:

Карпишин Наталія Іванівна,

кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та дипломатії Західноукраїнського національного університету, м. Тернопіль

ОСВІТНЯ КОНЦЕПЦІЯ ЛІДЕРСТВА БОГДАНА ГАВРИЛИШИНА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ

У часи, коли Україна боронить своє право на існування як незалежна демократична держава, питання лідерства набуває стратегічного значення. Лідером сьогодні є не той, хто має владу, а той, хто мислить масштабно, діє відповідально та надихає інших на розбудову країни. Саме таку модель лідерства – виховану через освіту, а не отриману від народження – десятиліттями формував і втілював на практиці видатний український економіст та просвітник Богдан Дмитрович Гаврилишин.

Для Богдана Гаврилишина освіта була невід’ємною частиною суспільної місії. У своїй програмній праці «До ефективних суспільств: дороговказ у майбутнє» (1980) він обґрунтував просту, але глибоку істину: успіх країни прямо залежить від «критичної маси» відповідальних лідерів, орієнтованих на суспільне благо, а не на особисту вигоду. Справжній капітал держави – не надра чи географія, а якість людського потенціалу.

Ключовим етапом у реалізації цих переконань стало заснування у 1989 році Міжнародного інституту менеджменту – першої в Україні бізнес-школи, яка впровадила стандарти MBA (Master of Business Administration). Розуміючи, що ще до проголошення незалежності країна гостро потребувала кваліфікованих управлінців, Богдан Гаврилишин ініціював створення

інституції, основною метою якої була підготовка лідерів нового покоління. Процес навчання в інституті був спрямований на формування фахівців, вільних від застарілих радянських стереотипів, відкритих до опанування передового міжнародного досвіду та здатних до реалізації системних реформ.

Діяльність Богдана Гаврилишина базувалася на розумінні того, що успішне майбутнє України залежить не лише від наявності професійних кадрів, а передусім від свідомих лідерів, які готові брати на себе відповідальність та стратегічно мислити в умовах динамічного й складного ринкового середовища.

Наступним знаковим проектом, що втілював освітню філософію Богдана Гаврилишина, стала програма «Молодь змінить Україну», започаткована у 2012 році. Ініціатива об'єднала лідерів громадянського суспільства – патріотично налаштовану молодь, готову стати рушійною силою системних трансформацій. У межах програми учасники аналізували успішний досвід демократичних країн, формували стратегічне бачення розвитку держави та розробляли прикладні проекти змін. Особливу цінність програма мала і для самого Гаврилишина – на схилі років саме ця молодь давала йому наснагу: «Знаєте, мені 87 років, я старий чоловік, перехворів усіма хворобами, переніс з десяток операцій... і це спілкування з такими натхненними молодими українцями дає мені можливість мріяти і жити в майбутньому...» [1].

Отже, освітні ініціативи Богдана Гаврилишина були не окремими проектами, а комплексною стратегією, спрямованою на формування нової національної еліти – людей, здатних вести Україну шляхом демократії, ефективного управління та суспільної відповідальності.

Сьогодні, коли Україна демонструє неперевершену здатність до самоорганізації та лідерства перед лицем повномасштабної агресії, ми бачимо результати тих зусиль. Наше завдання – зберегти та примножити цю спадщину, перетворивши її на основу для повоєнного відродження країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Богдан Гаврилишин. The Ukrainians. URL: <https://theukrainians.org/bohdan-havrylyshyn/>

2. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: дороговказ у майбутнє / пер. з англ. Київ: Основи, 1995. 238 с.
3. Гаврилишин Б. Залишаюсь українцем : спогади. Київ : Пульсари, 2011. 288 с.

УДК 373.3.012

Олійник Ольга Йосипівна,
методист центру моніторингу якості освіти, ЗНО та аналітичної діяльності Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Тернопіль

ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПІДТРИМКА МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Важливим джерелом інформації про вплив затяжних криз – пандемії та війни – на розвиток учнів і стан початкової освіти є загальнодержавний зовнішній моніторинг якості початкової освіти. У надскладних умовах, коли діти втратили стабільне освітнє середовище й пережили серйозні емоційні навантаження, дослідження дає можливість оцінити вплив цих кризових чинників на освітні результати учнівства та їхній добробут.

В Україні це єдине вітчизняне дослідження, яке має об'єктивні дані щодо стану сформованості ключових компетентностей (читацької та математичної) випускників початкової школи до початку пандемії COVID-19, у період пандемії та у часі повномасштабної війни.

Це унікальне дослідження, започатковане МОН у 2016 році, дозволяє оцінити рівень читацької, математичної та природничо-наукової компетентностей випускників початкової школи. Перший цикл ЗЗМЯПО (2018 рік) зафіксував стан початкової освіти ще до впровадження Нової української школи, пандемії COVID-19 та повномасштабної війни. Дані наступних циклів (2021 і 2024 років) відображають зміни, що сталися під впливом цих глибоких криз.

Упродовж квітня-травня 2024 року проводився основний етап третього циклу загальнодержавного зовнішнього моніторингу якості початкової освіти (ЗЗМЯПО-2024).

До вибірки увійшли 408 закладів загальної середньої освіти України, серед них були 16 закладів загальної середньої освіти Тернопільської області.

Близько 320 четвертокласників нашої області виконували тестові завдання із читання, математики та природничо-наукових дисциплін (курс «Я досліджую світ»), а також відповідали на запитання анкети.

Цикл ЗЗМЯПО-2024 має кілька важливих особливостей. Вперше до нього було включено оцінювання природничо-наукової компетентності, тож дослідження охопило всі три ключові освітні галузі – читацьку, математичну та природничо-наукову. Це дало змогу не лише простежити динаміку результатів у читанні та математиці між 2018, 2021 і 2024 роками, а й отримати вихідну точку для подальшого вивчення рівня знань у сфері природничих наук. Окрім цього, ЗЗМЯПО-2024 є важливим джерелом інформації про вплив затяжних криз на розвиток учнів і стан початкової освіти. Отримані дані допоможуть визначити найбільш уразливі місця та спланувати заходи з підтримки початкової освіти в умовах війни.

Для дослідження того, як повномасштабна війна вплинула на навчання та психологічний стан учасників освітнього процесу в молодшій школі, випускникам початкової школи, які брали участь в основному етапі ЗЗМЯПО-2024, і їхнім учителям було запропоновано заповнити анкету. У ній учасників і учасниць запитували про їхній навчальний і позанавчальний досвід упродовж двох останніх навчальних років (2022/2023 та 2023/2024 н. р.), а саме після початку повномасштабного вторгнення.

Більш ніж половина опитаних четвертокласників указала, що вони вчилися переважно очно, але інколи дистанційно (онлайн). Ще майже третина опитаних указала, що навчання весь час відбувалося очно в приміщенні школи. Як свідчать дані, учні, які навчалися переважно очно й лише інколи дистанційно, отримали вищий середній бал у всіх трьох галузях ЗЗМЯПО,

порівняно з іншими їхніми ровесниками, а особливо тими, які навчалися весь час очно (з різницею в близько 10 балів). Учні виявляють більший інтерес до дистанційного навчання, що довше вони залучені до цієї форми організації освітнього процесу. Утім, усе ж переважній більшості учнівства (загалом 75%) очне навчання в приміщенні школи подобається більше. Те, який формат навчання більше подобається учнівству, неістотно пов'язане з успішністю в усіх трьох галузях ЗЗМЯПО.

Навчальна підтримка з боку вчителів, за відповідями близько 40% учнів і учениць, полягала в тому, що їхні вчителі часто або дуже часто проводили заняття за допомогою програм відеозв'язку, надсилали навчальні матеріали та завдання або завантажували навчальні матеріали на сайт школи чи на освітню платформу. Кожен третій четвертокласник указав, що вчителі часто надавали доступ до записів своїх уроків або до різних матеріалів з інших джерел в інтернеті, а ще 30% учнівства зазначили, що вчителі часто пропонували їм самостійно опрацьовувати матеріали та виконувати завдання, не надаючи пояснень. За даними ЗЗМЯПО-2024 частота онлайн-занять або надсилання матеріалів учителями майже не вплинула на результати учнів. Водночас учні, яким часто надавали лише записані уроки чи матеріали з інтернету, показали нижчі результати в усіх галузях ЗЗМЯПО. Близько двох третин учнів (близько 70%) повідомили, що їхні вчителі часто або дуже часто цікавилися тим, як вони почуваються і чи все в них добре, і давали корисні поради про те, як навчатися самостійно, тобто дбали про емоційну підтримку свого учнівства. При цьому, хлопчики частіше, ніж дівчатка, повідомляли про зусилля вчителів, спрямовані на підтримку навчання. Водночас дівчатка, порівняно з хлопчиками, частіше зазначали, що отримують емоційну підтримку від учителів та учительок. Учні в великих містах частіше, ніж учні в селах чи селищах, указувало у своїх відповідях на запитання анкети способи взаємодії з учительством, спрямовані на підтримку навчання, проте про емоційну підтримку вони, навпаки, повідомляли рідше, ніж їхні ровесники із сільської місцевості. Хоча обидва види підтримки, як доводить аналіз даних, не

позначилися сильно на учнівських результатах, усе ж варто відзначити істотний вплив емоційної підтримки на відчуття учнівством безпеки та захищеності.

Попри виклики воєнного часу, значна частина учнів (понад 50%) не відчувала суттєвих труднощів із доступом до навчальних ресурсів (доступ до комп'ютера, планшета, смартфона) або спокійного місця для навчання. Найбільшою проблемою для майже 55% учнів був доступ до стабільного інтернету. Як показують дані, з усіх предметів учні й учениці, які часто або дуже часто мали проблеми, пов'язані з доступом до комп'ютера, до інтернету чи до спокійного місця для навчання, отримали більш як на 10 балів нижчий середній результат, ніж ті їхні однолітки, які стикалися з такими проблемами рідко. Більшість четвертокласників (74%) повідомила, що під час навчання почувалися спокійно та захищено. Проте понад дві третини учнів усе ж регулярно стикалися з емоційними труднощами й мали пригнічений стан через переживання за рідних чи друзів (70%), а також поганий сон через повітряні тривоги (понад третина учнівства). За даними анкетування учні, які частіше почувалися спокійно і захищено, з усіх предметів тестування показали від 3 до 5 балів вищий середній результат. І навіть ті, хто часто переживав за своїх рідних і друзів, отримали трохи кращі результати, ніж учнівство, якому подібні емоції доводилося переживати рідко, що свідчить про те, що прояви емпатії, пов'язані з тривожними переживаннями, не завжди стоять на заваді успішності. Дівчатка частіше, ніж хлопчики, повідомляли про психоемоційні проблеми, які їм доводилося переживати впродовж останніх двох років навчання в умовах війни, натомість хлопчики частіше акцентували на тому, що під час навчання стикалися з проблемами технічного характеру. З матеріально-технічними проблемами частіше стикалося учнівство в селах і селищах, а у великих містах учнівство частіше повідомляло про ситуації, пов'язані із психоемоційним станом.

ЗЗМЯПО-2024 підтверджує об'єктивними даними значний вплив війни на освітній процес, емоційний стан і навчальні досягнення учнівства. Утім, незважаючи на надзвичайні виклики, як-от: вимушене переміщення, відсутність

стабільного доступу до освітніх ресурсів і психологічний тиск – більшість дітей продовжувала навчатися, а вчителі постійно підтримували їх, тож критичного падіння успішності, якого можна було очікувати, не відбулося (порівняно з даними 2021 р., коли початкова школа переживала кризу, пов'язану з пандемією COVID-19).

Проведення тестування й анкетування у 2024 році дало змогу відстежити зміни в успішності учнівства, спричинені, зокрема, повномасштабним вторгненням, на тлі даних попередніх двох циклів ЗЗМЯПО (2018 та 2021 років).

Отримані за підсумками ЗЗМЯПО результати дадуть змогу визначити рівень сформованості читацької, математичної та природничо-наукової компетентностей учнівства, яке завершує здобуття початкової освіти, а також визначити зв'язок успішності четвертокласників і четвертокласниць із різноманітними чинниками шкільного та позашкільного середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Звіт про результати третього циклу загальнодержавного зовнішнього моніторингу якості початкової освіти «Навчання в кризових умовах: читацька, математична та природничо-наукова компетентності випускників початкової школи». URL:https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2025/04/Zvit-ZZMYAPO-2024.-CHastyna-I_na-sajt.pdf

2. Триває моніторинг якості початкової освіти / Центр моніторингу якості освіти і ЗНО. URL:<http://monitoringte.blogspot.com/search/label/Моніторингові%20дослідження>

УДК 37.018

Остапишин Світлана Василівна,
методист, керівник гуртка «З Україною в серці» Монастирського будинку дитячої та юнацької творчості, м. Монастирськ

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА ТА НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ НА ОСНОВІ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ: ДОСВІД МОНАСТИРСЬКОГО БУДИНКУ ДИТЯЧОЇ ТА ЮНАЦЬКОЇ ТВОРЧОСТІ

В умовах екзистенційних викликів, зумовлених повномасштабною збройною агресією проти України, національно-патріотичне виховання та

громадянська освіта перетворюються із допоміжних освітніх компонентів на фундамент національної безпеки та стійкості. II Всеукраїнська науково-практична конференція «Українська хартія вільної людини в системі цінностей українського суспільства в умовах війни та повоєнного часу» є знаковою платформою для осмислення ролі гуманітарного капіталу в процесах державотворення. Вона присвячена пам'яті Богдана Гаврилишина – видатного українця, чия візія відповідальності та свободи стала основою для одного з найважливіших документів сучасної України – Української хартії вільної людини (далі УХВЛ).

Ціннісні орієнтири, закладені в УХВЛ, пропонують суспільству не лише модель виживання в умовах війни, але й стратегію розбудови успішної держави в повоєнний період. Свобода, гідність, відповідальність та активна громадянська позиція виступають тими внутрішніми орієнтирами, які дозволяють молодому поколінню ідентифікувати себе як суб'єктів історії, здатних впливати на майбутнє країни. Система позашкільної освіти, завдяки своїй гнучкості та творчому характеру, стає ідеальним середовищем для імплементації цих ідей у повсякденну практику.

Державна політика та законодавче підґрунтя національно-патріотичного виховання в умовах воєнного стану.

Сучасний етап розвитку України характеризується безпрецедентною консолідацією держави навколо питань утвердження національної ідентичності. Політика Президента Володимира Зеленського у цій сфері спрямована на створення цілісної системи, де патріотизм є не лише почуттям, а активною громадянською дією та оборонною свідомістю.

Ключовим кроком стало прийняття Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (2022 р.), який набув чинності 1 січня 2023 року. Цей закон вперше в історії незалежності визначив утвердження ідентичності складовою національної безпеки. Політика влади сьогодні базується на трьох

стовпах: національно-патріотичне виховання, військово-патріотичне виховання та громадянська освіта.

Особлива увага Президента Зеленського зосереджена на залученні ветеранів до виховного процесу, що закріплено в нормативних актах. Ветерани війни стають живими прикладами мужності для вихованців позашкілля. Також надзвичайно важливою є Державна цільова соціальна програма з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року (Постанова КМУ № 864 від 30.07.2024 р.). Вона передбачає масштабне охоплення молоді заходами, спрямованими на популяризацію героїв рідного краю, розвиток українськомовного культурного продукту та зміцнення громадянської стійкості. Таким чином, держава створює умови, за яких молода людина з раннього віку усвідомлює себе частиною великого народу, готовою до захисту незалежності та активної участі у житті громади.

Громадянська освіта в системі позашкілля: досвід Тернопільщини та виклики 2026 року

Тернопільська область історично є першопрохідцем у впровадженні цінностей Української хартії вільної людини. Ще у 2017 році наш край став першим в Україні, де на сесії обласної ради була прийнята регіональна програма впровадження УХВЛ в освітній процес. Протягом років ця програма була методичним фундаментом, на якому будувалася робота кожного закладу позашкілля. Подальша Програма на 2021–2024 роки дозволила систематизувати виховні заходи та перетворити принципи Хартії на реальний досвід дітей.

Сьогодні, у 2026 році, ми є свідками та учасниками нового, ще більш амбітного етапу. В рамках реалізації Плану заходів Стратегії розвитку Тернопільської області на 2021–2027 роки впроваджується проєкт «Формування української національної та громадянської ідентичності, на основі досвіду впровадження цінностей Української хартії вільної людини в освітньому і молодіжному середовищі регіону на 2025–2027 рр.». Це є прямим свідченням того, що Тернопільщина не зупиняється на досягнутому.

Як практик, я глибоко ціную важливість такої системної підтримки. Прийняття та активна реалізація цього проєкту саме в період воєнного часу є критично необхідними. Це дозволяє нам, педагогам позашкілля, мати чіткий алгоритм дій, методичне забезпечення та відчуття єдності з регіональною стратегією розвитку. Цей проєкт об'єднує зусилля влади, освітян та молоді для досягнення головної мети конференції – вшанування пам'яті Богдана Гаврилишина та практичного обміну досвідом формування ціннісної вертикалі сучасного українця.

«Моя місія – виховання вільних»: досвід впровадження проєкту в Монастириському БДЮТ

Коли я переступаю поріг Монастириського будинку дитячої та юнацької творчості, я бачу не просто дітей – я бачу майбутнє нашої вільної України. Моя робота – це не лише методика, це покликання мого серця. В умовах війни, коли небо часто пронизують тривоги, я зрозуміла: ми не маємо права просто перечікувати. Ми повинні діяти, творити і виховувати.

Саме тому я розробила та втілила освітньо-виховний проєкт «Формування національно-патріотичної свідомості вихованців на основі цінностей Української Хартії Вільної Людини». Цей проєкт – моя відповідь на виклики часу. Я хочу, щоб кожен мій вихованець відчув: свобода – це не подарунок, це внутрішній вибір і велика відповідальність.

Анотація проєкту: Сьогодні, коли Україна вже четвертий рік бореться за своє існування, громадянсько-патріотичне виховання стає стрижнем всієї освіти. Проєкт пропонує дітям не зазубрювати тексти, а проживати цінності УХВЛ через творчість, волонтерство та діалог. Провідна ідея проєкту полягає у формуванні активного суспільства, де кожен бере відповідальність за розвиток країни.

Основні аспекти ідеї:

- Свобода як фундамент демократії;
- Відповідальність громадянина перед суспільством;
- Єдність та солідарність у досягненні перемоги;

- Національна ідентичність через мову та культуру.

Я бачу, як змінювалися мої діти. Коли ми зустрічалися з волонтеркою Тетяною Підвищеною, у залі панувала така тиша, яку можна почути лише тоді, коли говорять душі. Для них Тетяна – це Хартія в дії. А коли ми плели синьо-жовті браслети на майстеркласі «Я вільна людина», кожен вузлик був маленьким внеском у нашу велику стійкість. Я ділюся з ними своєю впевненістю: «Ви – творці майбутнього, не чекайте, поки хтось прийде і змінить світ. Почніть із себе».

Структура та очікувані результати проєкту

Мій проєкт – це не просто перелік заходів, це чітко вибудована система, спрямована на результат.

Мета проєкту: популяризація цінностей УХВЛ, виховання високої патріотичної свідомості, любові до Батьківщини та готовності до виконання громадянського обов'язку.

Завдання проєкту:

1. Донести основний зміст новел Хартії до свідомості дітей.
2. Формувати повагу до власної гідності та гідності інших.
3. Розвивати активну громадянську позицію та волонтерські навички.
4. Будувати виховну діяльність у дусі патріотизму та національної самобутності.

Очікувані результати:

- **Освітні:** засвоєння цінностей свободи, гідності та відповідальності.
- **Виховні:** зростання національної самосвідомості та гордості за свою державу.
- **Особистісні:** розвиток лідерських якостей, впевненості та емпатії.
- **Соціальні:** активна участь у житті громади та волонтерському русі.

Етапи проєкту:

1. **Пошуково-аналітичний (листопад):** розробка концепції та анкетування вихованців.

2. **Практичний (грудень – лютий):** проведення занять, воркшопів, конкурсів та зустрічей.

3. **Презентаційний (березень):** узагальнення матеріалів та презентація досягнень.

План заходів щодо формування національно-патріотичної свідомості

Нижче наведено план ключових заходів, які ми реалізували разом із вихованцями у 2024/2025 навчальному році:

Дата	Назва заходу	Основна мета
26.11.2024	Заняття «Вільна людина у вільній країні»	Ознайомлення з принципами гідності та солідарності.
10.12.2024	Тренінг «Вільні люди – сильна нація»	Формування активної громадянської позиції.
24.12.2024	Воркшоп «Українська Хартія Вільних Людей: дороговказ для молоді»	Розвиток критичного мислення та відповідальності.
07.01.2025	Створення куточка «Україна в серці: цінності вільних людей»	Візуалізація національних та духовних орієнтирів.
14.01.2025	Виховна година «Свобода, гідність, відповідальність»	Усвідомлення триєдності основних цінностей Хартії.
21.01.2025	Конкурс есе «Як любити та захищати Батьківщину»	Творча саморефлексія вихованців щодо патріотизму.

Дата	Назва заходу	Основна мета
28.01.2025	Майстерклас «Я вільна людина» (плетіння браслетів)	Виховання поваги до національної символіки через творчість.
28.01.2025	Зустріч із волонтеркою Тетяною Підвищеною	Надихання прикладом дієвого патріотизму та служіння громаді.

Отже, національно-патріотичне виховання сьогодні – це битва за майбутнє. Цінності Української хартії вільної людини дають нам силу перемагати не лише на полі бою, а й у площині духу. Мій досвід у Монастириському БДЮТ доводить: коли діти відчують себе суб'єктами змін, коли вони розуміють свою відповідальність, вони стають незламними. Я закликаю колег та владу об'єднатися для створення нових регіональних програм, щоб ідеї Богдана Гаврилишина продовжували жити у вчинках кожного молодого українця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Державна цільова соціальна програма з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 липня 2024 р. № 864. URL: <https://www.kmu.gov.ua/>
2. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13 грудня 2022 р. № 2834-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 5. Ст. 16.
3. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
4. Закон України «Про позашкільну освіту» від 22.06.2000 р. № 1841-III (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
5. Остапишин С. В. Формування національно-патріотичної свідомості вихованців на основі цінностей Української Хартії Вільної Людини: освітньо-виховний проєкт. Монастириська: БДЮТ, 2025. 15 с.
6. Стратегія національно-патріотичного виховання: Указ Президента України від 18 травня 2019 р. № 286/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/>
7. Стратегія утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2023 р. № 1322. URL: <https://www.kmu.gov.ua/>

8. Українська Хартія вільної людини: документ Ініціативної групи «Першого грудня» від 1 грудня 2012 р. URL: <https://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoji-liudyny>

9. Українська Хартія вільної людини в системі цінностей українського суспільства в умовах війни та повоєнного часу: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 16 травня 2025 р.) / редкол.: О. М. Петровський та ін. Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В, м. Тернопіль, 2025. 262 с.

УДК 929

Плакса Олена Олександрівна,
студентка освітньо-професійної програми
«Міжнародні відносини» навчально-
наукового інституту міжнародних
відносин ім. Б. Д. Гаврилишина
Західноукраїнського національного
університету, м. Тернопіль;

Науковий керівник:

Карпишин Наталія Іванівна,
кандидат економічних наук, доцент
кафедри міжнародних відносин та
дипломатії Західноукраїнського
національного університету, м. Тернопіль

ВНЕСОК БОГДАНА ГАВРИЛИШИНА У СТАНОВЛЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНОЇ УКРАЇНИ

Богдан Дмитрович Гаврилишин за своє життя відвідав чимало країн, багато з яких стали для нього важливими. Але, попри все, він не забув Україну – свою Батьківщину. На своєму 80-му дні народження він згадував Індію, Швейцарію та Канаду: «Я народився і виховувався в Україні, підтримував з нею зв'язок протягом кількох десятиліть, перш ніж зміг повернутись, але мої почуття до трьох інших країн сильні й щирі» [2, с. 259]. Завдяки багатогранному досвіду та активній діяльності Богдана Гаврилишина були запроваджені реформи в урядах низки країн, а усі здобуті знання він привіз на рідну землю.

Попри активну громадську й культурну діяльність, Богдан Гаврилишин також став радником першого президента незалежної України – Леоніда Кучми. Він сподівався на плідну співпрацю та можливість виведення країни на міжнародний рівень конкурентоспроможності.

Внесок Богдана Гаврилишина у становлення тоді ще не підготовленої української влади, ініціювання участі в міжнародній діяльності був надзвичайно вагомим. Працював і з Віктором Ющенком, Віктором Януковичем, та низкою інших високопосадовців. Проте з часом прийняв рішення: «Уже 2005 року я дійшов сумного висновку: більшість людей в Парламенті, Кабінеті міністрів, у головних державних інститутах, включно з президентом, головою парламенту та прем'єр-міністром, не здатні пройти крізь необхідні реформи до процвітання демократії і приєднання до ЄС. Більшість із цих людей були пережитками часів радянської номенклатури, і багато із них, використовуючи свої колишні зв'язки в комуністичній партії чи комсомолі, стали дуже багатими далеко нечесним шляхом. Після першого шоку вони добре влаштувалися в незалежній Україні. Це виявилось досить корисно для їхніх власних справ. Вони на своїх поважних постах діяли у власних інтересах більше, ніж на користь суспільства. Корупція була повальна, можливість працювати з розвиненим західним світом обмежена. Тому я вирішив, що бути радником президентів, голів Верховної Ради чи прем'єр-міністрів – пусте марнування часу, і краще зосередити мою енергію й ресурси, які в мене були, на допомогу появі справжньої політичної еліти з нової генерації, не обтяженої радянською спадщиною» [2, с. 275].

Припинивши діяльність в уряді, Богдан Дмитрович Гаврилишин зосередився на майбутньому України – молоді. Упродовж свого життя він неодноразово наголошував, що саме дивлячись на студентів, можна передбачити майбутнє країни на кілька десятиліть уперед.

Отже, діяльність Богдана Гаврилишина стала прикладом поєднання професіоналізму, патріотизму та далекоглядності. Попри життя за кордоном і співпрацю з багатьма країнами, він залишився відданим Україні та прагнув позитивних змін для її суспільства. Його ідеї, погляди та підтримка молодого покоління й сьогодні залишаються важливими для розвитку сучасної української держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гаврилишин Богдан. До ефективних суспільств / Київ: Університетське видавництво «Пульсари», 2009. 248 с.
2. Гаврилишин Богдан. Залишаюсь українцем / Київ: Університетське видавництво «Пульсари», 2011. 288 с.
3. Гаврилишин Петро. Діяльність Богдана Гаврилишина у міжнародному середовищі. *Актуальні проблеми історії та науки*, 2023. URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/67_2023/part_1/6.pdf
4. Стельмах І. Геній економіки Богдан Гаврилишин: якою була його мрія про Україну // Радіо Свобода, 2015. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/26841683.html>
5. Терлюк І. Моргун І. Струс С. Був радником трьох президентів і 14 прем'єр-міністрів: історія Богдана Гаврилишина з Тернопільщини. Суспільне Тернопіль, 2023. URL: <https://suspilne.media/ternopil/539427-buv-radnikom-3-oh-prezidentiv-i-14-ti-premer-ministriv-istoria-bogdana-gavrilisina-z-ternopilsini/>

УДК 37.035.6:37.017.4:374

Пометун Олена Іванівна,

доктор педагогічних наук, професор,
головний науковий співробітник
Інституту педагогіки НАПН України,
м. Київ

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА В УМОВАХ ВІЙНИ: ЩО КАЖУТЬ ДАНІ ЕМПІРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ЯК ЦЕ СТОСУЄТЬСЯ ПОЗАШКІЛЬНОЇ РОБОТИ

Упровадження в 2025/2026 навчальному році курсу громадянської освіти у 8 класі відбувалося в умовах повномасштабної війни – за суттєво ускладненого освітнього середовища, зміщених пріоритетів і підвищеної чутливості суспільства до питань ідентичності та громадянської відповідальності. У січні 2026 р., після завершення закладами освіти 17-годинного курсу, вченими Інституту педагогіки НАПН України було проведено емпіричне дослідження щодо результатів цього впровадження. Вибірку склали 218 учителів громадянської освіти з різних регіонів України та 1333 учні 8-х класів з 5 областей. Застосовано структуровані онлайн-анкети (шкала Лайкерта, відкриті запитання), тематичне кодування якісних даних і зіставлення пар вчительських та учнівських відповідей. Двоперспективний підхід дозволив виявити системні розбіжності, невидимі при односторонньому аналізі.

Серед важливих результатів дослідження:

- *системна асиметрія в оцінках.* За всіма ключовими параметрами вчителі демонструють вищий рівень позитивних оцінок порівняно з учнями: інтерес до предмета (вчителі – $M=4,02$, 71,6% високих оцінок; учні – $M=3,60$, 59,3%), різноманітність форм роботи (вчителі – $M=4,12$, 75,2%; учні – $M=3,82$, 65,2%), загальна оцінка підручника (вчителі – $M=4,21$, 79,8%; учні – $M=3,81$, 64,0%). Цей «зсув оптимізму» у нашій вибірці співпадає з міжнародними дослідженнями, що свідчить про недостатню «видимість» освітніх результатів з позиції самих учнів;

- *розрив у розумінні результатів навчання.* Учні орієнтуються передусім на прикладну цінність курсу – знання прав і обов'язків, уміння діяти в конкретних ситуаціях (65,7%). Натомість учителі значно частіше очікують розвитку громадянської позиції, критичного мислення та аргументації (70,6%). Ця різниця відображає неузгодженість між педагогічними інтенціями й суб'єктивним досвідом учнів – «розрив між запланованим і реалізованим змістом»;

- *методичний бар'єр як головний обмежувальний чинник.* Серед труднощів упровадження вчителі назвали: методичні труднощі (нестача сценаріїв уроків, диференційованих завдань, інструментів оцінювання) – 51,1%; брак навчального часу – 30,9%; організаційні проблеми – 17,1%. Проблема часу виявляється двовимірною: вчителі відчують невідповідність програмного обсягу кількості годин, тоді як учні фіксують нестачу часу безпосередньо під час уроку – для дискусій, завдань, рефлексії;

- *цифрові ресурси – використані частково.* Електронний додаток до курсу отримав позитивні оцінки (учні – $M=3,76$; вчителі – $M=4,06$), проте частка вчителів, які використовують його регулярно, є меншою за 50%. Ефективність цифрових інструментів визначається не їх наявністю, а рівнем педагогічної інтеграції.

Такі результати мають пряму проекцію на практику позашкільної освіти. По-перше, дані підтверджують «прикладний запит» молоді: позашкільне середовище – волонтерські проекти, молодіжні ради, патріотичні таборювання –

за своєю природою є середовищем негайного досвіду, де цінності Хартії можуть бути не лише проголошені, а й пережиті. По-друге, 40% учнів не почуваються повністю комфортно, висловлюючи власну позицію; позашкільні організації, що будують довірливе середовище, мають тут особливий педагогічний потенціал. По-третє, цифрові ресурси потребують не просто впровадження, а педагогічного осмислення та інтеграції в логіку діяльності. На основі даних пропонуємо: будувати програми НПВ від «прикладного запиту» молоді – від конкретних ситуацій, а не від абстрактних цінностей; зробити комунікацію результатів частиною програми, систематично проводячи рефлексію, щоб зміни ставали видимими самим учасникам; інтегрувати цифрові інструменти системно – як середовище громадянської дії; вибудовувати партнерство школа-позашкільна організація-громада, оскільки жодна окрема інституція не справляється самостійно.

Підсумовуючи зазначимо, що емпіричні дані засвідчують: громадянська освіта в Україні вже має потужний потенціал і позитивне сприйняття, але цей потенціал реалізовується далеко не повністю. Головним бар'єром є не брак ідей чи цінностей, а недостатність методичного інструментарію, організаційного часу системної комунікації результатів з учнями. Ключове завдання – зробити цю практику у всіх ланках освіти методично забезпеченою, системно рефлексивною і вимірюваною.

УДК 159.9:37.013.73

Починок Юлія Мирославівна,
кандидат філологічних наук, методист
відділу організаційно-методичної та
інформаційно-видавничої діяльності
Тернопільського обласного комунального
інституту післядипломної педагогічної
освіти, м. Тернопіль

**МЕНТАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я КРИЗЬ ПРИЗМУ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ
ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ**

Ментальне здоров'я як стійкість до стресу впливає на розвиток людини. Соціалізація та самореалізація в процесі зацікавлення ментальним здоров'ям мають неабияке значення. Залежно від того як продукує себе людина в соціумі, настільки її здоров'я даватиметься взнаки [8].

У сучасних умовах суспільних трансформацій та повномасштабної війни проблема ментального здоров'я набуває особливої значущості. Дослідники підкреслюють, що ментальне здоров'я є не лише індивідуальною характеристикою, а й показником стану суспільства загалом, що відображає його здатність до адаптації, розвитку та збереження цінностей .

Війна, соціальна нестабільність, психологічні травми та невизначеність майбутнього суттєво впливають на психоемоційний стан населення України, що підтверджується сучасними науковими дослідженнями. У цих умовах особливо актуальним є осмислення ментального здоров'я через систему цінностей, зокрема тих, що закладені в Українській хартії вільної людини: гідність, свобода, відповідальність, солідарність, самореалізація [5].

Таким чином, актуальність теми зумовлена необхідністю інтеграції психологічного та ціннісного підходів до формування і підтримки ментального здоров'я особистості.

Проблема ментального здоров'я активно досліджується українськими науковцями у різних галузях, зокрема: А. Бортов розкриває психологічні основи ментального здоров'я та механізми його підтримки [1]; комплексний підхід до розуміння ментального здоров'я в умовах війни представлено у працях Л. Калашникової, Ю. Руденко, С. Руденка [3]; соціально-філософський вимір проблеми досліджують І. Утюж та Н. Спиця, акцентуючи увагу на збереженні ментального здоров'я нації [6]; І. Коваленко аналізує різні аспекти підтримки ментального здоров'я в умовах воєнного стану [4]; у роботах С. Дубича [2] подано узагальнення підходів до трактування поняття ментального здоров'я; а Т. Чернявська та К. Гладуніна розглядають формування культури психічного здоров'я, довіри та подолання стигматизації [7]. Водночас слід зазначити, що інтеграція проблематики ментального

здоров'я із цінностями Української хартії вільної людини поки що недостатньо розкрита і потребує подальшого наукового осмислення.

Ментальне здоров'я доцільно розглядати як інтегративний феномен, що включає психологічне благополуччя, емоційну стійкість, здатність до саморегуляції та соціальної взаємодії. Цінності Української хартії вільної людини виступають важливим ресурсом збереження ментального здоров'я:

- гідність сприяє формуванню позитивної самооцінки та психологічної стійкості;
- свобода забезпечує внутрішню автономію та здатність до самовизначення;
- відповідальність формує активну життєву позицію та контроль над власним життям;
- солідарність підтримує соціальні зв'язки та відчуття приналежності;
- самореалізація сприяє розвитку особистісного потенціалу [5].

У контексті війни ці цінності набувають терапевтичного значення, оскільки допомагають людині зберігати цілісність, адаптуватися до кризових умов та долати стрес.

Відтак вважаємо, що важливо дотримуватися режиму дня, при цьому використовувати фізичну активність. Неабияке значення мають соціальні контакти, спілкування з найріднішими чи з колегами по роботі, яке має бути максимально комфортним. За ментальне здоров'я також відповідає творчість та емоції, необхідно спробувати жити емоційно й творчо, навчитися говорити «ні» – це дуже важливо у повсякденному житті.

Цінності Хартії також допомагають ментально оздоровити людину. Згідно з цінностями Хартії важливо бути вільною людиною, тобто відповідати за свій щоденний вибір життєвого шляху. Бути українцем, тобто усвідомлювати свою ідентичність, бути патріотом, любити свого ближнього. Бути активним громадянином передбачає щоденну діяльність на користь держави та суспільства. Любити як вміння, тобто ставитися лагідно до людей, речей, подій довкола нас. Мислити як важлива роль в процесі відбору щоденного життєвого

шляху. Бути господарем – відповідально ставитися до свого майна, роботи, держави. Бути лідером як особливе вміння ініціативності, повести людей за собою. Бути відкритим суспільством як готовність до відкритого діалогу із суспільством. Бути успішною державою – це пріоритетний вибір керівництва у своєму житті. Бути учасником демократичної спільноти як особливе вміння інтегруватися у світ [5].

Кожна людина несе відповідальність за своє життя, тому духовні і моральні цінності завжди на часі. Дорога до щастя відкриває перед нами можливості влаштування власного життя. Ментальне здоров'я забезпечується людським щастям та свободою. Віра в свої сили допомагає досягнути потрібного результату. Життя на демократичних засадах розкриває простір для діяльності. Слід діяти по совісті, щоб усвідомлювати свою приналежність до конкретної держави.

Унікальне вміння бажати ближньому добра також входить до ширшого розуміння ментального здоров'я. Коли у всіх все добре, тоді душа наповнюється світлим почуттям любові, а також переконанні, що важливим чинником діяльності будь-якої людини є успіх.

Отже, виходячи із вищезазначеного вважаємо, що ментальне здоров'я є ключовою складовою благополуччя особистості та суспільства, особливо в умовах воєнних викликів. І хоч українські науковці активно досліджують різні аспекти цієї проблеми, однак інтеграція її з ціннісним підходом потребує подальших досліджень. Цінності Української хартії вільної людини виступають важливим ресурсом підтримки ментального здоров'я. Перспективним напрямом роботи освітян вбачаємо у впровадженні ціннісно орієнтованих підходів у систему освіти та психологічної підтримки учасників освітнього процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бортон А. С. Психологічні основи підтримки ментального здоров'я особистості // *Психологія і особистість: сучасні виклики* : матеріали наук.-практ. конф. Київ, 2020. С. 15–19.

2. Дубич С. В. Поняття ментального здоров'я особистості у працях українських учених // *Педагогіка формування творчої особистості*. 2019. № 67. С. 134–139.
3. Калашникова Л. В., Руденко Ю. Ю., Руденко С. А. Розуміння сутності ментального здоров'я в контексті комплексного підходу // *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць. Київ, 2021. С. 45–52.
4. Коваленко І. Е. Інформаційно-аналітичний супровід підтримки ментального здоров'я освітян // *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2021. № 6 (86). С. 112–120.
5. Українська хартія вільної людини. URL: <https://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnojiljudynu> (дата звернення: 29.04.2026).
6. Утюж І., Спиця Н. Ментальне здоров'я сучасного українського суспільства: соціально-філософський погляд // *Гуманітарний вісник*. 2020. № 42. С. 78–84.
7. Чернявська Т. П., Гладуніна К. Ю. Формування нової культури психічного здоров'я в Україні // *Освітній дискурс*. 2022. № 3. С. 58–65.
8. Що таке ментальне здоров'я та як його покращувати? URL: <https://howareu.com/materials/shcho-take-mentalne-zdorovia> (дата звернення: 30.04.2026).

УДК 373.016

Стрельніков Віктор Юрійович,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри філософії і економіки
освіти Полтавської академії неперервної
освіти ім. М. В. Остроградського,
м. Полтава

ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК ВЧИТЕЛЯ У СИСТЕМІ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ

Сучасна система освіти України перебуває у стані глибоких трансформацій, зумовлених суспільними, культурними та політичними змінами. У контексті реформування освіти особливої ваги набуває проблема професійного розвитку вчителя як носія духовних, моральних та громадянських цінностей. Нові соціальні виклики, пов'язані з процесами глобалізації, цифровізації, воєнними подіями та необхідністю збереження національної ідентичності, вимагають від педагога не лише високого рівня професійної компетентності, а й сформованої системи ціннісних орієнтирів.

Важливим документом, що визначає систему духовно-моральних орієнтирів сучасного українського суспільства, є Українська хартія вільної людини (УХВЛ). У Хартії закладено фундаментальні принципи свободи, відповідальності, гідності, патріотизму, самореалізації та служіння суспільству. Ці цінності мають безпосередній зв'язок із професійною діяльністю педагога,

адже саме вчитель формує світогляд молодого покоління та сприяє становленню громадянської свідомості учнів. Проблема професійного розвитку вчителя у системі цінностей УХВЛ є особливо актуальною в умовах модернізації освіти та реалізації концепції Нової української школи. Освітній процес потребує педагога нового типу – творчого, відповідального, морально стійкого, здатного до постійного саморозвитку та професійного вдосконалення.

Проблематика професійного розвитку педагога є предметом дослідження багатьох українських і зарубіжних науковців. Теоретичні засади професійного становлення особистості педагога висвітлено у працях М. Антонця [1], Т. Безручко [2], І. Беха, М. Боришевського, І. Зязюна, Г. Васяновича, Д. Вауліної [3], В. Кременя, Л. Лебедик [2–9], Н. Ничкало, О. Пометун, О. Савченко, В. Семиченко, І. Трубавіної [13], Л. Хомич та інших учених. Аналіз літератури, проведений у наших дослідженнях [10–12 та ін.], показує, що дослідники акцентують увагу на необхідності поєднання професійної компетентності педагога з духовно-моральним розвитком особистості.

Водночас аналіз наукових праць свідчить, що питання професійного розвитку вчителя у контексті цінностей УХВЛ ще недостатньо висвітлене у сучасних педагогічних дослідженнях. Потребують подальшого обґрунтування механізми інтеграції положень Хартії у професійну підготовку та саморозвиток педагогів, а також визначення її впливу на формування громадянської та професійної позиції вчителя. Професійний розвиток учителя є складним і багатограним процесом, що охоплює вдосконалення професійних знань, умінь, педагогічної майстерності, а також духовно-моральне зростання особистості. У сучасному освітньому просторі професійний розвиток педагога неможливий без формування чіткої системи цінностей, які визначають його ставлення до професії, учнів, суспільства та держави. УХВЛ є важливим аксіологічним орієнтиром для професійного становлення сучасного педагога. Основні положення Хартії ґрунтуються на визнанні людської гідності, свободи, відповідальності, патріотизму, прагнення до самореалізації та служіння

суспільству. Ці принципи є основою професійної етики вчителя та визначають його роль у формуванні громадянського суспільства.

Однією з ключових цінностей Хартії є свобода, яка означає здатність учителя до творчої діяльності, самостійного прийняття професійних рішень, використання інноваційних методів навчання та постійного самовдосконалення. Водночас свобода нерозривно пов'язана з відповідальністю. Учитель несе відповідальність за результати освітнього процесу, моральний клімат у колективі, розвиток особистості учня та формування його світогляду. Важливе місце у системі цінностей Хартії займає людська гідність. Для педагога це означає повагу до особистості кожної дитини, визнання її індивідуальності, створення безпечного та психологічно комфортного освітнього середовища. Гуманістична спрямованість педагога передбачає відмову від авторитарних методів виховання та утвердження педагогіки партнерства. Професійний розвиток учителя також тісно пов'язаний із формуванням громадянської позиції. Педагог має бути активним учасником суспільних процесів, носієм національних і демократичних цінностей, прикладом відповідального громадянина для учнів. Саме через особистість учителя відбувається передача духовних та культурних традицій народу.

Важливим чинником професійного розвитку педагога є безперервна освіта та самовдосконалення. Сучасний учитель повинен бути готовим до постійного оновлення знань, опанування нових технологій навчання, розвитку критичного мислення та адаптації до змін. У цьому контексті положення УХВЛ стимулюють прагнення до самореалізації, самопізнання та духовного розвитку.

Особливого значення набуває розвиток емоційної стійкості та психологічної культури педагога. Умови воєнного стану, соціальної нестабільності та високого рівня стресу вимагають від учителя здатності підтримувати психологічне благополуччя учнів і власну професійну ефективність. Цінності Хартії сприяють формуванню внутрішньої стійкості, оптимізму та готовності до служіння суспільству.

Отже, система цінностей Української хартії вільної людини є важливим чинником формування сучасного вчителя як висококваліфікованого фахівця, відповідального громадянина та носія національних і гуманістичних цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонєць М. Я. Сучасні проблеми діяльності вчителя у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського : монографія. 6 вид. К. : Четверта хвиля, 2013. 224 с.

2. Безручко Т. Р., Лебедик Л. В. Роль соціального педагога у формуванні в учнівській молоді професійних ціннісних орієнтацій. *Ціннісні орієнтири сучасної освіти в умовах сьогодення крізь призму Української Хартії вільної людини* (м. Тернопіль, Україна, 27 жовт. 2023 р.). *Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти* / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, С. В. Костюк, Н. Б. Стрийвус, Г. І. Герасимчук. Тернопіль : ТОКІППО, 2023. 276 с. С. 122–127. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/22469>

3. Вауліна Д. В., Лебедик Л. В. Формування толерантності в учнівській молоді в руслі Української Хартії вільної людини. *Ціннісні орієнтири сучасної освіти в умовах сьогодення крізь призму Української Хартії вільної людини* (м. Тернопіль, Україна, 27 жовт. 2023 р.). *Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти* / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, С. В. Костюк, Н. Б. Стрийвус, Г. І. Герасимчук. Тернопіль : ТОКІППО, 2023. 276 с. С. 127–131.

4. Лебедик Л. В. Використання Української Хартії вільної людини у курсі «Основи психокорекції». *Українська Хартія вільної людини: від смислових конструктів до формування системи цінностей* (УХВЛ в системі цінностей українського суспільства в умовах війни. Освітнянський контекст) : зб. наук. статей, тез доповідей та інших матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., 25 жовт. 2024 р. / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, Н. Б. Стрийвус, Г. І. Герасимчук, М. І. Чорна. Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В., 2024. 327 с. С. 177–181.

5. Лебедик Л. В. Підготовка педагогів для закладів позашкільної освіти на засадах партнерства у контексті Української Хартії вільної людини. *Формування національної ідентичності українця через цінності Української Хартії вільної людини* (м. Тернопіль, Україна, 20-21 жовтня 2022 року). *Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти* / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, С. В. Костюк, Н. Б. Стрийвус, Г. І. Герасимчук. Тернопіль: ТОКІППО, 2022. 491 с. С. 270–274.

6. Лебедик Л. В. Підготовка соціальних працівників у системі неперервної освіти до впровадження соціально-педагогічних технологій. *Неперервна освіта як засіб професійного зростання педагога* (м. Тернопіль, Україна, 25 лют. 2022 р.). *Науковий, методичний, інформаційний збірник ТОКІППО* / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, А. Janowski, Ф. І. Полянський, Г. І. Герасимчук, Н. Б. Стрийвус. Тернопіль: ТОКІППО, 2022. 298 с. С. 154–158.

7. Лебедик Л. В., Стрельніков В. Ю. Концептуальні засади підготовки викладачів вищої школи до проектування дидактичних систем в умовах магістратури. *Неперервна професійна підготовка фахівців в умовах формування спільного європейського освітнього простору* : монографія / за редакцією С. П. Архипової, О. П. Лещинського. Черкаси : ЧНУ, 2020. 335 с. С. 43–64.

8. Лебедик Л. В., Стрельніков В. Ю., Стрельніков М. В. Сучасні технології навчання і методики викладання дисциплін: Навчально-методичний посібник для слухачів курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти. Полтава : АСМІ, 2020. 303 с.

9. Лебедик Л. В. Технології навчання майбутніх педагогів закладів позашкільної освіти на засадах Української Хартії вільної людини. *Ціннісні орієнтири сучасної освіти в умовах сьогодення крізь призму Української Хартії вільної людини* (м. Тернопіль, Україна, 27 жовт. 2023 р.). *Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти* / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, С. В. Костюк, Н. Б. Стрийвус, Г. І. Герасимчук. Тернопіль : ТОКІППО, 2023. 276 с. С. 247–251. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/22468>

10. Стрельніков В. Ю. Партнерство суб'єктів освітнього процесу в технології ситуаційного навчання на засадах Української Хартії вільної людини. *Формування національної ідентичності українця через цінності Української Хартії вільної людини* (м. Тернопіль, Україна, 20-21 жовтня 2022 року). *Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти* / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, С. В. Костюк, Н. Б. Стрийвус, Г. І. Герасимчук. Тернопіль: ТОКІППО, 2022. 491 с. С. 413–418.

11. Стрельніков В. Ю. Педагогічні основи забезпечення особистісного і професійного розвитку студентів засобами інноваційних технологій навчання : монографія. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2002. Кн. 1. 295 с.

12. Стрельніков В. Ю. Філософія компетентнісного підходу у неперервній освіті вчителя. *Лише той Учитель, хто живе так, як навчає* : матеріали Всеукр. наук.-практ. онлайн-конф. з міжнар. участю, присвяченої Всесвітньому дню філософії (Полтава, 17 листоп. 2022 р.) / уклад. : Л. Литвинюк, М. Чиркова. Полтава : ПАНО, 2023. 298 с. С. 229–234. URL: <http://pano.pl.ua/nml/elektronni-vydannia-poipro>

13. Трубавіна І. М. Шляхи формування культури миру і толерантності у дітей в закладах загальної середньої освіти в умовах військового конфлікту в Україні. *Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в XXI столітті* : міжнар. кол. монографія / Всесвіт. наук. ноосферно-онтолог. тов-во, Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, Асоц. рос. вчених штату Масачусетс та ін. ; за заг. ред. В. П. Бабича, Л. С. Рибалко. Харків : ВННОТ, 2019. С. 352–355.

УДК 37.01:316.4:355.01(477)

Стрийвус Наталія Богданівна,
методист, в. о. завідувача відділу
організаційно-методичної та
інформаційно-видавничої діяльності
Тернопільського обласного комунального
інституту післядипломної педагогічної
освіти, м. Тернопіль;
Шот Галина Григорівна,
викладачка-методистка ВСП «ТФК ТНТУ
імені Івана Пулюя», заступниця голови
Тернопільського міського об'єднання

ІДЕЇ БОГДАНА ГАВРИЛИШИНА ТА «УКРАЇНСЬКА ХАРТІЯ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ» ЯК ЦІННІСНА ОСНОВА РОЗВИТКУ ОСВІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Анотація. Публікація присвячена аналізу ідей Богдана Гаврилишина і цінностей «Української хартії вільної людини» як концептуальної основи трансформації української освіти в умовах війни та повоєнної відбудови. Розкрито значення відповідальності, свободи, солідарності та громадянської зрілості для формування нової освітньої парадигми. Обґрунтовано, що ідеї Гаврилишина можуть слугувати фундаментом для модернізації системи освіти, спрямованої на формування відповідального громадянина демократичної держави.

Ключові слова: цінності освіти, війна, повоєнне відновлення, громадянська освіта, відповідальність, Українська хартія вільної людини.

Повномасштабна війна росії проти України стала не лише безпековим та економічним викликом, але й цивілізаційним випробуванням для українського суспільства і освіти. Освіта сьогодні виконує не лише функцію передачі знань, а й формує світогляд, громадянську відповідальність і готовність до відбудови держави. У цих умовах особливої актуальності набуває питання формування ціннісної основи освіти, яка сприятиме відновленню держави та розвитку демократичного суспільства. Важливим джерелом таких цінностей є інтелектуальна спадщина українського економіста і мислителя Богдана Гаврилишина – автора концепції відповідального суспільства як передумови сталого розвитку держави та ініціатора «Декларації відповідальності людини». Він наголошував, що для сталого розвитку недостатньо лише прав людини – необхідні також відповідальність та етична поведінка кожного громадянина .

Метою нашої роботи є обґрунтування значення ідей Гаврилишина та «Української хартії вільної людини» як ціннісної основи модернізації освіти України в умовах війни та повоєнного відновлення.

Актуальність обраної теми зумовлена кількома чинниками:

- війна актуалізувала питання ціннісної консолідації суспільства;
- повоєнне відновлення потребує нової якості людського капіталу;
- освіта має формувати відповідального громадянина демократичної

держави.

У цьому контексті особливого значення набуває «Українська хартія вільної людини», одним із авторів і підписантів якої був Б. Гаврилишин. Хартія стала логічним продовженням його «Декларації відповідальності людини» та синтезувала універсальні європейські та українські цінності.

Наукова новизна полягає у розгляді спадщини Гаврилишина та «Української хартії вільної людини» в контексті воєнних викликів і трансформації освітньої політики, а саме:

- осмисленні ідей Гаврилишина в контексті воєнної та повоєнної освіти;
- розгляді Хартії як ціннісної основи освітньої політики;
- поєднанні концепції відповідального суспільства з сучасними викликами освіти України.

Попри наявність досліджень спадщини мислителя, питання її застосування саме до освітньої політики воєнного часу залишається недостатньо розкритим.

У праці «До ефективних суспільств» Б. Гаврилишин доводить, що стабільність і розвиток держави забезпечуються поєднанням демократії, ефективної економіки та відповідального громадянського суспільства [2].

Особливу увагу він приділяв ідеї доповнення прав людини принципом відповідальності, що знайшло відображення у «Декларації відповідальності людини» [3].

Він наголошував, що саме освіта є ключовим механізмом формування відповідальної особистості та рушієм суспільних змін [2].

Важливою складовою діяльності мислителя була підтримка молоді та освітніх ініціатив, зокрема через діяльність Фонду родини

Богдана Гаврилишина, який реалізував освітні та молодіжні програми розвитку лідерства [7], зокрема програму «Молодь змінить Україну» [6]. Це засвідчує стратегічне бачення освіти як ключового механізму суспільних змін.

Логічним продовженням ідей мислителя є «Українська хартія вільної людини», одним із авторів і підписантів якої був Б. Гаврилишин. Цей документ став узагальненням ключових принципів розвитку українського суспільства, серед яких:

- свобода і гідність людини;
- відповідальність перед суспільством;
- верховенство права;
- солідарність і взаємодопомога;
- патріотизм та відкритість до світу [6].

З педагогічної точки зору ці принципи формують основу сучасної громадянської та компетентнісної освіти, що відповідає європейським стандартам.

Повномасштабна війна суттєво трансформувала роль освіти. Серед ключових викликів:

- вимушена міграція учнів і студентів;
- дистанційне навчання;
- психологічні травми;
- потреба у формуванні національної стійкості.

У цих умовах освіта повинна формувати:

- стійкість і громадянську відповідальність;
- критичне мислення;
- національну ідентичність;
- підготовку до відбудови держави.

Ці завдання безпосередньо корелюють із концепцією відповідального суспільства Богдана Гаврилишина [2; 3].

Ціннісні засади освіти розглядали провідні українські науковці.

Зокрема, В. Кремень обґрунтовує гуманістичну парадигму освіти та її роль у розвитку суспільства знань [4, с. 112]. І. Бех досліджує проблему виховання відповідальності як основу формування особистості [1, с. 87]. О. Сухомлинська підкреслює значення моральних і громадянських цінностей у розвитку освітньої системи [5, с. 54]. Проте комплексний аналіз взаємозв'язку ідей Гаврилишина, Хартії та освітньої політики воєнного часу залишається недостатнім, що підтверджує наукову перспективність теми.

Вважаємо, що ідеї Богдана Гаврилишина відіграють важливу роль для повоєнної відбудови освіти, адже повоєнне відновлення України потребує:

- розвитку людського капіталу;
- інноваційного мислення;
- громадянської відповідальності.

Саме ідеї Гаврилишина сприяють формуванню моделі освіти, орієнтованої на:

- демократичні цінності;
- підприємливість;
- соціальну солідарність.

Отже, ідеї Богдана Гаврилишина та «Українська хартія вільної людини» можуть розглядатися як цілісна ціннісна основа модернізації української освіти.

Їх впровадження сприятиме:

- формуванню відповідального громадянина;
- зміцненню демократії;
- підготовці молоді до повоєнної відбудови України.

Таким чином, звернення до спадщини Гаврилишина є не лише актуальним, але й стратегічно необхідним для розвитку освітньої політики України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І. Д. Особистість у просторі виховання. Київ : Академвидав, 2012. 256 с.
2. Гаврилишин Б. Д. До ефективних суспільств: дороговкази в майбутнє. Київ : Пульсари, 2009. 248 с.
3. Declaration of Human Responsibility. Geneva, 2014. 12 p.

4. Кремень В. Г. Філософія освіти. Київ : Грамота, 2010. 416 с.
5. Сухомлинська О. В. Цінності освіти і виховання. Київ : Педагогічна думка, 2013. 304 с.
6. Українська хартія вільної людини. Київ : Фонд родини Богдана Гаврилишина, 2012. 8 с.
7. Фонд родини Богдана Гаврилишина : офіц. сайт. URL: <https://bhfamily.org> (дата звернення: 22.04.2026).

Ступніцька Ірина Василівна,
заступник директора з виховної роботи
Лицею №1 м. Хоростків Хоростківської
міської ради Тернопільської області

ЦІННІСНИЙ ФУНДАМЕНТ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ОСВІТНЬОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Ми живемо в унікальний і водночас неймовірно складний історичний момент, коли майбутнє України гартується не лише на передовій, а й у щоденній, часто тихій, але не менш героїчній праці кожного педагога. Сьогодні кожен освітянин усвідомлює: наша місія виходить далеко за межі передачі знань. Ми виховуємо генерацію, якій судилося стати архітекторами нової України – держави, що має бути не просто відновленою, а якісно іншою, стійкою та ціннісно орієнтованою. У цьому величному контексті Українська хартія вільної людини постає перед нами не як застигла декларація минулого чи формальний документ, а як живий, пульсуючий інтелектуальний маніфест. Вона є тим моральним компасом і генетичним кодом вільної нації, що в умовах докорінних трансформацій сучасного освітнього простору пропонує нам три фундаментальні точки опори: соборність як єдність дії, самобутність як джерело нашої невичерпної внутрішньої сили та безпеку як прямий результат персональної відповідальності кожного громадянина [1, с. 14].

Для сучасної молоді, яка зростає в умовах глобального цифрового світу та розмитих кордонів, категорія соборності часто сприймається як суто історична даність або географічна константа. Проте Хартія пропонує значно глибше, екзистенційне трактування цього поняття – соборність як щоденну практику солідарності, взаємоповаги та свідомої спільності. У ціннісному вимірі Хартії

єдність країни базується не лише на спільних кордонах, а насамперед на здатності людей домовлятися, довіряти одне одному та діяти злагоджено заради спільного блага. В умовах сучасних освітніх викликів ми маємо навчити дитину, що соборність – це стан національної душі, коли успіх окремого учня/учениці чи маленької громади стає перемогою всієї держави. Це складний шлях подолання індивідуального егоцентризму та перехід до ціннісної моделі «ми», де кожна молода людина відчуває свою органічну причетність до єдиного національного організму. Саме така горизонтальна соборність, що виростає з низової громадської активності, є найнадійнішим фундаментом для цілісності держави в часи найважчих глобальних потрясінь [3, с. 42–45].

У нашому відкритому освітньому просторі не вщухають дискусії про те, як зберегти національне обличчя, залишаючись при цьому частиною глобалізованої цивілізації. Хартія дає на це чітку й безкомпромісну відповідь: наша самобутність – це не ізоляція від світу, а наша унікальна, самооцінна пропозиція людству. «Бути українцем» – це потужний інтелектуальний заклик до національної суб'єктності. Ми маємо формувати молодь, яка не просто споживає світовий інформаційний продукт, а створює власний – українською мовою, з українськими смислами та нашими унікальними етичними принципами. Самобутність у XXI столітті стає найвищим інструментом виживання, адже народ, який досконало знає свою мову, шанує власну історію та плекає живу традицію, неможливо розчинити в чужих ідеологічних проектах. Трансформація освіти сьогодні повинна бути спрямована на виховання світового українця, який міцно стоїть на рідній землі, але розмовляє зі світом на рівних, з позиції сили свого розуму, своєї гідності та своєї культури [2, с. 62].

Найбільш актуальним у нинішніх умовах воєнного стану є вимір безпеки держави, проте Хартія пропонує нам не суто мілітарну, а передусім гуманітарну концепцію національного захисту. Вона стверджує фундаментальну істину: безпечна держава – це держава вільних, освічених і, головне, відповідальних людей. Якщо ми навчимо молодь мислити власним розумом, ми збудуємо

найміцнішу інтелектуальну систему захисту проти будь-якої ворожої маніпуляції чи дезінформації. Якщо ми прищепимо дитині цінність відповідальності за своє здоров'я, свою родину та свою громаду, ми отримаємо монолітне суспільство, яке неможливо зламати чи залякати зсередини. Безпека в координатах вільної людини – це не лише кількість зброї, це якість нашого людського капіталу. Коли кожен громадянин усвідомлює свій обов'язок перед майбутніми поколіннями, держава стає непереможною силою, яка не потребує зовнішніх дозволів на своє право бути собою [4, с. 118].

Отже, система цінностей Української хартії вільної людини є тим універсальним ключем, який відкриває шлях до справжньої модернізації нашої виховної системи. Вона дозволяє нам нарешті вийти за межі формальних протокольних заходів і перейти до живого, щирого формування ідентичності. Соборність, самобутність та безпека – це три наріжні камені, на яких тримається візія вільної України. Впроваджуючи ці принципи в повсякденний освітній процес, ми беремо безпосередню участь у священному процесі творення нації переможців. Хартія вчить нас найголовнішому: майбутнє України залежить не від зовнішніх обставин, а від того, наскільки вільними, чесними перед собою та відповідальними ми наважимося бути вже сьогодні. Це наш спільний шлях, і саме на ньому вибудовується велич нашої держави та гідність кожного її громадянина [1, с. 18].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Українська хартія вільної людини. Текст і контексти / Упоряд. О. Глотова. Київ: Дух і Літера, 2012. 48 с.
2. Маринович М. О. Як Україні не втратити себе: ціннісні орієнтири молоді в епоху перемін. Львів: Видавництво УКУ, 2022. 184 с.
3. Сверстюк Є. О. Світлі голоси життя: есеї та роздуми. Київ: Кліо, 2015. 432 с.
4. Ціннісні трансформації в сучасній освіті: виклики та стратегії: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. / за ред. І. Р. Іванів. Тернопіль: Астон, 2024. 210 с.
5. Позакласна робота як простір формування громадянської стійкості: методичний посібник / уклад. С. В. Дячок. Київ: Генеза, 2023. 128 с.

Тих Зоряна Михайлівна,
вчитель англійської мови
Тернопільського ліцею № 21 –
спеціалізованої мистецької школи імені
Ігоря Герети, м. Тернопіль

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ НА ОСНОВІ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ

Актуальність теми зумовлена потребою формування громадянської ідентичності учнів у контексті сучасних суспільно-політичних викликів та трансформації української освіти. В умовах війни особливого значення набуває виховання особистості, здатної до відповідального вибору, дотримання демократичних цінностей і активної громадянської позиції.

Відповідно до Концепції громадянської освіти в Україні, освіта має забезпечувати формування системи цінностей, необхідних для життя у демократичному суспільстві [2, с. 7]. Українська хартія вільної людини визначає ключові орієнтири такого розвитку, зокрема свободу, гідність, відповідальність і верховенство права [5, с. 5].

Навчання англійської мови має значний потенціал для реалізації зазначених завдань, оскільки передбачає не лише формування мовної компетентності, а й розвиток міжкультурної комунікації, критичного мислення та ціннісних орієнтацій [1, р. 21; 3, р. 45]. У шкільній практиці це дає змогу інтегрувати громадянську складову через зміст навчальних матеріалів і різні види діяльності учнів.

Метою дослідження є обґрунтування можливостей інтеграції цінностей Української хартії вільної людини у процес викладання англійської мови та представлення практичного досвіду їх реалізації в умовах закладу загальної середньої освіти.

У процесі педагогічної діяльності застосовуються комунікативний, діяльнісний і ціннісно-орієнтований підходи. Вони реалізуються через

інтерактивні методи навчання: дискусії, рольові ігри, проєктну діяльність, аналіз ситуацій.

Практична реалізація зазначених підходів здійснюється через систему вправ і завдань.

1. Лексична вправа «Key Values Vocabulary».

Учні опановують лексику (*freedom, dignity, responsibility, honesty, justice*) з подальшим використанням у власних висловлюваннях. Завдання сприяє формуванню мовленнєвих навичок і усвідомленню змісту базових цінностей.

2. Вправа «Match the Value».

Учні співвідносять поняття з їхніми визначеннями, що дає змогу закріпити лексичний матеріал і сформувати розуміння змісту цінностей у контексті громадянської освіти.

3. Рольова гра «Real-life Situations».

Моделювання життєвих ситуацій, пов'язаних із порушенням правил, моральним вибором і відповідальністю, сприяє розвитку навичок комунікації та формуванню ціннісних орієнтацій через практичну діяльність.

4. Дискусія «Agree or Disagree».

Учні аргументують власну позицію щодо тверджень, пов'язаних із поняттями свободи та відповідальності. Такий вид роботи розвиває критичне мислення та вміння вести дискусію.

5. Письмова робота «My Values».

Учні формулюють власні ціннісні орієнтири англійською мовою, що сприяє інтеграції мовної та громадянської компетентностей.

6. Проєктна діяльність «My Values as a Free Person».

Учні створюють презентації, у яких відображають власне розуміння цінностей, що сприяє формуванню особистісної позиції та розвитку навичок самопрезентації.

Практичний досвід засвідчує, що систематичне використання таких завдань підвищує мотивацію учнів до навчання, сприяє їхній активній участі в освітньому процесі та формує відповідальне ставлення до власних вчинків.

Отже, інтеграція цінностей Української хартії вільної людини у викладання англійської мови є ефективним інструментом формування громадянської ідентичності учнів. Вона забезпечує поєднання мовної підготовки з вихованням свідомого громадянина, що є одним із ключових завдань сучасної освіти [2; 4].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Byram, M. *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Clevedon : Multilingual Matters, 1997. 124 p.
2. Концепція громадянської освіти в Україні. Київ, 2018. 15 с.
3. *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*. Companion Volume. Council of Europe, 2020. 268 p.
4. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої освіти. Київ, 2016. 40 с.
5. Українська хартія вільної людини. Київ, 2012. 12 с.

УДК 159.942.5

Ткачишина Оксана Романівна,
кандидат психологічних наук Київського
столичного університету імені
Бориса Грінченка, м. Київ

ЗБЕРЕЖЕННЯ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ ВІЙНИ

Проблема збереження ментального здоров'я в Україні в наш час є досить актуальною і залишатиметься такою ще тривалий час навіть після закінчення війни. На думку деяких вітчизняних та зарубіжних дослідників у сфері психічного здоров'я, психологічні наслідки війни і проблеми, пов'язані з ментальним здоров'ям особистості, можуть залишатись ще десятиліттями після завершення бойових дій, війн тощо. Тобто, сам факт завершення війни ще не означає вирішення усіх проблем населення, які пов'язані з ментальним здоров'ям. Адже є довготривалі психологічні наслідки війни, або відтерміновані в часі. Варто згадати хоча б посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), який потребує психологічної допомоги, психотерапевтичної роботи, а не рідко і комплексного лікування. І варто підкреслити, що ПТСР може розвиватися не тільки в учасників бойових дій, ветеранів, людей, які пережили

екстремальні події і психічні травми, а навіть в осіб, які перебувають у віддалених від бойових дій районах, у відносно безпечних умовах.

Постійні повітряні тривоги, періодичні обстріли, новини, пов'язані з війною, бойовими діями, які людина просто дивиться, чи слухає, сприймає, «пропускає через власну психіку» – все це може глибоко відбиватися у свідомості людей вразливих, емоційно чутливих незалежно від віку, і фактично формувати у свідомості психічну травму. Оскільки такі люди є дуже емпатійними, вони глибоко переживають чуже горе, біль, втрати, і в цій ситуації людський мозок за такого глибокого переживання може фіксувати негативні події як пережитий власний досвід. На цьому наголошують медики, які, з власного практичного досвіду роботи з пацієнтами щодо надання допомоги у сфері психічного здоров'я, роблять висновок про те, що не завжди травма може бути «реальною», тобто такою, що дійсно пов'язана з безпосереднім досвідом конкретної людини. І тут, насамперед, на нашу думку, головним чинником збереження ментального здоров'я є стійкість психіки, її витривалість, резильєнтність, як здатність протистояти негативним травмуючим зовнішнім впливам, стресовим факторам тощо.

Всесвітня організація охорони здоров'я, розкриваючи поняття ментального здоров'я, виокремлює сім компонентів: 1) усвідомлення постійності та ідентичності свого фізичного і психічного «Я»; 2) постійність та однаковість переживань в однотипних ситуаціях; 3) критичне ставлення до себе і своєї діяльності; 4) адекватність психічних реакцій впливу середовища; 5) здатність керувати своєю поведінкою відповідно до встановлених норм; 6) планування власної життєдіяльності і реалізація її; 7) здатність змінювати свою поведінку залежно від зміни життєвих обставин [1].

Повномасштабна війна в Україні стає випробуванням як для психіки кожної окремої людини, так і держави в цілому. Негативний вплив війни та її наслідки не можуть не відбиватися на ментальному здоров'ї населення. Зокрема, гострий та хронічний стрес, психотравма, горе та втрати (рідних та близьких, матеріальні та інші) не тільки впливають на психіку людини, а й

нерідко можуть порушувати і ментальне здоров'я, що може проявлятися у депресивних та тривожних розладах, формуванні ПТСР, когнітивних та психотичних розладах тощо. Варто зазначити, що ментальне здоров'я нації є потенціалом розвитку держави, адже від психічного здоров'я залежать не тільки особливості життя конкретної людини, але й можливість та ефективність виконання нею соціальних ролей та функцій, її внесок у розвиток суспільства в цілому [3].

Крім того, слід враховувати те, що особа, яка має певні ментальні розлади, навіть ті, які не завжди помічаються іншими, в певних ситуаціях може проявляти неадекватну поведінку в соціумі, діяти в стані афекту та становити загрозу для інших людей. В даному випадку важливу роль відіграє те, що саме стане пусковим механізмом, тим тригером, який запускає неадекватність поведінки, своєрідний «зрив психіки», коли такою людиною вже просто керує патологічний процес, а не свідомий контроль. Як свідчить зарубіжна і вітчизняна практика вивчення та аналізу поведінки стрільців, які просто вбивали, здавалося би без будь-яких причин інших людей, часто навіть незнайомих, таким пусковим механізмом може бути навіть незначна на перший погляд подія (наприклад, суперечка, чи непорозуміння з кимось), що може запускати неадекватну і непрогнозовану поведінку з трагічними наслідками.

Актуальність проблеми ментального здоров'я в Україні зумовлена не тільки повномасштабною війною в Україні та усіма негативними впливами, які нею зумовлені, але й загальними світовими, міжнародними подіями, які роблять сучасний світ ще більше складним, нестабільним, важкопрогнозованим та непередбачуваним. Фахівці у галузі психічного здоров'я зазначають тенденцію до зростання різних психічних захворювань у сучасному світі, починаючи від депресії, тривожних розладів і завершуючи хворобою Альцгеймера. Не останню роль тут відіграють динамічність та суперечливість сучасного світу, що обумовлюють значний вплив на свідомість особистості і можуть негативно впливати як на ментальне, так і на психологічне здоров'я. Невизначеність життя, важкопрогнозованість майбутнього, відсутність або

руйнація планів та перспектив призводять до зростаючого емоційного напруження, підвищеної тривожності, появи страхів, нав'язливих негативних думок та постійних переживань, що значною мірою впливають на стан психологічної рівноваги особистості та її психологічне благополуччя.

Таким чином, соціально-психологічна реальність в умовах сучасного існування людського суспільства є досить мінливою, при цьому з роками спостерігається тенденція до зростання швидкості цих змін, зростає інформаційний потік на психіку людини, зазнають трансформацій спосіб життя особистості, її особистісне буття та існування суспільства в цілому. Перед особистістю в сучасному соціумі постають як нові можливості, так і нові виклики та загрози. Тому, проблема ментального здоров'я набуває все більшої актуальності у сучасному світі [2].

Проблема збереження ментального здоров'я може стосуватись людей різних вікових категорій, особливо в умовах війни в Україні. Молодь, яка є потенціалом держави, також може піддаватися негативним психологічним впливам війни, і хоча в молодому віці, і зокрема студентському, психіка є досить гнучкою і адаптивною до негативних змін навколишньої дійсності, проте, важливо в цьому віці навчити особистість навичкам психологічної самопомоги, емоційного контролю та саморегуляції задля збереження ментального здоров'я.

Найважливішим ресурсом розвитку суспільства стає потенціал особистості, компетентної у виконанні своїх соціальних та професійних функцій, відповідальної у прийнятті рішень, здатної до саморозвитку та саморегуляції, адаптації до змін, що відображає загальні психологічні аспекти ментального здоров'я. Збереження ментального здоров'я населення в умовах війни в Україні, на нашу думку, має бути важливим пріоритетом у різних сферах діяльності. Адже людина, яка внаслідок ментальних розладів, втрачає можливість повноцінно виконувати соціальні функції та ролі у суспільстві, фактично опиняється «на узбіччі життя», а суспільство втрачає свої цінні людські ресурси.

Враховуючи сучасні реалії в Україні, важко переоцінити роль психологічної допомоги населенню в різних її проявах (як психологів, так і психотерапевтів, психіатрів та інших фахівців, що надають психологічну допомогу, або пов'язані з нею). Проте пріоритетним напрямком, на нашу думку, має бути психологічна просвіта серед населення, зокрема студентства в межах закладів вищої освіти, соціальні проекти спрямовані на психологічну самопомогу та підтримку ментального здоров'я та ін.

В умовах війни нерідко на пошуки спеціальної психологічної допомоги у людини просто може не бути часу, або й такої можливості взагалі, тому важливо здійснювати психологічну просвіту, в тому числі і через медіа ресурси, зокрема доносити інформацію про техніки стабілізації емоційного стану (наприклад, при панічних атаках), самоконтролю та критичного мислення (наприклад, в непередбачуваних чи загрозливих ситуаціях) тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. М. Степанов. К.: «Академвидав», 2006. 424 с.
2. Ткачишина О. Р. Особистість у сучасному соціумі: психологічний аспект // Науковий журнал «Габітус». Вип. 24. Т. 2. Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 107–111.
3. Ткачишина О. Р. Проблема ментального здоров'я в Україні: психологічний аналіз // Науковий журнал «Габітус». Вип. 53. Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 207–211.

УДК 37.0

Трубавіна Ірина Миколаївна,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної педагогіки
ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»,
м. Полтава;

Калгушкін Юрій Леонідович,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри тактико-спеціальної та фізичної
підготовки Харківського національного
університету внутрішніх справ, м. Харків;

Острецов Віктор Васильович,
здобувач третього (освітньо-наукового)
рівня вищої освіти, Спеціальність 231
Соціальна робота ДЗ «Луганський

ПОНЯТТЯ ПРО ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

Громадянське виховання – це цілеспрямований процес формування у дітей, підлітків і дорослих почуття приналежності до своєї держави та громади, відповідальності за суспільство, готовності діяти на благо інших і дотримуватися демократичних цінностей та прав людини. Воно передбачає реалізацію прав і виконання обов’язків, а для дітей – права і відповідальність.

Громадянське виховання у воєнний час в Україні – це не лише про знання про державу і права людини, а про виховання стійкої, свідомої, активної особистості, яка здатна любити Батьківщину, підтримувати інших, брати відповідальність і протидіяти агресії на всіх рівнях – від особистого до громадянського [1]. Перерахуємо узагальнено умови, що сприяють ефективності громадянського виховання під час війни та в зоні бойових дій:

- Безпечне середовище.
- Наявність укриттів, дотримання правил безпеки під час занять.
- Психологічно безпечна атмосфера: довіра, підтримка, відсутність примусу, психологічна підтримка, використання методів арт- і ігрової терапії для зниження стресу.
- Врахування травматичного досвіду дітей та молоді.
- Наявність у педагогів і соцпрацівників базових навичок кризового консультування.
- Актуальність змісту.
- Орієнтація на реалії воєнного часу (волонтерство, взаємодопомога, безпека, інформаційна гігієна).
- Пояснення цінності свободи, демократії та прав людини на конкретних прикладах із життя.
- Активна участь молоді, включення у волонтерські проекти (плетіння сіток, збори допомоги, підтримка переселенців), реалізація маленьких ініціатив, які дають відчуття власної значущості.

- Гнучкі форми організації, поєднання офлайн, онлайн і змішаних форматів (у разі небезпеки – дистанційна робота).

- Використання коротких інтерактивних методів, щоб не перевантажувати дітей у стресових умовах.

- Співпраця сім'ї, школи та громади, єдність виховних зусиль батьків, педагогів, соціальних працівників, спільні акції й заходи «Діти–Батьки–Громада».

- Приклад дорослих, особистий приклад патріотизму, відповідальності та солідарності з боку педагогів, соціальних працівників, волонтерів.

- Жива комунікація з військовими та захисниками як носіями громадянської мужності.

- Інформаційна безпека.

- Навчання медіаграмотності, протидії дезінформації й пропаганді, використання перевірених джерел.

- Розвиток життєстійкості, формування навичок саморегуляції, взаємодопомоги, вирішення конфліктів ненасильницькими способами.

- Виховання віри у власні сили та в перемогу.

Таким чином, ефективність громадянського виховання в умовах війни залежить від поєднання безпеки, психологічної підтримки, реалістичного змісту, активної практики та єдності зусиль усіх учасників освітнього процесу і громади.

Розкриємо критерії та показники ефективності громадянського виховання:

1. Патріотична свідомість. Показники: знання державних символів і повага до них; гордість за свою країну, рідний край, готовність брати участь у волонтерстві, допомозі військовим і переселенцям; інтерес до історії України, героїв сьогодення.

2. Правосвідомість і розуміння обов'язків. Показники: знання основних прав дитини/громадянина; усвідомлення, що права поєднані з обов'язками; здатність діяти відповідально у спільноті (школа, гурток, громада).

3. Соціальна активність і громадянська участь. Показники: участь у шкільному чи молодіжному самоврядуванні; ініціативність у волонтерських та добродійних проєктах; вміння співпрацювати в команді для вирішення суспільних проблем; готовність висловлювати власну позицію.

4. Толерантність і повага до прав людини. Показники: повага до однолітків, незалежно від національності, релігії, статусу; відсутність проявів булінгу чи дискримінації; готовність захищати інших від несправедливості; здатність до діалогу та ненасильницького спілкування.

5. Життєстійкість і відповідальність у кризових умовах (особливо актуально під час війни). Показники вміння діяти за правилами безпеки (повітряна тривога, укриття, перша допомога); контроль емоцій у стресових ситуаціях; готовність підтримати інших у складних умовах; прояви оптимізму, віри в майбутнє.

6. Інформаційна та медіаграмотність. Показники: вміння відрізнити фейки від достовірної інформації; критичне ставлення до соцмереж і новин; усвідомлення небезпеки пропаганди; відповідальне поширення інформації.

7. Формування національної ідентичності. Показники: знання української мови та використання її у спілкуванні; повага до культурної спадщини та традицій; готовність зберігати та передавати національні цінності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ірина Трубавіна. Громадянське виховання в сучасних умовах. Препрінт. Квітень 2026. DOI: 10.13140/RG.2.2.17112.46086

Трубавіна Ірина Миколаївна,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної педагогіки
ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»,
м. Полтава;

Лисенко Михайло Миколайович,
здобувач третього (освітньо-наукового)
рівня вищої освіти, спеціальність 231
Соціальна робота ДЗ «Луганський
національний університет імені Тараса
Шевченка», м. Полтава;

Редько Сергій Олегович,
здобувач третього (освітньо-наукового)
рівня вищої освіти, спеціальність 231
Соціальна робота ДЗ «Луганський
національний університет імені Тараса
Шевченка», м. Полтава;

Пірлік Кирило Анатолійович,
здобувач третього (освітньо-наукового)
рівня вищої освіти, спеціальність 231
Соціальна робота ДЗ «Луганський
національний університет імені
Тараса Шевченка», м. Полтава

ПОНЯТТЯ ПРО БЕЗПЕКОВІ ПРОСТОРИ І ПСИХОСОЦІАЛЬНУ ПІДТРИМКУ В НИХ

Безпеківі простори для жінок і дівчат – це спеціально організовані фізичні або віртуальні місця, які створюються для забезпечення безпеки, підтримки та розвитку жінок і дівчат, особливо в умовах криз, конфліктів чи вразливих ситуацій. Такі простори спрямовані на захист їхніх прав, надання емоційної підтримки, доступу до інформації та ресурсів, а також можливостей для самореалізації. Отже, цінності прав людини, життя, свободи і незалежності є основними в роботі цих просторів.

Розкриємо основні цілі безпекових просторів для жінок і дівчат на основі спостережень за роботою різних ГО, БФ, гуманітарних організацій:

1. Фізична безпека: забезпечення місця, де жінки та дівчата можуть бути захищеними від насильства, дискримінації чи переслідувань.

2. Емоційна підтримка: надання допомоги в подоланні психологічних травм, пов'язаних із війною, насильством чи іншими кризовими ситуаціями.

3. Інформаційний ресурс: доступ до інформації про права, підтримку, освітні можливості та медичні послуги.

4. Соціальна взаємодія: створення середовища, яке сприяє обміну досвідом, формуванню мережі підтримки та залученню до спільних ініціатив.

5. Розвиток і навчання: організація тренінгів, майстер-класів чи освітніх програм, що сприяють професійному та особистісному зростанню.

Як це виглядає в роботі на практиці:

- У зонах гуманітарних криз (наприклад, у місцях тимчасового перебування, транзитних пунктах) такі простори часто є захищеними палатами чи центрами, де жінки можуть знайти тимчасовий притулок.

- У громадах чи містах це можуть бути центри допомоги, жіночі клуби чи громадські організації, безпекові простори і простори соціалізації для дітей.

- Віртуальні безпекові простори забезпечують можливість постраждалим від війни спілкуватися, отримувати консультації чи ділитися досвідом через онлайн-платформи.

Узагальнимо можливі функції сучасних безпекових просторів в Україні:

1. Психологічна підтримка жертвам домашнього насильства чи війни.

2. Навчання правозахисту та самозахисту.

3. Забезпечення доступу до медичної чи юридичної допомоги.

4. Вивчення нових професій, наприклад, через освітні програми чи тренінги як розширення можливостей для жінок і дівчат.

5. Створення умов для соціалізації, спілкування і розвитку. Такі простори є важливим елементом боротьби за гендерну рівність і створення умов для гідного життя жінок і дівчат, особливо у складні періоди, соціалізації і розвитку дітей.

Психосоціальна підтримка – це комплекс заходів, спрямованих на підтримку психологічного та соціального благополуччя людини, особливо в умовах стресу, кризи або травматичних ситуацій. Така підтримка враховує як

емоційний стан особи, так і її потребу в соціальних зв'язках, підтримці з боку оточення та доступі до ресурсів. Психосоціальна підтримка допомагає людині зберегти внутрішню рівновагу, адаптуватися до нових умов життя та подолати кризові ситуації. Вона також сприяє зміцненню зв'язків у суспільстві, що є важливим для відновлення після криз чи конфліктів. Зазначимо, що психосоціальна підтримка в районах бойових дій та зонах, де можливі бойові дії, має свої особливості, які обумовлені високим рівнем стресу, небезпекою для життя, нестабільністю та часто обмеженим доступом до ресурсів. Такі умови вимагають адаптованих підходів, спрямованих на забезпечення емоційного, психологічного та соціального благополуччя. Зазначимо, що психосоціальна підтримка також допомагає подолати стигматизацію, яка часто супроводжує жертв насильства.

Узагальнимо особливості психосоціальної підтримки різних груп в просторах:

1. Жінки часто є основними жертвами ГЗН через гендерну нерівність. Їх потребами є захист від повторного насильства. Можливі дії персоналу просторів: 1) Психологічна підтримка для опрацювання травматичного досвіду. 2) Юридична консультація (розлучення, опіка над дітьми, судові справи). Можливі методики в роботі з жінками, які постраждали від ГЗН: КПТ (когнітивно-поведінкова терапія) для роботи з тривогою та депресією, групова підтримка, де жінки можуть ділитися досвідом у безпечному середовищі, ненасильницьке спілкування, травма інформований підхід.

2. Молоді дівчата. Вони є особливо вразливі до сексуального насильства та примусових шлюбів. Їх потребами: 1) Медична допомога (лікування, доступ до репродуктивного здоров'я). 2) Інформування про їхні права та доступні ресурси. Можливі дії персоналу в просторах: перенаправлення до медиків і психологів, консультування, інформування, групова підтримка, юридична консультація. Можливі ефективні методики роботи: арт-терапія для висловлення емоцій у безпечний спосіб, освітні програми, які спрямовані на розширення прав і можливостей.

3. Хлопці можуть стикатися з фізичним насильством, примусовою участю у воєнних діях, експлуатацією. Їх потребами: робота з почуттям сорому, страху чи ізоляції, адаптація до змін у соціальному статусі (якщо вони стали свідками чи жертвами насильства). Можливими методиками є : тілесно-орієнтована терапія для зняття напруження, підтримка розвитку навичок подолання стресу та побудови здорових стосунків.

Таким чином, безпекові простори є гарним місцем для психосоціальної підтримки, їх використовують різні гуманітарні організації з метою допомоги і захисту жінок, дівчат і хлопців, особливо в зонах бойових дій і можливих бойових дій, вони є засобом захисту і відновлення людей, постраждалих від війни, і обов'язково включають психосоціальну підтримку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. І. М. Трубавіна, З.І. Нагачевська, А. Ю. Мартинюк. Методика організації роботи груп підтримки осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 2 (333), Ч. II, 2020. DOI: 10.12958/2227-2844-2020-2(333)-2-282-293
2. Трубавіна І. М., Помазановський А. О., Редько С. О., Пірлік К. А. Психосоціальна підтримка жінок і дівчат у безпечних просторах в умовах війни. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. № 1, 2025 DOI 10.12958/3083-6514-2025-1-170-180

УДК 172.1:323.1(477)

Фалович Наталія Миколаївна,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного туризму та
готельного бізнесу Західноукраїнського
національного університету, м. Тернопіль

СИСТЕМА ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ У ВИМІРАХ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ ТА УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ СВОБОДИ

Інтеграція ціннісних засад Української хартії вільної людини та концептуальних принципів Вільного університету становить плідний напрям теоретичної рефлексії, оскільки обидві системи поглядів виходять зі спільного антропологічного фундаменту визнання вільної особистості первинним суб'єктом власного життя та діяльності. Українська хартія вільної людини, укладена Ініціативною групою «Першого грудня» в 2012 році, формулює цілісний світоглядний кодекс, що ґрунтується на трьох наріжних принципах –

особистій відповідальності, пріоритеті моралі та духовних цінностей, а також творчій силі людської уяви. Вільний університет, своєю чергою, постає інституційним простором, де ці принципи набувають конкретного втілення через реалізацію академічної свободи, інституційної автономії, академічної нейтральності та академічної відповідальності.

Фундаментальним пунктом перетину двох концепцій виступає категорія відповідальності. Хартія декларує, що відповідальність за власне життя, успіх, добробут і щастя не може бути передана жодній зовнішній інстанції, а ключовим життєвим орієнтиром визначає настанову «бути вільною людиною – передусім брати на себе відповідальність». Ця теза безпосередньо корелює з принципом академічної відповідальності, який становить невід’ємний складник університетської автономії: свобода наукового пошуку та викладання неможлива без зустрічного обов’язку дотримуватися стандартів наукової доброчесності, професійної етики та суспільної підзвітності. Інституційна автономія університету, що передбачає право самостійно визначати зміст освітніх програм, напрями досліджень та критерії оцінювання, потребує від усіх учасників академічної спільноти такого самого рівня особистої відповідальності, який постулює Хартія. Таким чином, відповідальність постає не зовнішнім обмеженням, а внутрішньою умовою справжньої свободи – як на рівні індивідуального життєвого вибору, так і на рівні інституційного устрою.

Настанова Хартії щодо мислення як окремого життєвого знаходить пряме продовження в принципі академічної свободи, що визнається міжнародною спільнотою як фундаментальне право університетської корпорації. Академічна свобода охоплює право вільно досліджувати, навчати, публікувати результати та висловлювати судження, зокрема й суперечливого характеру, без страху репресій чи інституційних обмежень. Вільний університет у цьому сенсі є тим середовищем, де здатність до самостійного критичного мислення, яку Хартія розглядає як особистісну чесноту, перетворюється на інституційно гарантовану практику, захищену нормами університетського самоврядування. Академічна нейтральність університету при цьому не означає світоглядної індиферентності,

а передбачає створення простору для вільної конкуренції ідей, де жодна доктрина не нав'язується адміністративними методами, а кожен учасник освітнього процесу має змогу формувати власну обґрунтовану позицію.

Особливого значення в контексті співвіднесення двох концепцій набуває орієнтир Хартії «бути лідером – прокладати шлях для інших». Ця настанова резонує із суспільною місією університету, яка полягає у збереженні, створенні та поширенні знання на благо людства. Лідерство вільного університету виражається не в політичній ангажованості чи адміністративному домінуванні, а в здатності формувати критичне мислення, генерувати інновації та служити суспільству через неупереджений пошук істини. Орієнтир «бути господарем – відповідально ставитися до свого дому, громади, країни» кореспондує з ідеєю університету як відповідального соціального інституту, що дбає про якість освіти, етичність досліджень та внесок у розв'язання суспільних проблем. У цьому зв'язку Хартія та університетська традиція сходяться у визнанні служіння суспільству не зовнішнім додатком до основних функцій, а органічним виявом внутрішньої свободи особистості та інституції.

Моральний вимір Хартії, втілений у принципі «мораль і духовні цінності не можуть бути відкладеними на завтра», набуває в діяльності вільного університету форми етичної відповідальності науковця та викладача. Академічна добросовісність, прозорість дослідницьких процедур, відмова від плагіату та фабрикації даних розглядаються не як зовнішні обмеження свободи, а як її внутрішні передумови, що забезпечують науковий пошук від деградації. Орієнтир «бути відкритим суспільством – стверджувати цінність людського життя, рівність, відкидати будь-яке ставлення до людей як до гвинтиків» безпосередньо співвідноситься з університетськими принципами толерантності, плюралізму та інклюзивності, що є невід'ємними складниками академічної свободи. Університет, який претендує на статус вільного, не може існувати в умовах авторитарного режиму чи закритого суспільства; натомість відкрите демократичне суспільство потребує університетів як осередків незалежного

мислення, критичної рефлексії та публічного обговорення суспільно значущих проблем.

Наріжний принцип Хартії – «людина будує те, що уявляє; глибина, масштаб і творча сила уяви визначають майбутнє» визначає креативний та інноваційний потенціал вільного університету. Академічна свобода в цьому ракурсі постає не лише правом, а й необхідною передумовою наукових відкриттів та соціальних інновацій, оскільки нове знання народжується лише там, де дослідник вільний уявляти альтернативне майбутнє, формулювати несподівані гіпотези та рухатися за власним інтелектуальним пошуком без огляду на ідеологічні чи кон'юнктурні обмеження.

Таким чином, Українська хартія вільної людини та концепція Вільного університету перебувають у відношенні глибокої ціннісної комплементарності: Хартія пропонує етичний ідеал особистості, здатної до відповідального самовизначення, тоді як Вільний університет розробляє інституційні механізми реалізації цього ідеалу в освітньому, науковому та соціальному вимірах. Їхній синтез створює цілісну світоглядну основу для розбудови університетської спільноти, у якій свобода мислення, відповідальність за власні дії та сміливість проектувати майбутнє є не лише декларованими цінностями, а й щоденною практикою, що визначає ідентичність як окремого інтелектуала, так і академічної корпорації загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Зайцев Ю.Д. Українська хартія вільної людини Енциклопедія історії України: Україна–Українці. Кн. 2 / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2019. 842 с. URL: https://www.history.org.ua/termin=ukrajinska_khartija_vilnoji_ljudyny

Харламов Михайло Іванович,

доктор історичних наук, професор, професор кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін Національного університету цивільного

захисту України, м. Черкаси;

Чиркіна-Харламова Марина Анатоліївна,

кандидат технічних наук, доцент, заступник начальника кафедри спеціальної хімії та хімічної технології Національного

університету цивільного захисту України, м. Черкаси

ВПЛИВ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ НА СВІТОГЛЯД МОЛОДИХ УКРАЇНСЬКИХ РЯТУВАЛЬНИКІВ ДСНС УКРАЇНИ

Сучасні трансформаційні процеси в українському суспільстві, зумовлені як внутрішніми соціально-політичними змінами, так і зовнішніми викликами, зокрема повномасштабною війною, актуалізують питання формування світоглядних орієнтирів молодого покоління, особливо представників професій, пов'язаних із підвищеним рівнем ризику та соціальної відповідальності. До таких професій належать рятувальники Державної служби України з надзвичайних ситуацій, діяльність яких поєднує високий професіоналізм, моральну стійкість і здатність діяти в екстремальних умовах. У цьому контексті значного значення набуває Українська хартія вільної людини як ідейно-ціннісний документ, що формує систему базових орієнтирів особистості.

Українська хартія вільної людини постає як своєрідний кодекс моральних, громадянських і духовних принципів, спрямованих на утвердження людської гідності, свободи, відповідальності та національної свідомості. Вона акумулює в собі історичний досвід українського народу, його прагнення до свободи, самовизначення та справедливості. Для молодих рятувальників ДСНС України цей документ виконує не лише просвітницьку, а й світоглядно-формуючу функцію, сприяючи усвідомленню ними власної ролі в суспільстві як захисників життя, здоров'я та безпеки громадян.

Світогляд молодого рятувальника формується на перетині професійної підготовки, особистісного досвіду та впливу соціокультурного середовища. Включення положень Української хартії вільної людини у процес виховання та підготовки кадрів ДСНС сприяє інтеграції гуманістичних цінностей у професійну діяльність. Зокрема, такі принципи, як повага до людського життя, відповідальність за власні дії, готовність до самопожертви заради інших, стають не лише декларативними, а й практично реалізованими у щоденній діяльності рятувальників.

Важливим аспектом впливу Хартії є формування у молодих фахівців стійкої громадянської позиції. Рятувальник ДСНС виступає не лише як виконавець службових обов'язків, а й як активний громадянин, який усвідомлює свою відповідальність перед державою та суспільством. У цьому контексті положення Хартії щодо патріотизму, солідарності та служіння спільному благу набувають особливого значення. Вони сприяють розвитку у молодих рятувальників почуття причетності до національної спільноти та готовності діяти в інтересах держави навіть у найскладніших умовах.

Окремої уваги заслуговує вплив Української хартії вільної людини на морально-психологічну стійкість рятувальників. Робота в умовах надзвичайних ситуацій часто пов'язана з високим рівнем стресу, необхідністю швидкого прийняття рішень та відповідальністю за життя інших людей. У таких умовах внутрішні ціннісні орієнтири, сформовані під впливом Хартії, виступають важливим ресурсом психологічної стабільності. Вони допомагають рятувальникам зберігати внутрішню рівновагу, діяти відповідально та гуманно навіть у критичних ситуаціях.

Крім того, Хартія сприяє формуванню етичної культури професійної діяльності. Вона задає стандарти поведінки, які базуються на принципах чесності, справедливості, взаємоповаги та відкритості. Для молодих рятувальників це означає не лише дотримання службової дисципліни, а й розвиток високого рівня професійної етики, що є необхідною умовою ефективної взаємодії як у колективі, так і з населенням.

В умовах сучасних викликів, зокрема воєнних дій, роль Української хартії вільної людини значно зростає. Вона стає джерелом моральної підтримки, орієнтиром у складних ситуаціях та основою для формування стійкої життєвої позиції. Молоді рятувальники, які засвоїли її цінності, демонструють вищий рівень мотивації до служби, готовність до самовідданих дій та здатність до ефективного виконання професійних обов'язків у надзвичайних умовах.

Таким чином, вплив Української хартії вільної людини на світогляд молодих українських рятувальників ДСНС України є комплексним і багатовимірним. Вона виступає важливим інструментом формування ціннісних орієнтирів, громадянської свідомості, моральної стійкості та професійної етики. Її інтеграція у систему підготовки та виховання кадрів ДСНС сприяє формуванню покоління рятувальників, здатних не лише ефективно виконувати свої обов'язки, а й виступати носіями високих гуманістичних і національних ідеалів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Відділ соціальної та гуманітарної роботи Національного університету цивільного захисту України. URL: <https://nuczu.edu.ua/ukr/viddil-vykhovnoi-ta-sotsialno-humanitarnoi-roboty>
2. Кафедра соціальних і гуманітарних дисциплін Національного університету цивільного захисту України. URL: <https://fubn.nuczu.edu.ua/psih/uk/golovna-soc>
3. Українська Хартія вільної людини. URL: <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoji-liudyny>

УДК 323.1

Хмельницька Єва Володимирівна,
студентка освітньо-професійної програми
«Міжнародні відносини» навчально-
наукового інституту міжнародних
відносин ім. Б. Д. Гаврилишина
Західноукраїнського національного
університету, м. Тернопіль;
Науковий керівник:

Карпишин Наталія Іванівна,
кандидат економічних наук, доцент
кафедри міжнародних відносин та
дипломатії Західноукраїнського
національного університету, м. Тернопіль

ЕТИКА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ: ВІД СВІТОГЛЯДНОГО СПАДКУ БОГДАНА ГАВРИЛИШИНА ДО ВИХОВАННЯ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ МОЛОДІ

Повномасштабна війна актуалізувала потребу в ціннісному оновленні суспільства. Концепція «ефективного суспільства» Богдана Гаврилишина та ідея переходу від «прав» до «етики відповідальності» знайшли практичне втілення в «Українській хартії вільної людини» (УХВЛ). Цей документ є дієвим інструментом збереження суб'єктності держави, реформування освіти та формування стійкості молоді.

Спадщина вченого базується на синтезі національних цінностей (виховання в «Пласті») та західного управлінського досвіду. У доповіді Римському клубу (1979) він обґрунтував триєдність суспільного устрою: цінності, політика та економіка. Гаврилишин довів неефективність сліпого копіювання іноземних моделей без урахування культурного коду. Головним транзитним викликом України після 1991 року став ціннісний дисонанс (радянський патерналізм та ізоляційний індивідуалізм). Вихід із цієї пастки мислитель вбачав у формуванні нової еліти, яка керується парадигмою відповідальності, що й лягло в основу УХВЛ та Декларації відповідальності людини (2014).

В умовах війни аксіологічна матриця УХВЛ стала фактором національної безпеки. Хартія визначає основою вільної держави відповідальну особистість. Сучасне українське суспільство продемонструвало швидку горизонтальну мобілізацію, що відповідає групово-кооперативній моделі за Гаврилишином, де потенціал громадян реалізується через синергію задля спільної мети. Війна трансформувала «кризову свідомість» у свідомість політичної відповідальності, перетворивши соборність та самобутність на реальні безпекові механізми.

Реформа освіти вимагає переходу від інструментального накопичення знань до виховання цілісної особистості. Інтеграція УХВЛ в освітній процес нівелює патерналізм молоді й утворює розуміння навчання як інвестиції в людський капітал держави. Освіта на засадах Хартії формує культуру співробітництва й діалогу, готуючи відповідальну лідерську генерацію для повоєнного проектування країни.

Важливу роль у реалізації УХВЛ відіграє громадський сектор (молодіжні організації «Пласт», Національний альянс тощо). Громадянська освіта тут базується на «вихованні через дію». Залучення молоді до волонтерських, екологічних та благодійних проєктів дозволяє на практиці засвоїти етику відповідальності. Це підтверджує тезу Б. Гаврилишина, що акт безкорисливої віддачі суспільству приносить особистості більше внутрішнього задоволення, ніж пасивне споживання.

Психотравмуючий вплив війни загрожує поширенням тривожності й аномії серед студентів та педагогів. Філософія Хартії має потужний життєствердний потенціал для подолання цієї «кризи сенсів». Спираючись на дослідження Р. Інглехарта, які розвивав Гаврилишин, життєстійкість спільноти пов'язана з наявністю вищої мети. УХВЛ зміщує фокус із пасивної позиції «жертви обставин» на активну позицію «автора власного життя». Осмислення праці й навчання як власної зони відповідальності структурує внутрішній світ людини, а культура взаємодопомоги в колективах створює безпечне середовище для ментального відновлення.

Етика відповідальності УХВЛ та праць Б. Гаврилишина є методологічною матрицею для модернізації України. Повоєнний розвиток держави потребує синхронної децентралізації управління, впровадження соціально відповідального підприємництва та системного виховання молоді на засадах індивідуального обов'язку, солідарності та психологічної стійкості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Хмельницька Є. В. Світогляд Богдана Гаврилишина та його бачення майбутнього України: студентська наукова робота. Тернопіль: ЗУНУ, 2026. 29 с.

2. Гуманістичні засади культури миру та міжнародної співпраці у спадщині Богдана Гаврилишина // Збірник тез доповідей V Міжнародних наукових читань імені Богдана Гаврилишина (23 жовтня 2025 р.). Тернопіль: ЗУНУ, 2025.

3. Гаврилишин Б. Залишаюся українцем: спогади. Київ: Пульсари, 2011. 288 с.

4. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: Дороговкази у майбутнє. Доповідь Римському клубу. 3-є вид. Київ: Пульсари, 2009. 216 с.

5. Декларація відповідальності людини / Фонд Родини Богдана Гаврилишина. 2014. URL: bhfamily.org/declaration-of-human-responsibilities/

Хома Світозара Олегівна,

методист, завідувач центру виховної роботи, захисту прав дитини та громадянської освіти Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Тернопіль

ДОБРОВОЛЕЦЬ ЯК ПРИКЛАД ГРОМАДЯНСЬКОГО ЛІДЕРСТВА ДЛЯ МОЛОДІ

Анотація. У статті окреслено питання, пов'язані з формуванням громадянської компетентності учнівської молоді шляхом залучення до діяльності в учнівському самоврядуванні – педагогічній технології, яка сприяє розвитку громадянських якостей дитини в системі демократичних взаємин виховного процесу на принципах самореалізації, самодіяльності та самодостатності особистості, виховання на героїчних прикладах історій життя добровольців в умовах війни.

Ключові слова: Нова українська школа, громадянське виховання, учнівське самоврядування, доброволець, обдарована дитина, лідерська обдарованість.

Доброволець – це людина, яка добровільно бере на себе відповідальність діяти на користь суспільства, не очікуючи винагороди. У сучасному світі, а особливо в Україні, добровольці стали яскравим прикладом громадянського лідерства, мужності та активної позиції. Для молоді вони є символом того, як одна людина може впливати на життя громади та країни.

Громадянське лідерство проявляється у готовності брати відповідальність за спільне благо, допомагати іншим і активно брати участь у вирішенні

суспільних проблем. Добровольці демонструють саме такі риси: ініціативність, небайдужість, відвагу, здатність об'єднувати людей навколо важливої мети.

Добровольці можуть працювати в різних сферах: допомагати армії, підтримувати постраждалих від війни чи стихійних лих, брати участь у волонтерських, соціальних та екологічних проєктах. Їхня діяльність показує, що кожна людина здатна зробити свій внесок у розвиток суспільства. Особливо це важливо для молоді, адже приклад добровольців формує почуття відповідальності, патріотизму та солідарності.

Для молодих людей добровольці стають прикладом активної життєвої позиції. Вони надихають не бути байдужими до проблем суспільства, брати участь у громадських ініціативах, допомагати іншим. Молодь, спостерігаючи за їхніми вчинками, усвідомлює цінність взаємодопомоги, довіри та єдності. І багато хто відчуває потребу бути лідером. Для одних у цьому словосполученні укладена вся насолода володіння владою, впливу на людей, відчуття безмежності можливостей, неіснуючих – тому що все під силу...

Бути лідером... Безсумнівно, для багатьох це щоденна і щогодинна реальність, спосіб існування. Це енергія і радість від того, що ти не лише визнаний, а й затребуваний, не лише готовий приймати рішення, а й знаєш, як це робити. Він попереду, він зайнятий проблемами – не лише своїми, а й тих, хто поруч, хто довіряє йому, лідеру, право бути першопрохідцем. Бути лідером – це і радість, і тягар відповідальності, і десятки дилем, що вимагають вирішення, і вміння не тільки ладнати з людьми, а й зберігати вірність принципам. Це високий енергетизм, це вміння планувати, знання тактики та вибір стратегії, це чіткість і цілеспрямованість, харизматичність і сила волі, вміння прощати іншим і вимагати від себе за гамбурзьким рахунком.

Бути лідером – значить навчитися бути ним, адже лідерами не народжуються. Природні передумови розуму, характеру, вплив оточення – тільки стартовий майданчик для розбігу. В решті цього марафон передбачає довге дихання і незвичайні моральні та фізичні сили для тренувань, які приведуть до підсумку до досягнення поставленої мети.

Протягом усього життя ми можемо спостерігати чи успішний і не дуже. Лідерів за духом, за стилем життя і тих, хто має бути лідером. У той самий час істинний, нехай навіть певний формально, лідер – людина щаслива. Успіх у керівництві групою, вміння ефективно спілкуватися з партнерами дають йому постійне підтвердження визнання. Це чудова нагорода – емоційне та інтелектуальне задоволення, почуття успіху, впевненість у власних силах.

У стародавній мові кельтів «leading» означає тримати курс чи напрям та «робити так, що інші слідували йому». У латинському еквіваленті «gubernator» (правитель) значення слова «лідер» буквально означає «рульовий на судні». В Індії еквівалентом слова «лідер» є слово «neta», що означає людину, яка викликає повагу та володіє харизмою. Наслідком такого змісту є той факт, що в Індії вважається, що «лідер веде за собою шляхом власного прикладу, надихає людей».

Таким чином, етимологічно лідерство означає «ведення за собою». Об'єднання західного та східного підходів до розуміння лідерства дозволяє вичленити ключові аспекти цього поняття, до яких, на нашу думку, слід віднести: «ведення» (рух за визначеним напрямом) та «наслідування» з боку інших, що базується на повазі.

Є різниця між керівництвом і лідерством. Лідери та люди, які слідуєть за ними, демонструють одні з найдавніших найбільш природних та ефективних із всіх відомих нам форм людських взаємовідносин. Керівник та ті, ким він керує, є проявом більш пізнього продукту історії, який є не таким романтичним і надихаючим. У лідерстві втілюється дух особистості та передбачення. Лідерство – це мистецтво. Менеджмент – це наука. Менеджери – необхідні, лідери – обов'язкові.

Стратегія поведінки лідера проста – будь прикладом. Присвяти себе вдосконаленню власної особистості. Говорити про це також корисно, але дії переконливіші слів. Працюй серйозно над удосконаленням власної особистості і цим ти надихнеш інших слідувати тим же шляхом

В умовах війни роль лідера важко переоцінити.

«Українська армія трансформує свою традиційну ієрархію, створюючи нові стилі та моделі лідерства».

Для пояснення можемо використати модель лідерства, яка враховує не тільки здібності, але й характер. Здібності включають навички стратегії, управління людьми, керування організацією та інші ділові питання. Характер включає в себе 11 чеснот, а саме: запалу, співпраці, покірності, людяності, послідовності, відваги, стриманості, відповідальності, трансцендентності, справедливості, розсудливості, а також зобов'язання.

Запал і відвага – це ті чесноти, які здобули широкого визнання як у війні, так і в умовах ділової конкуренції. Але як щодо таких рис характеру, як послідовність, відповідальність і покірність? Давайте послідовно розглянемо кожен з цих рис характеру.

Що таке послідовність? Це коли ваші слова відповідають вашим діям. Послідовність збільшує довіру між лідером та його командою. Український командир з позивним «Білотур» ділиться цією історією: «Наша батарея мала дуже сумлінного, працелюбного та творчого командира, але йому не вистачало послідовності. Мені довелося звільнити його з керівної посади, оскільки його дії були занадто непередбачуваними. Ми ніколи не довіряли йому, оскільки не були впевнені, яким буде його наступний крок. Надзвичайно важливо, щоб ваші дії як лідера були послідовними, і тоді люди довіряться вам».

Лідер повинен бути відповідальним перед підлеглими. Коли люди відчують, що вони є частиною команди, вони стають впевненими в лідері, самі в собі та у своїх колегах. Вони розуміють, що те, що ви виконуєте як лідер, відповідає найкращим інтересам групи. Якщо лідер перестає бути відповідальним, команда починає сумніватися в тому, наскільки його дії дійсно сприяють досягненню їхніх цілей. Люди все ще будуть робити так, як їм кажуть, але це відбуватиметься за рахунок втрати командної єдності та старанності.

Покірність – це ще одна важлива риса лідерства. «Білотур» зазначає, що коли він прибув до добровольчого батальйону старшим офіцером, «мною

командував 19-річний хлопчина, який лише декілька місяців служив у армії. Я вийшов зі своєї зони комфорту, але моя мета, незважаючи на все інше, була – служити моїй Батьківщині. Я навчився примиритися з ситуацією, змирився з даним ходом дій і успішно пройшов це випробування на покірність».

Послідовність допомагає лідерам формувати довіру серед прихильників

Покірність складається з самосвідомості, скромності, постійного навчання та самоповаги, пристрасті, вдячності, поваги і вразливості, а це – прямий шлях до розвитку, як зазначають Кроссан (Crossan), Сейджтс (Seijts) і Гандз (Gandz). Якщо лідери хочуть досягти великих досягнень, які матимуть глобальний вплив, їхні его і амбіції повинні залишатися на задньому плані.

Найкращим способом перемогти ворога є правильно змоделювати і передбачити його дії

Лідери повинні діяти в потрібному контексті, але вони також потребують правильної стратегії. Відсутність стратегії та плану дій є подібною до передачі своєї зброї ворогові чи конкурентові. Стратегія є настільки важливою, що всі члени команди повинні її розуміти.

Роль лідера – бути пильним, щоби помітити навіть найменшу користь.

Тому важливо вміти швидко змінювати тактику, коли змінюються обставини, ефективно використовувати зовнішні фактори та створювати переможні сценарії.

Отже, сутність лідера полягає не так у власному розвитку, як у вмінні надихати людей навколо та переконувати їх у їхніх надзвичайних здібностях та цінностях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех, І. Д., Журба, К. О., Киричок, В. А., Чорна, К. І., Назаренко Г. А., & Шкільна, І. М. Система патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в умовах модернізаційних суспільних змін: навчально-методичний посібник. Київ, Педагогічна думка. 2011.
2. Брюхович О. Форми і методи організації роботи учнівського самоврядування. *Класному керівнику. Усе для роботи.* 2016. № 7. С. 6-8.
3. Горелов Д. М., Корнієвський О. А. Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку. *Стратегічні пріоритети.* 2015. № 1. С. 97–103.
4. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>

5. Карамушка Л. М., Креденцер О. В. Психологічні особливості волонтерської діяльності в умовах війни. *Актуальні проблеми психології*. 2022. Т. 1, Вип. 62. С. 45–52.
6. Кіяшко Р. Громадська школа лідерства: Програма навчання учнівського активу. *Виховна робота в школі*. 2016. № 12. С. 33-36.
7. Коврова Є. Б. Урок демократії з лідерами учнівського самоврядування. *Виховна робота в школі*. 2017. № 1. С. 45-50.
8. Концепція Нової української школи. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р.
9. Концепція підтримки та сприяння розвитку дитячого громадського руху в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2018 р. № 281-р.
10. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3.10. 2018 року, №710.
11. Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей», розглянута та затверджена Вченими Радами Інституту проблем виховання (протокол № 6 від 02 липня 2018 року) та Інституту модернізації змісту освіти (протокол № 7 від 26 вересня 2018 року). URL: <https://ipv.org.ua/prohrama-nova-ukrainska-shkola/>

УДК 373:355

Чередниченко Олександр Юрійович,
кандидат економічних наук, доцент,
професор Інституту Служби безпеки
України Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого,
м. Харків

ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ЯК ОДИН ІЗ ЕЛЕМЕНТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Із 24 лютого 2022 року українській народ став на захист територіальної цілісності та недоторканості держави, її національних інтересів, а також відстоювання національної ідентичності.

Суспільно-державні (національні) цінності України є концептуальною основою та консолідуючими чинниками утвердження української національної та громадянської ідентичності, фундаментом для гармонізації інтересів людини, забезпечення стабільності в суспільстві та сталого розвитку держави [2].

Метою державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності є досягнення єдності в українському суспільстві шляхом подолання суперечностей соціокультурного, мовного, регіонального характеру на основі європейського та євроатлантичного курсу, забезпечення дотримання конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина [2].

Складовими державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності є:

- 1) національно-патріотичне виховання;
- 2) військово-патріотичне виховання;
- 3) громадянська освіта [2].

Розглянемо більш детально військово-патріотичне виховання, бо в часи повномасштабного військового вторгнення воно набуває особливої актуальності. Неможливо стримувати агресора лише економічними, політико-дипломатичними, інформаційно-ідеологічними та іншими немілітарними шляхами. Військовий спротив є домінуючим в умовах воєнної агресії, тому з моменту широкомасштабного вторгнення в Україну широкого розвитку набула реалізація ідеї військово-патріотичне виховання.

Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» дає таке визначення військово-патріотичному вихованню – наскрізний виховний процес, спрямований на формування у громадян України оборонної свідомості, готовності до національного спротиву, підвищення суспільної значущості та поваги до військової служби, мотивації громадян до набуття ними необхідних компетентностей у сфері безпеки і оборони [2].

Військово-патріотичне виховання здійснюється за такими напрямками:

- 1) формування оборонної свідомості;
- 2) популяризація військової служби;
- 3) залучення громадян до сприяння безпеці і обороні України;
- 4) розвиток військово-прикладного і службово-прикладного спорту, технічної творчості та інновацій;
- 5) широке залучення школярів до загальнодержавних, регіональних та місцевих заходів військово-патріотичного виховання;
- 6) обов'язкове викладання предмета «Захист України» під час здобуття профільної середньої освіти;

7) підготовка кваліфікованого кадрового потенціалу з числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, учасників Революції Гідності з подальшим їх залученням до організації та здійснення освітньої діяльності з початкової військової підготовки, реалізації програм, проєктів та заходів військово-патріотичного виховання;

8) залучення ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, учасників Революції Гідності до організації та здійснення програм, проєктів та заходів військово-патріотичного виховання [2].

Правову основу державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності становлять Конституція України, закони України «Про національну безпеку України», «Про освіту», «Про закордонних українців», «Про волонтерську діяльність», «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті», «Про основи національного спротиву», «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», інші нормативно-правові акти України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Військово-патріотичне виховання на нашу думку треба розглядати в контексті національно-патріотичного виховання, а також у кореспонденції з такими поняттями як громадська стійкість, громадянсько-патріотичне виховання, національно-патріотичне виховання, духовно-моральне виховання, українська громадянська ідентичність, українська національна ідентичність, самобутність.

Розглянемо ці визначення окремо, відповідно до норм закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності».

Громадянська стійкість – здатність особи виявляти свою національну та громадянську ідентичність у повсякденному житті і в умовах негативних зовнішніх впливів [2].

Громадянсько-патріотичне виховання – наскрізний виховний процес, спрямований на усвідомлення громадянами України власної відповідальності за розвиток успішної країни та важливості турботи про благо українського народу [2].

Національно-патріотичне виховання – наскрізний виховний процес, спрямований на утвердження української національної та громадянської ідентичності, формування оборонної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей України, соціальної активності та відповідальності, готовності до дієвого виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, державної незалежності і територіальної цілісності України [2].

Духовно-моральне виховання – наскрізний виховний процес, спрямований на формування та розвиток духовних і моральних цінностей громадян України, закордонних українців, а також іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, на основі суспільно-державних (національних) цінностей України [2].

Українська національна ідентичність – стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями [2].

Самобутність – національна ідентичність, неповторність, оригінальність, які виявляються окремою особою чи групою осіб у ментально обумовленому художньо-мистецькому світосприйнятті, національно прийнятних способах спілкування, діяльності, поведінки. Самобутність українського народу визначається його історією, культурою, традиціями та українською мовою [2].

Національна безпека України – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [1].

Таким чином, не викликає сумніву, що вищевизначені поняття взаємопов'язані та є складовими національних інтересів країни, а військово-патріотичне виховання є важливим елементом забезпечення національної безпеки держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 11.03.2026).

2. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної і громадянської ідентичності. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>

Чернецька Єлизавета Ігорівна,
студентка освітньо-професійної програми
«Міжнародні відносини» навчально-
наукового інституту міжнародних
відносин ім. Б. Д. Гаврилишина
Західноукраїнського національного
університету, м. Тернопіль;

Науковий керівник:

Карпишин Наталія Іванівна,
кандидат економічних наук, доцент
кафедри міжнародних відносин та
дипломатії Західноукраїнського
національного університету, м. Тернопіль

СПАДЩИНА БОГДАНА ГАВРИЛИШИНА В ДІЇ: ПРИНЦИПИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ОСНОВА ГРОМАДЯНСЬКОЇ АКТИВНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Формування соціально відповідальної молоді є одним із ключових викликів сучасної України. В умовах повномасштабного вторгнення, глибоких соціокультурних трансформацій та євроінтеграційного курсу держави актуальності набуває питання ціннісної основи громадянської активності. Концептуальний спадок Богдана Гаврилишина – зокрема його «Декларація відповідальності людини» – пропонує дієву відповідь на цей запит, поєднуючи індивідуальну свободу з усвідомленим суспільним обов'язком.

«Декларація відповідальності людини», опублікована 15 жовтня 2014 року на сайті Міжнародної академії мистецтва та науки, містить 15

взаємопов'язаних принципів, згрупованих за трьома рівнями: індивідуальним (чесність, здоров'я, розвиток талантів, взаємоповага, моральна свобода), суспільним (баланс особистого і громадського, права інших, родина, громадська участь) та глобальним (екологічна відповідальність, обов'язок перед країною, міжпокоління справедливність, толерантність). Структура документа побудована послідовно – від внутрішнього світу особистості до її ролі в глобальному масштабі. Саме така ієрархія пунктів робить Декларацію дієвим алгоритмом виховання нового покоління активних громадян [1].

Принциповою особливістю концепції Богдана Гаврилишина є діалектичне поєднання прав і відповідальності. На протипагу споживацькому світогляду, в центрі якого – задоволення власних потреб, Декларація утверджує модель, де кожне право нерозривно пов'язане з відповідним обов'язком, а відповідальність розглядається не як обмеження, а як умова справжньої свободи та людської гідності. Гаврилишин наголошував: ми маємо говорити не лише про те, що нам винна держава, а й про те, що ми винні їй та самим собі. Ця теза безпосередньо перегукується з ціннісними зрушеннями, зафіксованими у сучасній українській молоді: після 2022 року частка тих, хто вважає важливим приносити користь країні, зросла з 6% до 33% [2].

Аналіз ціннісних орієнтирів сучасної української молоді засвідчив їх суперечливий характер. Досвід Революції Гідності та повномасштабного вторгнення суттєво посилив патріотичну ідентичність: 91% молодих людей ідентифікують себе з українською нацією, 84% вважають важливою підтримку державності, а частка тих, хто цінує свободу та незалежність, зросла з 28% до 56% [4]. Водночас зберігається тривожний розрив між декларованими цінностями та реальною участю: лише 6% молоді є членами громадських організацій, а 51% не знають про їх існування взагалі [4]. Подолання цього розриву є центральним викликом, на який концепція Гаврилишина пропонує змістовну відповідь – через виховання внутрішньої відповідальності, а не зовнішнього примусу.

Практичне втілення ідей Декларації в Україні здійснюється через систему конкретних ініціатив. Фонд родини Богдана Гаврилишина реалізує програму «Молодь змінить країну», яка орієнтована на молодих патріотів, готових стати рушійною силою фундаментальних змін. Проєкт #bh15, розпочатий у 2018 році, популяризує 15 принципів Декларації. Премія відповідальності відзначає організації, що втілюють ці цінності у своїй діяльності. Спільнота випускників програм фонду налічує понад 1500 осіб. Вінцем інституційного закріплення стало ухвалення Верховною Радою України у 2021 році постанови про встановлення Всеукраїнського Дня відповідальності людини – 308 народних депутатів підтримали рішення, зробивши Україну першою у світі країною, що відзначає це свято на державному рівні [3].

Таким чином, «Декларація відповідальності людини» Богдана Гаврилишина є актуальним практичним інструментом виховання активного громадянина. Її 15 принципів формують цілісну систему цінностей, що здатна перетворити пасивного споживача на свідомого суб'єкта суспільних змін. В умовах воєнних і повоєнних викликів концепція Гаврилишина може стати концептуальним містком між ціннісним потенціалом сучасної молоді та реальними практиками громадянської участі, сприяючи розбудові демократичної, відповідальної і стійкої України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Hawrylyshyn B. Declaration of Human Responsibilities / Bohdan Hawrylyshyn Family Foundation. URL: <https://bhfamily.org/en/declaration-human-responsibilities/>
2. Волосевич І. та ін. Вплив війни на молодь в Україні: аналітичний звіт / Cedoss, Info Sapient. Київ, 2023. URL: <https://cedoss.org.ua/researches/vpliv-vijni-na-molod-v-ukrayini/>
3. Матеріали до Всеукраїнського дня відповідальності людини. Фонд родини Богдана Гаврилишина : вебсайт. 2022. URL: <https://bhfamily.org/materialy-do-vseukrayinskogo-dnya-vidpovidalnosti-lyudyny/>
4. Рейтинг Груп. Репрезентативне соціологічне дослідження становища молоді в Україні 2025 / на замовлення Міністерства молоді та спорту України. Київ, 2025.

Чорна Мар'яна Іванівна,
методист центру виховної роботи, захисту
прав дитини та громадянської освіти
Тернопільського обласного комунального
інституту післядипломної педагогічної
освіти, м. Тернопіль

ІДЕЇ СВОБОДИ Й ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БОГДАНА ГАВРИЛИШИНА У ПАРАДИГМІ НАЦІОНАЛЬНОГО СПРОТИВУ

Анотація. У статті зроблено спробу проаналізувати ідеї свободи та відповідальності, сформульовані українським мислителем, економістом і громадським діячем Богданом Гаврилишиним, у контексті сучасного національного спротиву України в умовах гібридної війни. Висвітлено сутність «Декларації відповідальності людини» як ціннісної основи формування громадянської зрілості, національної стійкості та культури свободи. Обґрунтовано, що взаємозв'язок свободи та відповідальності є важливим чинником формування української громадянської ідентичності, розвитку демократичного суспільства та консолідації нації в умовах воєнних викликів. Визначено роль освіти у формуванні відповідального громадянина та реалізації принципів національного спротиву.

Ключові слова: Богдан Гаврилишин, свобода, відповідальність, національний спротив, громадянська ідентичність, освіта.

Повномасштабна агресія московії проти України є екзистенційним викликом для української нації, актуалізувавши потребу переосмислення ціннісних засад суспільства, здатного до національного спротиву. Обороздатність держави у ХХІ столітті визначається не лише військовим потенціалом, а й рівнем консолідації громадянського суспільства, його моральною стійкістю, громадянською зрілістю та готовністю до самоорганізації. Події останніх років переконливо засвідчили, що національний спротив є не лише військовим феноменом, а й результатом високого рівня громадянської мобілізації, солідарності та відповідальності українців.

У цьому контексті особливої актуальності набуває науково-теоретична та світоглядна спадщина Богдана Гаврилишина – українського, канадського та швейцарського економіста, громадського діяча, мецената і патріота України. Упродовж багатьох років він послідовно обґрунтовував необхідність гармонійного поєднання прав і свобод людини з її відповідальністю перед суспільством і державою. На його переконання, архітектоніка свободи не може існувати без відповідальності, а демократичні інститути без моральної зрілості громадян залишаються нестійкими та вразливими до внутрішніх і зовнішніх загроз [2].

Філософські, економічні та суспільно-політичні погляди Б. Гаврилишина, зокрема його концепція ефективних суспільств, неодноразово ставали предметом наукових досліджень і суспільних дискусій. Значний внесок у популяризацію та осмислення його ідей здійснюють наукові напрацювання Фонду родини Богдана Гаврилишина, а також дослідження у галузях державного управління, громадянської освіти та педагогіки. Водночас потенціал «Декларації відповідальності людини» як світоглядної основи формування культури відповідальності, громадянської стійкості та національного спротиву в умовах війни й повоєнної відбудови України досі не отримав належного комплексного наукового осмислення.

Ідеї Богдана Гаврилишина набувають актуальності у сучасних умовах, коли відповідальність кожного громадянина стала одним із визначальних чинників збереження української державності, захисту національної незалежності та зміцнення демократичних інститутів. Тому звернення до його концепції свободи та відповідальності дає можливість глибше зрозуміти ціннісні механізми консолідації українського суспільства та його здатність до тривалого національного спротиву в умовах російської агресії.

Теоретична спадщина Богдана Гаврилишина висвітлена у його працях «До ефективних суспільств. Дороговкази в майбутнє» [1], «Залишаюсь українцем» [2], а також у положеннях «Декларації відповідальності людини» [3]. Окремі аспекти його світоглядної концепції аналізуються у дослідженнях

Фонду родини Богдана Гаврилишина [8], працях, присвячених громадянській освіті, формуванню громадянської ідентичності та національного спротиву [5; 6]. Водночас взаємозв'язок ідей свободи та відповідальності з феноменом нацспротиву залишається недостатньо дослідженим.

Мета статті – аналіз ідей свободи та відповідальності Б. Гаврилишина як інтегрального чинника формування української громадянської ідентичності та стратегій національного спротиву в умовах гібридної війни.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному осмисленні ідей свободи та відповідальності Богдана Гаврилишина крізь призму національного спротиву українського суспільства.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання основних положень та висновків статті під час розроблення програм громадянської та історичної освітньої галузі, курсів національно-патріотичного виховання, підготовки (підвищення кваліфікації) педагогічних працівників, а також у діяльності ЗЗСО щодо формування громадянської відповідальності, демократичних цінностей та національної стійкості молоді.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять філософські, соціально-політичні та педагогічні ідеї Богдана Гаврилишина щодо взаємозв'язку свободи, відповідальності та суспільного розвитку. Методологія дослідження ґрунтується на принципах системності, історизму, аксіологічного та компетентнісного підходів.

У процесі дослідження використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів: аналіз та синтез – для вивчення наукових праць Богдана Гаврилишина та сучасних досліджень проблематики національного спротиву; історико-порівняльний метод – для осмислення еволюції поглядів мислителя на свободу та відповідальність; аксіологічний метод – для визначення ціннісних основ громадянської ідентичності та культури відповідальності; герменевтичний метод – для інтерпретації положень «Декларації відповідальності людини» в умовах сучасних суспільних трансформацій;

прогностичний метод – для визначення перспектив використання ідей Б. Гаврилишина у процесі повоєнного розвитку України.

Теоретичне підґрунтя дослідження становлять концепція ефективних суспільств Богдана Гаврилишина [1], положення «Декларації відповідальності людини» [3], сучасні наукові праці з проблем громадянської освіти, формування національної ідентичності та підготовки молоді до національного спротиву [7; 8].

У світоглядній концепції Богдана Гаврилишина свобода ніколи не виступає абсолютною категорією. На його переконання, свобода передбачає усвідомлення людиною наслідків власних рішень і готовність нести відповідальність за них. Відтак права людини повинні гармонійно поєднуватися з її обов'язками перед суспільством, державою та майбутніми поколіннями [3].

Центральним концептом філософської спадщини Б. Гаврилишина є «Декларація відповідальності людини», яка містить 15 принципів відповідальності та пропонує своєрідний моральний кодекс сучасної особистості [3]. Документ охоплює різні рівні відповідальності: особисту, сімейну, суспільну, державну та глобальну. Б. Гаврилишин акцентував на небезпеці одностороннього сприйняття демократичних благ, зазначаючи: «Свобода без відповідальності руйнує суспільство, відповідальність робить його стійким» [4].

У його світоглядній матриці права людини нерозривно пов'язані з її обов'язками перед соціумом. Мислитель критично оцінював тогочасні глобальні тенденції, підкреслюючи, що «у світі всі вимагають прав, але забувають про обов'язки» [6].

Особистісний вимір відповідальності передбачає постійне самовдосконалення, розвиток здібностей, дотримання моральних норм і турботу про власне здоров'я. У декларації зазначається: «Вчися, розвивай свої таланти, здібності та навички протягом усього життя, щоб бути корисною частиною суспільства» [3]. Цей принцип особливо актуальний в умовах стрімких суспільних змін та необхідності адаптації до викликів в умовах війни.

Не менш важливою є відповідальність перед суспільством і державою, що передбачає дотримання законів, участь у громадському житті та сприяння суспільному добробуту. Мислитель наголошував, що демократія не може бути ефективною без активної участі громадян у розбудові держави [1].

У праці «До ефективних суспільств. Дороговкази в майбутнє» Б. Гаврилишин переконливо доводив, що успішність держави значною мірою залежить від рівня відповідальності її громадян. На його думку, суспільства, в яких свобода поєднується з відповідальністю, мають значно вищі шанси на стабільний розвиток та ефективне функціонування демократичних інститутів [1].

Актуалізувалися ці ідеї в умовах сучасної російсько-української війни, адже національний спротив став прикладом того, як громадянська відповідальність українців трансформується у конкретні практики захисту держави. Українці долучилися до волонтерського руху, підтримки Збройних Сил України, допомоги внутрішньо переміщеним особам, інформаційного спротиву та міжнародної адвокації українських інтересів.

Національний спротив охоплює широкий спектр діяльності: військовий захист держави, волонтерство, інформаційну боротьбу, культурну дипломатію та громадську самоорганізацію. Усі ці форми діяльності безпосередньо відповідають принципам відповідальності, сформульованим Богданом Гаврилишином [3].

У праці «Залишаюсь українцем» Богдан Дмитрович наголошував, що національна ідентичність є результатом свідомого морального вибору людини [2]. Саме тому українська ідентичність в умовах війни стала не лише формою самоусвідомлення, а й виявом громадянської позиції та відповідальності за долю держави.

Важливими для розуміння нацспротиву є також міркування Б. Гаврилишина про кризу духовних цінностей у світі. Учений наголошував, що розвиток суспільства неможливий без моральних орієнтирів, а справжні зміни

повинні відбуватися не лише на інституційному рівні, а й у свідомості громадян [4].

У контексті війни показовим є принцип декларації: «Реалізуючи власні права, не обмежуй прав інших» [3]. У сучасних умовах він набуває нового змісту як необхідність пошуку балансу між індивідуальними свободами та потребами національної безпеки.

Освіта є важливим інструментом формування громадянської зрілості, відповідальності та патріотизму. В умовах війни освітні заклади виконують не лише навчальну, а й виховну місію, спрямовану на формування стійкості молоді, розвиток критичного мислення та зміцнення української національної та громадянської ідентичності [5; 6].

Громадянська освіта покликана формувати усвідомлення взаємозв'язку між правами і відповідальністю, сприяти розвитку демократичної культури та готовності брати участь у суспільному житті. Саме тому ідеї Богдана Гаврилишина можуть слугувати важливим методологічним підґрунтям для модернізації змісту сучасної громадянської освіти.

На наше переконання, ціннісним для сучасної України становить розуміння Богданом Гаврилишином свободи як результату відповідального вибору людини. Він послідовно наголошував, що демократичне суспільство не може функціонувати виключно на основі прав і свобод. Воно потребує високого рівня громадянської культури та усвідомлення кожною людиною власної відповідальності за спільне благо [1].

Українське суспільство продемонструвало унікальний рівень самоорганізації, коли мільйони громадян добровільно взяли на себе відповідальність за підтримку держави. Волонтерські ініціативи, допомога військовим, підтримка внутрішньо переміщених осіб, участь у громадських проєктах та інформаційному спротиві, навчання цивільного населення в центрах навчального спротиву, учнів 10-11 класів у осередках предмета «Захист України», стали проявами практичної реалізації принципів відповідальності, сформульованих Богданом Гаврилишином [3].

Важливою складовою світоглядної спадщини мислителя є його переконання, що суспільні зміни повинні розпочинатися з внутрішньої трансформації особистості. Саме тому він стверджував, що Україну необхідно насамперед трансформувати через зміну системи цінностей та способу мислення громадян [4]. Сучасні події підтверджують актуальність цієї позиції, адже стійкість українського суспільства значною мірою ґрунтується на солідарності, взаємній підтримці та готовності громадян діяти в інтересах держави.

Таким чином, на основі вищезазначеного можна стверджувати, що концепція свободи та відповідальності Богдана Гаврилишина є надзвичайно актуальною в умовах російсько-української війни. Його ідеї доводять, що свобода не може існувати без відповідальності, а стійкість держави значною мірою залежить від громадянської зрілості суспільства. Національний спротив українського суспільства став практичним підтвердженням цієї тези, адже відповідальність громадян забезпечила високий рівень суспільної консолідації, волонтерської активності та готовності до захисту держави.

У контексті освіти, спадщина Богдана Гаврилишина виступає не лише важливим теоретичним надбанням української суспільної думки, а й практичним дороговказом для розвитку України в умовах війни та повоєнної відбудови.

Отже, концепція свободи і відповідальності Богдана Гаврилишина сьогодні є ціннісно світоглядною основою задля формування свідомого, активного та відповідального громадянина демократичної держави.

Перспективними напрямками подальших наукових розвідок є дослідження педагогічного потенціалу «Декларації відповідальності людини» у формуванні громадянських компетентностей здобувачів освіти, розроблення методичних рекомендацій щодо інтеграції ідей Богдана Гаврилишина у зміст громадянської та історичної галузі тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гаврилишин Б. Д. *До ефективних суспільств. Дороговкази в майбутнє*. Київ : Пульсари, 2009. 248 с.
2. Гаврилишин Б. Д. *Залишаюсь українцем*. Київ : Пульсари, 2011. 288 с.
3. Гаврилишин Б. Д. *Декларація відповідальності людини*. Human Responsibility Initiative, 2014.
4. Гаврилишин Б. Д. *Місія – Свобода*. Київ : Фонд родини Богдана Гаврилишина, 2019. 96 с. URL : <https://day.kyiv.ua/article/media/misiya-svoboda-bohdana-havrylyshyna>
5. Закон України «Про основи національного спротиву» від 16 липня 2021 р. № 1702-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20>
6. Романовський О. Г., Пономарьов О. С. Психолого-педагогічні аспекти формування готовності молоді до національного спротиву. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2023. № 2. С. 14–27.
7. Савченко О. В. Ціннісна архітектура громадянської ідентичності в умовах воєнного стану. *Український педагогічний журнал*. 2022. № 3. С. 112–121. URL : <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2012-09/Ident-62307.pdf>
8. Фонд родини Богдана Гаврилишина. Дискурс відповідальності Богдана Гаврилишина. URL : <https://bhfamily.org/dyskurs-vidpovidalnosti/>

УДК 159.9

Шевчишена Оксана Володимирівна,
кандидат психологічних наук, старший
викладач кафедри психології та
інклюзивної освіти, методик природничо-
математичних дисциплін і технологій
Хмельницького обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти імені
Анатолія Назаренка, м. Хмельницький

СТРЕСИ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Сьогодні ми живемо, спілкуємось та взаємодіємо в умовах стрімких модернізаційних змін. Потужні темпи розвитку цивілізації, науково-технічного прогресу поставили перед людиною чимало викликів, які вона має долати. Українська хартія вільної людини є програмним документом Ініціативної групи «Першого грудня», який формулює «життєві орієнтири» для суспільства, пропонує відповідь на головні виклики, що постають перед громадянами [4]. Основні ідеї хартії викладені в різних розділах. Поняття, які є ідентифікацією даних розділів, можна вважати уособленням викликів сьогодення в Україні. Для прикладу, бути вільною людиною не лише за правами, а й за духовним вибором.

Мислити самостійно, долати стереотипи, не застрягаючи у минулому, а рухатися вперед, відповідно до потреб часу...[4].

Сьогоднішній світ ставить перед людьми чимало викликів, які впливають на їхній психоемоційний стан. Проблема психічного здоров'я турбує багатьох людей у різних країнах світу. В умовах пандемії це питання набуло особливої гостроти. А в період воєнного стану нашої країни рівень емоційної напруги в суспільстві досяг критичної позначки. Трансформації зазнало чимало галузей. Освітня галузь виявилася однією з перших, яка проявила свою мобільність та гнучко відреагувала на виклики, зумовлені воєнними подіями. Однак проблема професійного вигорання та чинників, які його викликають, під час війни набули ширшого та глибшого значення.

Стреси в умовах цивілізаційного розвитку стали звичним явищем для багатьох суспільств і виявляють себе з великою частотою. В умовах воєнного стану нашої країни це питання набуло особливої актуальності. Адже однією із заporук психічного здоров'я людини є те, як вона реагує на складні обставини, а відтак, справляється з невдачами та стресами в повсякденному житті.

Поширена раніше фраза «всі хвороби від нервів» трансформувалась у «всі хвороби від стресів». І не без підстав. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), 45% всіх захворювань пов'язано зі стресом, а деякі спеціалісти вважають, що ця цифра в 2 рази більша. Отож, слухним є наступне запитання: «Які фактори впливають на дестабілізацію психоемоційного стану людини після переживання нею стресових подій?».

Проблема стресостійкості не постала сьогодні, а загострилася в останні десятиріччя у зв'язку зі змінами в способі життя і трудовій діяльності людини, які в свою чергу викликані наслідками науково-технічної революції. Відповідно, факторами, які на даний момент часу впливають на людину, є: зростаюча інтелектуалізація професійної діяльності, а відтак, ріст інформаційного перевантаження для представників багатьох професій; непомітно зросли вимоги до інтенсифікації професійної підготовки; актуальними стали окремі якості особистості, типу: критичне мислення,

здатності переробляти інформацію, що поступає із навколишнього середовища, а відтак, приймати на цій основі конструктивні та виважені рішення в умовах гострого дефіциту часу.

Вищесказане вимагає від людини значних затрат енергії. Будь-яка людина прагне вирішувати життєві чи професійні проблеми з найменшими емоційними затратами. Відповідно, як зауважують деякі фахівці «...психіка людини може бути як причиною виникнення стресів, так і найсильнішим проти них захистом» [2, С. 281]. Еволюційно закладено, що психіка людини здатна адаптовуватись під будь-які складнощі життя. Однак, якщо ж дію шкідливих факторів тривалий час не усунути, то пристосувальні можливості організму будуть знижуватися.

В результаті цього механізми адаптації в нових умовах відстають від вимог життя та його темпу. Психоемоційне перенапруження характеризується тим, що в екстремальних умовах відбувається не гальмування, а збудження нервових центрів, яке приймає застійний характер і підтримується емоційними переживаннями [2]. Психоемоційне перенапруження людини може включати великий та розгалужений комплекс реакцій нервової системи та організму в цілому. Проте різка зміна суспільного життя не змогла вписати соціальні явища у блок генів адаптації і сформувати баланс між генами і соціальним середовищем. Цим пояснюється широке розповсюдження стресових реакцій у людей при зміні соціальних умов [1].

Сьогодні, в свою чергу, вимагає від педагога гнучкості, мобільності, креативності та творчого ставлення до дійсності. Сучасна школа потребує вчителя, який би виступав в якості самодостатньої особистості, був взірцем високої духовної та педагогічної культури, прагнув до самоосвітньої діяльності, професійного саморозвитку та творчої самореалізації.

Однак, виконання професійних обов'язків педагогом супроводжується численними стресогенами, до яких можна віднести високий рівень відповідальності за результати освітнього процесу, інтелектуальне напруження, невідповідність результатів продуктивності діяльності соціальній оцінці та

матеріальному стимулюванню, виконання вчителем невластивих йому завдань, відсутність належних умов в навчальному закладі тощо. В якості емоційних викликів вчителя продовжують виступати: тиск чи нерозуміння з боку батьків, синдром професійного вигорання, відсутність балансу роботи і особистого життя, невідповідність умов праці вимогам професійної діяльності тощо. В умовах війни додаються відчуття незахищеності та розгубленості, тривога, депресія, складні життєві обставини, в яких може опинитися кожна людина.

Наявність подібних стресових чинників у роботі педагога здатна призводити до втрати ним стану внутрішньої стабільності, появи заниженої самооцінки, самоізоляції, відсутності активної життєвої позиції. Подібні стани, в свою чергу, виступають дестабілізуючим фактором на шляху до професійного збагачення та вдосконалення вчителя, а відтак, до розвитку професійної деформації особистості педагога.

Що стосується періоду воєнного стану, то саме учителям, за переконаннями психологів, особливо загрожує емоційне виснаження та професійне вигорання, не кажучи вже про погіршення фізичного здоров'я та негативний відбиток на цій основі на стосунках з іншими людьми та якості професійної діяльності загалом. Причиною цього слугує загострення в часі «тут і тепер» індивідуальної чутливості до проблем інших людей, емпатії, висока міра відповідальності за збереження життя та здоров'я дітей.

Отож, що робити! Як опанувати свій психоемоційний стан? В яке русло спрямувати свою мисленнєву стратегію? Як вчителів розвивати стресостійкість? Виходячи з вищесказаного, педагогу важливо дотримуватись таких рекомендацій, чи як висловлюються деякі психологи, заповідей психічного здоров'я [2]. Вони виглядають наступним чином: 1) не намагайтесь залишитись наодинці зі своїми неприємностями; 2) не намагайтесь інших переробити на свій лад; 3) постійно самовдосконалюйтесь; 4) не чекайте «манни» з небес; 5) уникайте односторонніх суджень, вмійте глянути на себе з боку; 6) не втримуйте в своїй свідомості суперечливі думки про своє здоров'я.

З іншої сторони, діапазон застосовуваних **методів стабілізації психоемоційного стану** є доволі великим. Серед існуючих методів зняття психологічної напруги та відновлення душевної рівноваги аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив нам виокремити основні **психотерапевтичні прийоми емоційно-вольової саморегуляції** [5], зокрема: 1) **фізичні дії педагога**, спрямовані на володіння психофізичним апаратом, зокрема: голосом, лексикою, мімікою, пантомімікою, дикцією, рухами, темпом та глибиною дихання; 2) **повне зосередження на процесі досягнення результату**, що сприяє покращенню продуктивності запам'ятовування та мисленнєвої діяльності особистості; 3) **раціональний самоаналіз**, спрямований на вчасне розпізнавання деструктивних фантазій та неконструктивних дій з метою стабілізації рівня домагань; 4) **образне самонавіювання** (керування уявними образами з метою впливу на свої думки, потреби та бажання, створення уявних образів з метою стимулювання нових почуттів та мотивів); 5) **раціональний самовплив**, який спрямований на аналіз почуттів та бажань особистості; 6) **виконання та відпрацювання «бажаної соціальної ролі»**. Подібний прийом спрямований на відпрацювання таких рис та професійних якостей фахівця, які б сприяли стабілізації його психоемоційного стану; 7) **рейфреймінг або «заміна контексту (смислу події)»**, який спрямований на зміну змісту події, на стимулювання позитивного типу мислення; 8) **мисленнєве «програмування» або рефлексія стресових ситуацій на фоні релаксації**, що сприяє переосмисленню наслідків подій, які склалися.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дає змогу нам стверджувати, що регулярне застосування вчителями подібних методів і прийомів дозволяє їм самостійно регулювати рівень нервового напруження, протистояти емоційному виснаженню, позбавлятися від надмірної тривоги і шкідливих наслідків професійного стресу. Подібні методи та прийоми допомагають людині керувати власними емоціями, відновлювати сили та працездатність.

Кожна людина є індивідуальною у застосуванні методу. Хоча є й інші думки з приводу цього: «брак часу», «робота не дозволяє...» і т.д. Однак є

вправи, які є зручними у застосуванні і не вимагають значних затрат часу для їх використання. Для прикладу, корисним може виявитися застосування **вправ на візуалізацію уявлень** [3]. Для прикладу, **вправа на звільнення гніву за рахунок уявного зменшення зросту кривдника (Д.Г.Скотт)**. Позбавитися від гніву, який викликає у Вас певна людина, можна, якщо уявити її значно нижчою за Вас. Тому розпочніть з уявлення Вашої розмови з людиною, яка дратує чи ображає Вас. Уявіть, що в ході розмови вона поступово зменшується на зріст. Голос її слабшає. Чим далі, тим менш значущою і впливовою вона видається. Цим Ви уявно ставити «опонента» на своє місце.

Є різні **способи для емоційного розвантаження**. Серед доступних усім нам можна виокремити: музику, перегляд фільмів, гумор, посмішку, і навіть колір здатний впливати на наше емоційне самопочуття. Підвищувати емоційну стійкість можна шляхом оволодіння саногенним типом мислення.

Таким чином, покращення психічного здоров'я вчителя, а відтак, розвиток у нього стресостійкості як окремої та незалежної особистісної характеристики набуває особливої актуальності в умовах викликів сьогодення. Досягнення педагогом внутрішньої рівноваги, а відтак, готовності долати та вирішувати проблеми за найменшими емоційними затратами виступає однією із умов, за якої діти також будуть в ресурсі. Однак, розвиток стресостійкості є тривалим процесом. Дослідження доводять, що оволодіти методами та прийомами стабілізації психоемоційного стану в спромозі кожна людина, яка прагне перебороти бар'єр зневіри у власні сили та професійні можливості в цілому, а відтак, демонструвати стресостійкість як важливу складову її особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабин І. І., Царенко А. В., Черняк В. М., Яцук Г.Ф. Пізнавай себе: матеріали до курсу «Валеологія». Тернопіль, 1999. 232 с.
2. Грушко В. С. Основи здорового способу життя: навчальний посібник. Тернопіль: ТДПУ ім. В.Гнатюка, 1999. 368 с.
3. Добенько О. В., Бондаренко Є. А. Педагогічна техніка: навчальний посібник для викладачів та студентів педагогічних навчальних закладів різних рівнів акредитації, вчителів і учнів загальноосвітніх шкіл та шкіл нового типу / За заг. ред. Романишиної Л.М. Тернопіль, 2000.132 с.

4. Зайцев Ю. Д. Українська хартія вільної людини // Енциклопедія історії України: Україна – Українці. Кн. 2 / Редкол: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: Видавництво «Наукова думка», 2019. 842с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=ukrajinska_khartija_vilnoji_ljudyny.

5. Шевчишена О. В. Розвиток емоційної саморегуляції сучасного педагога: науково-метод. посіб. Хмельницький: ОППО, 2015. 64 с.

Шеремета Віта Валеріївна,

заступник директора з виховної роботи,
учитель української мови та літератури
Кременецького академічного ліцею імені
У. Самчука, м. Кременець

УКРАЇНСЬКА ШКОЛА СТІЙКОСТІ: ПІДТРИМКА МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я ЧЕРЕЗ ЦІННОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ

Сучасна українська школа функціонує в умовах постійних викликів: війни, соціальної нестабільності, емоційного виснаження учнів, педагогів і батьків. У таких умовах особливої ваги набуває проблема формування психологічної стійкості особистості та створення безпечного освітнього середовища, у якому дитина не лише здобуває знання, а й вчиться жити, співпереживати, брати відповідальність та зберігати внутрішню рівновагу [4].

Одним із важливих світоглядних орієнтирів для сучасної освіти є цінності Української хартії вільної людини, що ґрунтуються на гідності, свободі, відповідальності, повазі до людини, солідарності та служінні суспільству [10]. Саме ці цінності стають основою формування ментально здорової особистості, здатної протистояти кризам і викликам сьогодення.

Українська школа стійкості – це не лише заклад освіти, де навчають предметів, а простір довіри, підтримки й розвитку емоційної компетентності. Важливу роль у цьому процесі відіграє система виховної роботи, яка має бути спрямована на розвиток життєстійкості учнів, культури взаємопідтримки, уміння працювати в команді та відповідально ставитися до власного психічного здоров'я [1].

Ідеї Української хартії вільної людини перегукуються з працями Богдана Гаврилишина – відомого українсько-канадського економіста, громадського

діяча та мислителя. У своїх працях він наголошував, що успішне суспільство будується не лише на економічних показниках, а передусім на системі цінностей [2]. Богдан Гаврилишин вважав, що відповідальна людина, яка поважає свободу інших, здатна творити сильну державу та здорове суспільство.

Особливо актуальною для сучасної школи є його думка про необхідність виховання активних громадян, які вміють співпрацювати, критично мислити та брати відповідальність за майбутнє країни. Саме через ціннісно орієнтоване виховання формується психологічна стійкість молодого покоління [3]. Учень, який відчуває підтримку, має право голосу та усвідомлює власну значущість, легше долає тривожність, страхи та соціальні труднощі [5].

Практична реалізація цінностей Української хартії вільної людини у виховній системі школи може здійснюватися через: створення атмосфери психологічної безпеки та партнерства; проведення заходів із розвитку емоційного інтелекту; волонтерські та соціальні ініціативи; національно-патріотичне виховання; підтримку учнівського самоврядування; формування культури діалогу й взаємоповаги [1].

Особливого значення набуває особистість педагога як носія цінностей. Освіта повинна сприяти не лише інтелектуальному розвитку дитини, а й становленню її духовного світу та емоційної культури. Психологічне благополуччя людини тісно пов'язане з відчуттям власної гідності, значущості та приналежності до спільноти. Учитель має бути носієм гуманістичних цінностей, адже саме через особистість педагога формується духовна атмосфера освітнього середовища. Духовно зріла особистість здатна до саморегуляції, відповідального вибору та конструктивної взаємодії з іншими людьми. Важливою умовою розвитку духовного потенціалу є створення атмосфери довіри, підтримки та психологічної безпеки в освітньому середовищі [9].

Таким чином, українська школа в умовах сучасних викликів повинна стати школою стійкості, де ментальне здоров'я є пріоритетом, а цінності Української хартії вільної людини – основою виховання відповідального,

свідомого й духовно сильного громадянина. Ідеї Богдана Гаврилишина допомагають осмислити роль освіти як простору формування людини, здатної не лише адаптуватися до змін, а й творити майбутнє України.

Особливо актуальними в контексті розбудови «школи стійкості» є думки Богдана Гаврилишина про роль цінностей у розвитку суспільства та людини. У своїй праці «До ефективних суспільств» він наголошував: «Майбутнє суспільства залежить від системи цінностей, яку сповідують його громадяни» [2]. Ця думка є надзвичайно важливою для сучасної української освіти, адже саме школа формує світогляд молодого покоління, його моральні орієнтири та здатність протистояти викликам часу.

Богдан Гаврилишин підкреслював, що успішна держава починається з відповідальної особистості: «Свобода без відповідальності не може творити добробут суспільства» [2]. Саме тому виховна робота у школі має бути спрямована не лише на передачу знань, а й на формування культури відповідальності, взаємоповаги, людяності та активної громадянської позиції.

У контексті підтримки ментального здоров'я важливою є ще одна ідея мислителя: «Людина повинна відчувати свою гідність і бути корисною для спільноти» [3]. Відчуття власної значущості, прийняття в колективі та можливість реалізувати себе є важливими чинниками психологічної стійкості учнівської молоді.

Цінності Української хартії вільної людини – гідність, свобода, чесність, співпраця, відповідальність – переграють з переконаннями Богдана Гаврилишина про необхідність виховання нового покоління українців. Він зазначав: «Україна буде такою, якими будуть українці» [3]. Саме тому школа сьогодні стає не лише освітнім простором, а середовищем формування духовно сильної, емоційно зрілої та соціально активної особистості.

У сучасних умовах війни та суспільних потрясінь особливого значення набуває створення в закладі освіти атмосфери підтримки, довіри та психологічної безпеки. Учителі мають допомогти дитині навчитися долати тривогу, зберігати внутрішню рівновагу та вірити у власні сили. Саме через

ціннісне виховання, партнерство та людяність формується українська школа стійкості – школа, що виховує вільну людину, здатну творити майбутнє держави.

Богдан Гаврилишин наголошував: «Людина повинна мати можливість розвивати свої здібності та почуватися потрібною суспільству». Саме тому важливо, щоб школа створювала атмосферу підтримки й співпраці, де кожен учасник освітнього процесу відчуває свою цінність [6].

Українська школа стала не лише простором навчання, а й середовищем психологічної підтримки, довіри та емоційної безпеки. Особливо важливим є створення системи заходів, які допомагають учням і педагогам зберігати внутрішню рівновагу, долати стрес та формувати життестійкість.

Ідеї та практики підтримки ментального здоров'я учнів:

1. Проєкт «5 хвилин для себе»

Щоденні короткі практики емоційного розвантаження перед уроками: дихальні вправи; вправи на концентрацію; «кольоровий настрій дня»; музичні паузи; техніки вдячності.

Такі практики допомагають знизити рівень тривожності та покращують емоційний стан дітей.

2. Ініціатива «Територія довіри»

Створення у школі безпечного простору або куточка психологічного розвантаження, де учень може: побути в тиші; поспілкуватися з психологом; написати анонімне звернення; скористатися антистрес-матеріалами.

3. Виховний проєкт «Сильні разом»

Цикл тренінгів та годин спілкування: «Як говорити про емоції»; «Стрес: друг чи ворог?»; «Підтримка під час війни»; «Мистецтво бути стійким».

До проведення можна залучати психологів, волонтерів, військових капеланів, громадські організації.

4. Акція «Тиждень без тривоги»

У межах акції проводяться: дні без домашніх завдань; руханки; арттерапія; флешмоби добрих слів; виставки «Що мене підтримує».

Такі заходи сприяють розвитку емоційного інтелекту та взаємопідтримки в освітньому середовищі [5; 8].

Ідеї підтримки ментального здоров'я педагогів:

Психоемоційне виснаження педагогів є одним із викликів сучасної освіти. Постійне навантаження, робота в умовах тривоги та відповідальність за дітей потребують системної підтримки вчителя.

1. Проєкт «Учитель теж людина»

Система заходів для емоційного відновлення педагогів: зустрічі без офіційного порядку денного; психологічні тренінги; чайні паузи; майстеркласи з арттерапії; «день без паперів».

Головна ідея – створення атмосфери підтримки та професійного партнерства.

2. Ініціатива «Педагогічне коло підтримки»

Щомісячні неформальні зустрічі педагогів, де можна: поділитися труднощами; отримати підтримку колег; обговорити професійне вигорання; знайти спільні рішення.

3. Проєкт «Школа без вигорання»

Передбачає: навчання технік саморегуляції; вправи для зняття емоційної напруги; формування навичок тайм-менеджменту; психологічний супровід педагогів [5; 8].

4. Акція «Дякую, вчителю!»

Невеликі слова підтримки від учнів, батьків та колег мають потужний вплив на емоційний стан педагога. У школі можуть діяти: «стіна вдячності»; скринька добрих слів; відеопривітання; день компліментів.

Школа повинна бути середовищем розвитку особистості, у якому дитина відчуває психологічний комфорт, підтримку та можливість для самореалізації.

Виховання повинно сприяти розвитку емоційної культури, моральних якостей і здатності до співпраці. Ефективна школа формує в учнів відповідальність, ініціативність, уміння працювати в команді та поважати інших людей [7].

Цінності Української хартії вільної людини є основою психологічної стійкості учасників освітнього процесу. Усі зазначені практики базуються на ключових цінностях Української хартії вільної людини: повазі до людської гідності; свободі; відповідальності; взаємопідтримці; служінні суспільству [10]. Саме через формування цих цінностей школа стає простором життєстійкості. Богдан Гаврилишин зазначав: «Україна буде успішною тоді, коли українці навчатися довіряти одне одному та діяти спільно» [3]. Тому підтримка ментального здоров'я у школі – це не лише турбота про емоційний стан, а й важливий крок до формування сильного, згуртованого та відповідального суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку. Київ: Академвидав, 2012. 256 с.
2. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: дороговкази в майбутнє. Київ: Пульсари, 2009. 248 с.
3. Гаврилишин Б. Залишаюсь українцем. Спогади. Київ: Пульсари, 2011. 288 с.
4. Концепція Нової української школи. Міністерство освіти і науки України. Київ, 2016.
5. Максименко С. Д. Психологічне здоров'я особистості. Київ: КММ, 2008. 296 с.
6. Матеріали Фонду Богдана Гаврилишина. <https://bhfamily.org/> (дата звернення: 13.05.2026).
7. Підласий І. П. Педагогіка. Київ: Освіта, 2008. 624 с.
8. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Київ: А.С.К., 2004. 192 с.
9. Савчин М. В. Духовний потенціал людини. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. 508 с.
10. Українська хартія вільної людини / Ініціативна група «Першого грудня». Київ, 2012.

УДК 37.035

Шерстій Оксана Одесіївна,
учитель-методист, заступник директора з
навчально-виховної роботи
Новосільського ліцею ім. М. Зарицького
Скориківської сільської ради
Тернопільської області

ІДЕЇ БОГДАНА ГАВРИЛИШИНА ТА УКРАЇНСЬКА ХАРТІЯ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ: ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ ВІДПОВІДАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ

Сучасна Україна переживає один із найскладніших періодів своєї історії. Повномасштабна війна стала не лише випробуванням для державності, а й перевіркою моральних, духовних та суспільних цінностей українського народу. У таких умовах особливої актуальності набувають ідеї Богдана Гаврилишина – видатного українського економіста, мислителя, громадського діяча та одного із засновників ініціативної групи «Першого грудня», який стояв біля витоків Української хартії вільної людини.

Богдан Гаврилишин належить до тих постатей, чия наукова й суспільно-політична спадщина сьогодні допомагає осмислити шляхи майбутнього розвитку України. Його бачення ефективної держави, ролі молоді, відповідальності людини та необхідності зміни системи цінностей набувають особливого значення в умовах війни та повоєнної відбудови.

Богдан Гаврилишин був людиною світу, яка ніколи не втрачала зв'язку з Україною. Народившись на Тернопільщині, переживши Другу світову війну, еміграцію та складний шлях становлення у Канаді й Швейцарії, він став одним із найвідоміших українців світу, співзасновником Всесвітнього економічного форуму в Давосі та членом Римського клубу.

Попри міжнародне визнання, Гаврилишин завжди наголошував на величезному потенціалі України. Основою успішної держави він вважав не лише економічні ресурси, а насамперед людський капітал, систему цінностей і відповідальне суспільство. Учений визначав чотири складові ефективної держави: політичну свободу, економічний добробут населення, соціальну справедливість та гармонію з природою.

Особливу увагу Богдан Гаврилишин приділяв трансформації мислення українців. Він підкреслював, що майбутнє країни залежить від переходу від пасивного очікування допомоги від держави до особистої відповідальності кожного громадянина. Саме тому його ідеї тісно перегукуються з положеннями

Української хартії вільної людини, яка проголошує гідність, свободу, відповідальність, солідарність та служіння суспільству базовими цінностями української нації.

Українська хартія вільної людини, підписана 1 грудня 2012 року членами ініціативної групи «Першого грудня», стала моральним дороговказом для українського суспільства. Її основна ідея полягає в тому, що свобода неможлива без відповідальності, а демократична держава починається з внутрішньої культури людини.

У контексті війни положення Хартії набули особливої актуальності. Українці продемонстрували світові приклад згуртованості, самопожертви, взаємодопомоги та громадянської відповідальності. Волонтерський рух, підтримка армії, допомога переселенцям, готовність захищати державу стали проявами саме тих цінностей, про які говорив Богдан Гаврилишин.

Мислитель наголошував, що світ потребує нової парадигми розвитку – переходу від надмірної конкуренції до співпраці. На його думку, Україна може дати світові «золото» нових цінностей: людяність, свободу, солідарність та відповідальність. У сучасних умовах ці ідеї стали основою української стійкості.

Особливе місце у спадщині Богдана Гаврилишина займає тема молоді. Він був переконаний, що саме молоде покоління здатне змінити Україну та створити передумови для «українського економічного дива». З цією метою був створений Благодійний фонд Богдана Гаврилишина та освітня програма «Молодь змінить Україну».

Основна ідея програми полягала у вивченні молодими українцями досвіду ефективних держав Європи та впровадженні кращих практик в Україні. Гаврилишин вірив, що критична маса освічених, відповідальних та моральних молодих людей зможе змінити систему управління державою.

Серед п'яти характеристик успішної людини Богдан Гаврилишин виділяв креативність, постійне навчання, силу волі, віру у власні сили та

здатність мріяти. Саме ці якості сьогодні формують покоління українців, яке не лише бореться за незалежність держави, а й творить її майбутнє.

В умовах повоєнної відбудови України молодь повинна стати носієм нової культури управління, інноваційного мислення та суспільної відповідальності. Формування таких цінностей є одним із ключових завдань сучасної освіти.

Наукова, освітня та суспільно-політична спадщина Богдана Гаврилишина є надзвичайно актуальною для сучасної України. Його ідеї про відповідальність людини, роль молоді, необхідність зміни системи цінностей та побудову ефективної держави органічно поєднуються з принципами Української хартії вільної людини.

Умови війни показали, що саме цінності свободи, гідності, солідарності та відповідальності стали фундаментом української стійкості. У повоєнний період ці принципи мають стати основою відбудови держави, формування демократичного суспільства та розвитку людського потенціалу.

Богдан Гаврилишин вірив у «українське диво» і закликав українців «буйно мріяти». Сьогодні його ідеї залишаються дороговказом для нового покоління українців, які творять майбутнє незалежної та демократичної України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ініціативна група «Першого грудня». URL: <http://1-12.org.ua/pro-nas>
2. Ініціативна група «Першого грудня». URL: <https://www.facebook.com/1grudnya/>
3. Курс лекцій Богдана Гаврилишина. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:BHFoundation+HAWRYLYSHYN+2017_T1/course/

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**УКРАЇНСЬКА ХАРТІЯ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ В
СИСТЕМІ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ ТА
ПОВОЄННОГО ЧАСУ**

Збірник наукових статей, тез доповідей та інших матеріалів
Всеукраїнської науково-практичної конференції, приуроченої пам'яті
Богдана Гаврилишина

м. Тернопіль, 22 травня 2026 року

*Редколегія: О. М. Петровський, І. М. Вітенко, О. І. Козут, Ю. Ч. Шайнюк,
Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, Н. Б. Стрийвус.*

Підписано до друку 18.06.2026 р. Здано до друку 22.06.2026 р.

Формат 60 на 84\16. Папір офсетний.

Видавець та виготувач:

ФОП Осадца Ю. В.

м. Тернопіль, вул. 15 Квітня, 2Д/10

тел. (097) 988-53-23

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013 р.